

IFJ. HEGEDŰS SÁNDOR

*LÁNGELMÉK
ÁRNYÉKÁBAN*

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET RT. KIADÁSA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot.

Felelős: Harapó József igazgató.
Madách-nyomda, Budapest, IX., Lónyay-u. 18/b. Felelős v.: Tobik I.

ELŐSZÓ.

Hogy ez a könyv megszülethetett, elismerem, annak nagyrésze van abban, hogy családom helyzete révén egész életemben összeköttetésben voltam az országgal és a külvilág vezető embereivel. Már maga az, hogy Jókai házában születtem és a 70. és 80-as években, mikor együtt laktunk a Stáció-utcai Jókai-házban, ott láttam megfordulni a magyar közélet és a világ híres embereit. Ezekkel szerencsém volt találkozni, némelyikkel beszélni. Családunk hagyománya pedig sok dolgot őrzött meg róluk, amelyek irodalmi, művészeti, társadalmi és az emberiség kultúrtörténetének szempontjából fontos és nevezetes dolgok. Mint-hogy jóformán már csak én élek, aki abban a kiváltságos körben megfordult, szükségesnek tartottam, hogy ami emlékezetemben, jegyzeteimben Jókairól, Petőfiről, Vörösmartyról, Kossuthról, Madáchról, Mednyánszkyról, Mikszáthról, Jászay Mariról, Eötvös Károlyról, Feszty Árpádról, Xantus Jánosról volt, azt összefoglaljam.

Ami a külföldi összeköttetéseimet illeti, azoknak a világhírű hősök és lángelmék sorozata Shackletonnal kezdődik, a Déli sark szárazföldjének fölfedezőjével, aztán Amundsen, aki mind a két sarkot bejárta, majd Evans, Piccard a sztratoszféra hőse, Stanley

Afrika kutatója, az írók közül Lagerlöf Zelma, Rudyard Kipling, mind személyes ismerőseim és barátaim, akikről itt nemcsak megemlékezni akartam, de emléküket is megörökíteni. Nagyon szeretném, ha ez a könyv megnyerné az olvasók szívét, olyannyira, mint amennyi szívet igyekeztem én soraimba önteni, hogy ezeknek a kiváló elméknek emlékét felidézsem. Most útrabocsátom e könyvet, ajánlva azt az olvasóközönség kegyeibe.

IFJ. HEGEDŰS SÁNDOR

JÓKAI.

— Tanulmány. —

(Fölolvastam az oxfordi egyetemen angolul, az egyetem meghívására.)

— És a mese jött Keletről, ahol a csillagos ég csodás varázsával borult a földre és a balzsamos levegőben a dús növényzet között a kút mellett ülőknek mesélt, sok ezerév előtt az akkori mesemondó, Kelet méhe megszülte az Ezeregy meséit, minden népek számára. Aztán a mese jött közelebb, mind közelebb a fehérember lakta vidékek felé és Homér járta a déli tengereket és mikor kikötött egy-egy öböl mélyén, akkor ott mesélt Iliónról és Odiszzeuszról az összeverődött embereknek. Aztán sokáig bujkált a mese az emberek között. Az arabok elhozták Spanyolországba, majd kibuggyant a Dekameronban, Itáliában, onnét felment észak felé s a Kalevala felzendült az emberajkon és az emberek lelkében tovább lappangott nagy tömegével, hogy aztán a múlt század elején 1825-ben megszülessék testalakban és kiömljék Jókai zsenijével az egyetemes emberiség részére. Mert ő volt az a nagy mesemondó, akit évszázadok készítettek elő, akinek lelkében kelet meséi éppúgy éltek, mint észak borús történetei. Jókai maga a mese és Európa földjén a mesék királya csak Magyarországon születhetett meg, mert ez az ország csodálatos, hogy úgy mondjuk, meseszerű, mert hisz mesébe illő az, hogy ezer év óta egy maroknyi nép fenn tudja magát tartani s örökös létküz-

delme mellett folyton küld az egyetemes emberiség részére új világító fáklyákat, mint amilyen a mesék nagy fejedelme Jókai volt.

Aki Jókait meg akarja ismerni, annak Magyarországot kell megismerni, mert Magyarország kelet és nyugat határán fekvő ütközőpont, amelyen különböző áramlatok megütköznek. Vagy török és tatár fut föl kelet felől, vagy germán hadak jönnek nyugatról vagy szlávok északról és ennek az országnak és ennek a nemzetnek folyton a létért kell harcolnia s amellet alkalmazkodni a nyugati kulturnemzetekhez, hogy el ne maradjon az európai műveltség-körből, amelynek fenntartásáért a magyar nemzet áldozott legtöbbet, mikor védte nyugati kultúráját a keletről betörő vad hordák ellen. Ezért másszerű ez az ország s ezért másszerű a költő is és másszerű a mese is, mely Jókai ajkáról fakadt és bejárta az egész világot.

Mikor ő született, ő, akinek az apja ott harcolt a magyar insurrekcióban! Napoleon seregei ellen (1809). Mikor ő született 1825-ben, akkor még a magyarság, a magyar költészet kis mécs lángjai éltek, még a nagy tűzszlopok Petőfi, Jókai, Madách, Arany nem lángoltak föl és maga az irodalmi nyelv még fejletlen, meg nem állapodott anyag volt, melyet nekik kellett fejleszteni, hogy átvilágítva lelkük, erejével, zengő hangszerré alakítsák. Ennek a megértése is hozzátartozik Jókai megértéséhez, mert ő volt a magyar regény és elbeszélőnyelv megteremtője s így kettős munkát végzett.

Ahhoz, hogy egy nemzetből rendkívüli jelenség álljon elő, ahhoz békés polgári élet nem elcgendő. Ahhoz az kell, hogy a nemzet életében változás, mélyreható átalakulás legyen, mely aztán új értéket vet felszínre. És a magyar nemzet sorsába eljött az az időpont, amely oly átalakulást, oly fellendülést

adott ennek a nemzetnek, hogy az ma is közel egy évszázadja azokon a kivívott szabadsági jogokon s azokon a törvényeken áll, melyeket akkor kiharcolt maga számára. Ez volt a nagy magyar szabadságharc ideje, Kossuth forradalma, 1848, melyben benne volt az egész magyar nemzet lelke és benne szerepelt Jókai épúgy, mint a világirodalom legnagyobb lírikusa Petőfi Sándor. Jól látni, hogy mikor egy ilyen változás van egy nemzet életében, hogy az fegyvert ragad, hogy lerázza a Habsburg uralmat s akkor a nemzet minden ereje a nemzetvezér Kossuth körül gyülekezik, akkor és csakis ilyen időben lehetséges, hogy föllépjen a nemzetben két oly óriás, mint Jókai és Petőfi. Ez magyarázza szoros barátságukat is. Mint diákok együtt tanulnak és a halhatatlanságról ábrándoznak egy kis vidéki város iskolapadjain. Mindkettő megjósolja a másíkról, hogy halhatatlan lesz és mindkettőnek jóslata valóra vált.

Mikor a forradalom kitört, a lázas Pest utcáin Petőfi és Jókai viszik a főszerepet, az egyik megszerkeszti a 12 pontot, amelyet a cenzúra engedelmé nélkül maguk nyomtatnak ki és felszabadítják a sajtót, a másik riadóját, a „Talpra magyar”-t szavalja a városban, mert megérezte az idők jelét, mint maga mondja: „Ügy érzem a forradalmat, mint kutya a földrengést! Eljött az idő, a mi időnk!” És valóban az ő idejük jött, az alkotás, a nemzet újjáteremtésének ideje. Nem volt nemzetek történetében még ehhez hasonló példa, hogy egy pármilliónyi nemzetből egyszerre tömegével verődtek fel oly óriási lángelmék, mint Kossuth, Jókai, Petőfi, Széchenyi, Arany, Görgey. Mintha titkos források vize tört volna fel, amely varázsütésre megmutatta a helyet, ahol a bő érnek kell fakadni, úgy nyilatkozott meg Kossuth szavaira a nemzet benső ereje. Az a benső erő, amely ott van a költők munkáiban s megvilágítja az

egész korszakot. Bebizonyosodott, hogy a magyar kis nemzet, de nagy lelke van.

Jókai Mór a romantika nagymestere, ebben az időben 23 éves volt s a forradalom napján, mikor a nemzet szabadságjogait követelte, aznap lett vőlegény, nemcsak a nemzettel jegyezte el magát, hanem a Nemzeti Színház színpadán a legnagyobb magyar tragikával, Laborfalvy Rózával. Aztán átbúg — két év viharverte napjaival Magyarország felett, a forradalmat leverik, Kossuth menekül és száműzetésbe megy, Petőfi elesik a harctéren és Jókai itthon marad, bujdosik és virraszt a nemzet betegágya mellett és mesél, mesél a nemzetnek. Dickensről mondják egyszer, hogy mikor beteg volt, meglátogatta őt az angol királynő. És azt mondta Victoria királynő Dickensnek: „Ha nem volna ön Dickens, azt mondanám, olvassa Dickenst, attól meggyógyul”. Így volt a magyar nemzet Jókaiával, mikor leverve, szabadságától megfosztva a bécsi abszolutizmus uralmát nyögte, Jókai mesélt neki, a nemzet Jókait olvasta és a nemzet meggyógyult, ő Magyarország történetét regényes formában vetítette a közönség elé. Úgy, hogy történelmünk főalakjai, nemzeti életünk jelentős mozzanatai, az ő regényei által mesعالakban vetítve jelennek meg előttünk. Ugyanaz a vetítés volt az, melyet az ifjú Petőfi tett akkor, mikor a magyar Alföldről írt dalaiban, mint valami csodakertről énekelt s az egész világ az ő versei révén ismerte a déli-bábos rónát, a kanyargó Tiszát s a kalászos magyar Alföldet. Ezek a lángelmék lelki reflektorok, akik nemzetüket, lelkük révén felvetítik a világ elé. S az idegen népek, a külföldiek az ő lelkükön át látnak be egy nemzet életébe. Ez ment végbe a nemzet lelkében, mikor Jókai a világra jött!

Ahol született, az a kék Duna folyó szeszélyes játékának legnagyobb szigete, Csallóköz, melynek sarkában

épült a sziget alján Komárom. És a ház, ahol született, az maga egy titokzatos rejtély volt, melynek falai nagy emlékekről suttogtak, minden ablaka az udvarra nézett, mert a vallásüldözés idején itt tartották isteni tiszteletüket a protestánsok. Ebben a házban született meg 1825 febr. 18-án a protestáns szülők gyermeke Jókai Mór. Február vége, születése napja 18-ika, s mikor ebből a házból tavasszal kitették a bölcsőt a napfényre, a gyermek nevetett, mert a lombok között keresztül siklott a napsugár s aranyfonalán egy tündér szállt le hozzá: a képzelet. „Megcsókolta a gyermek ajkát, hogy meséje édessé váljék, mint a méz!”

Nagy emberek életét s sors oly csodálatos módon irányította, mintha tündérek játszadoznának vele. És soha csodálatosabb pálya nem volt mint Jókaié. Az iskola padjai között ő festőnek készült, mert jóbarátja Orlay festő lesz. Ugyanakkor Petőfi színésznek készült, de aztán jött a sors, vagy mondjuk a tündér, összecserélte a fiatalok játékszerreit, Petőfiből költő lesz, Jókaiából mesemondó és Orlayból festő. Jókai nagy mesemondó képességét anyjának Pulay Máriának köszönheti. Aki híres volt adomázó és mesélő képességéről. A kékszemű Jókai csodálatos rajongással csüngött anyján, aki a költőnek 9 éves korában írott versét elküldte a pesti kiadóhoz és az meg is jelent az akkori legelterjedtebb lapban. Tehát Jókai regeszerű alakjához újra egy adatot kapunk, ő már 9 éves korában a nyilvánosság elé lépett.

Döntő fordulat Jókai irodalmi munkásságára Petőfivel való barátsága volt, melyet a pápai kollégiumban kötöttek s mely megmaradt köztük életük végéig. A forradalmat együtt élték át s együtt emelték fel a magyar irodalmat a világirodalom nivójára. Első nagyobb munkája egy dráma volt, amellyel az akadémiai pályázatra pályázott s ezt a pályaművet

Petőfi Sándor másolta le és az akadémiában dicséretet nyert. Ez volt a döntő dolog életében, mely után elhatározza, hogy írói pályára lép. Ő maga ezt mondja róla — egyik önéletrajzában: „Mikor megtudtam, hogy Vörösmarty és Bajza a két akkori legnagyobb magyar író száz arannyal akarta megjutalmazni legelső darabomat, akkor tudtam, hogy vérszerződéseim alá volt írva avval a kedves ördöggel, akit úgy hívnak, hogy poézis s aki elvisz bennünket abba az égő lángba, amely folyvást éget, de soha el nem hamvad.

Megvádolták néha azzal, hogy mint regényíró idealista volt. Ez ugyan vádnak nem megszegyenítő, de nem fogadható el. Hogy rendkívüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolt, de az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné, ő azokkal együtt élt, azokkal az alakokkal, akiket megörökített és ami exorbitans fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire. De az nem azt jelenti, hogy ő nem az életet adta, sőt azoknak az érdekes különleges alakoknak az életét adta, ő akik ennek az érdekes országban, melyet Magyarországnak hívunk, körötte éltek. Ötvenéves jubileuma alkalmával írott önleírásában nagyon jól mondja ő: „Én jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalútjaikon és futottam vesztett csaták után futóbetyárok vezetése mellett, úttalan mocsarakon, pusztákon keresztül”. „Ott voltam Bécs város és Buda ostrománál, a bombák tüzijátéka közepette s láttam egy rombadólt világot fejemre szakadni Világosnál, mikor a Habsburgok, az orosz cár segélyével leverték Kossuth forradalmát és Görgey tábornok negyvenezer magyarral letette a fegyvert. Résztvettem egy elnyomott nemzet halálveszélyes konspirációiban és az 1867-es kiegyezés után, mikor Ferenc József kibékült a nemzettel és megkoronáztatta magát, akkor részesültem a ko-

ronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben. Voltam szegény ördög, aki gyerekeket tanít magyar nyelvre havi 2 forintért. Viseltem a sors minden csapását s élveztem minden kedvezését. Volt a nyakamon kötélhurok, mikor a forradalom után halálra ítélték és érdemrend szalag, melyet királyom adott. Hullott a fejemre a dicsőítés arany virágpóra s a rágalom ássa foetidája. Voltam szeretve s voltam gyűlölve, mint talán senki más. Ezért a saját életem színének keresztül kell sugározni a munkáimon.”

Ez a legjobb meghatározás, amit ő önmagáról mond. Büszkén mondta ő, hogy ő nem egyedül dolgozik, hanem egyszerre az egész magyar nemzet vele dolgozik, mert kezdve a tudósoktól, akik történelmi emlékekre figyelmeztették, egészen a színészekig, akik mozdulatokra tanították, mindenki a segítségére volt, hogy minél több írás, — minél több adoma, minél több ötlet álljon rendelkezésére, hogy műveit megalkothassa. Igaz, hogy az ilyen munkálkodás csak olyan — mint mikor a nagy magyar muzsikusz Liszt Ferencet megragadta egy magyar népdal s aztán ő egy nagyszabású oratóriumot alkotott. Ezek csak kis akkordok, amiket aztán ők kiszélesítenek, regénnyé fejlesztenek.

Nagyon büszke volt mindig könyvtárára. Ez a könyvtár ugyan — nem más volt, mint — saját munkáinak különböző kiadásokból összeállított gyűjteménye. Ha meggondoljuk azt, hogy ő 350 kötetet írt s ezek 27 nyelven jelentek meg különböző kiadásokban; akkor el tudjuk képzelni, hogy milyen hatalmas volt az, melynek tulajdonképen csak egy lakója volt: Jókai Mór.

Ragyogó lelkének, leíróképességének, tüneményes fantáziájának legcsodálatosabb játéka egy sziget leírása az Alduna völgyében fekvő Senki szigetének leírása, amelyen az „Arany ember” egyik leggyö-

nyörűbb regénye játszik, ő a Vaskaput, az Aldunát nem ismerte, csak az útleírások után volt képze-
te felőle és oly csodásan írta le regényében, hogy az
mindenkit magával ragadott. Fantáziája minden ha-
táron túlszállt, s a kép, a leírt táj csoda gyönyörű-
séget szerzett mindenki részére. Évek múlva aztán
elment s meglátogatta az Aldunát, a Vaskaput,
amelynek fantáziából való leírásával oly sikert ara-
tott s aztán újra leírta miután már látta a tájat s ez
a leírás messze mögötte maradt a fantáziából való
leírásnak.

Jókai maga úgy adta elő a kérdezősködők-
nek ama kérdésére, hogy „hogyan dolgozik”, munkájá-
nak rendszerét, mintha a regényírás mesterségének
törvényeit akarta volna megszabni. Azt mondta
ugyanis: Ha a vezéreszme megérik az agyamban,
vagy egy történelmi adatra találok, vagy lélektani-
lag megoldhatatlan esemény van előttem, ezt mind
ötletnek, adománynak, leletnek tekintem. Mint a
csiga-halász a gyöngyszemet. Akkor aztán ehhez
meg kell találnom az adatokat, amik ezt a történe-
tet keresztülviszik. Az alakok megkeresése, ez a ta-
nulmány, ez sok fejtörést, megfigyelést, megválo-
gató igényel. Történelmi regényeknél mindig a kor-
szak az útmutató, amelyben a történet játszik. De
viszont annak a megválasztása, hogy milyen történe-
tet melyik korszakban kell játszani, az már az ítélő-
képesség megválasztása, mert nem minden mesét le-
het akármilyen korszakba áthelyezni. Annál is in-
kább, mert amint a korok változnak, az alakok is
változnak Bayard-ból Don Quiot lesz. Azért kell min-
dig tanulmányozni a megfelelő korszak szokásait. Én
ilyenkor, — mondta ő — oda helyezem magam az
egyes alakok lelkivilágába és öbennük és őáltaluk
érezek. Magamévá teszem mindegyiknek a kedély-
hangulatát, ha nem is jár ez mindig nekem nagy

lelkigyönyörűséggel, mert hiszen vannak egyéb emberi indulatok, amik lelki egyéniséggel antarkitice ellenkeznek. A kéjenc, a gyilkos, a fősvény, a zsarnok, a szívtelen kedélyhangulatoknak ez a szuggerálása részemre fájdalommal jár. Bevallom azt is, hogy a kétségbeesett öngyilkos idegzavara kínoz, az ateista ridegség megborzaszt, de nem tudok másképp írni, s gyakran saját képzelte alakjaim szenvedése könnyekre fakaszt. Ezért föltétlen szeretem a magányt és azt keresem, mikor kigondolom regényeimet.

Ez magyarázza meg azt, hogy Jókai már reggel 4 órakor felkelt, mikor még az egész város, az egész ház aludt, aztán járkálva dolgozott szobájában, minden munkáját majdnem könyv nélkül tudta, de sohasem diktált. Mikor fejében az egész készen volt, akkor leült és megírta az utolsó betűig hatkötetes regényeit, anélkül, hogy valaha egy betűt azon változtatott, vagy törölt volna. Mikor a nagy jubileuma volt, kiszámították 72 millió betűt írt. Ebbe különbözik a nagy mesemondótól Dumas Sándortól, aki sokkal felületesebb volt ezen a téren és néha eszméit még albérletbe is kiadta, hogy mások dolgozzák fel és úgy jelentette meg saját neve alatt.

A legelső regény, amelyet életében olvasott Scott Walter Ivanhoe című regénye volt, melyet magyar fordításban olvasott. Ekkor 12 éves volt. Azt mondja, hogy roppant csodálkozott azon, hogy valaki, mint Scott ennyi betűt tudott leírni és ily hosszú ideig tudta az érdeklődést a meséje révén fenntartani. Mély benyomást tett lelkére Scott Walter regénye. Mikor aztán Petőfivel barátságba került, 15—16 éves korukban, mint gimnazisták megtanultak franciául és angolul és akkor olvasta Dickenst és Coopert, a franciák közül pedig Hugo Viktort. A legnagyobb hatással őrá az angolok közül föltétlenül Dickens volt, a franciák közül pedig Hugo Viktor. Dickens-

tői tanulta meg, hogy hogyan kell a humort beleszőni az alakokba és azt, hogy az író derűs lelke hogyan aranyozza be az egész könyvet. Hugo Viktortól a fantáziát. Különösen szerette a Bug Jargal-t és a Han D'Izland-t. Később Eugen Suevel is megismerkedett, akinek exotikus regényei végzetes szuggeszióval voltak fantáziájára. A nagy francia mesemondótól, Dumas Sándortól legelőször a Trois musquetaires-t olvasta, ugyanakkor Shakespeartól Lear királyt, III. Richárdot. Ekkor ő és Petőfi 15 és 16 éves fiúk voltak. Ezek az angol remekírók és ezek a francia lángelmék mindkettőjük lelkére nagy hatást tettek, melyet dacára nagy egyéniségüknek, sohasem tudták levetkőzni.

Ha mármost valaki osztályozást keresne, hogy Jókait kihez lehet sorozni, akkor talán így lehetne a legpontosabban megállapítani az ő sorrendjét, hogy Thackeray jellemfestésben, a regény nyugodt európai értelemben vett megszerkesztésében fölötte áll Jókainak. Dickens humorával, alakjai megrajzolásával, egyenjogú Jókaiival, Dumas Sándor mesemondásával, hasonló Jókaihoz és Hugo Viktor fantáziájával közel áll Jókaihoz. Amennyiben szabad összehasonlítást tenni, Dickens és Thackeray a regény megszerkesztését tekintve magasabbrendű, illetőleg ők nyugot európai értelemben vett regényeket írtak, amelyben a konstrukció pontossága egyik főkellék, addig Jókai Dumas-hoz, a mesemondóhoz állott közelebb és Hugo Viktor fantáziájával tetézte azt a mesemondó képességet, amely Dumasban volt. Az ő regényei meseregények, fantázia szülöttek, de az élet ott lüktet mégis benne, egy ország képe ott rejtőzik azokban a sorokban, de ez nem Anglia, vagy Franciaország képe, hanem ennek az érdekes, különös, elszigetelten álló Magyarországnak a képe! Ami Jókai fantáziáját illeti, az egyedülálló a világirodalomban

és ha munkáit át tekinthetjük, és arról összefoglaló képet akarunk magunknak alkotni, akkor műfaj szerint fősorakoztatva őket; különbséget kell tennünk elbeszélései, regényei, színdarabjai és szónoki művei között. Ha pedig több mint 60 évre terjedő irodalmi munkásságát korszakokra osztjuk, úgy három korszakot kell meghatároznunk, amelyet ő maga állapított meg, mikor 50 éves jubileuma alkalmával, 1893-ban összes munkáit a magyar nemzet diszkiadásban közzéadta. Regényei és elbeszélései első korszakában a török világgal foglalkozott és keleti tárgyú elbeszélései és nagyobb regénye, mint A janicsárok végnapjai csodálatos gazdagsággal és az Ezeregyéj meséihez hasonló regebőséggel hozza elénk Kelet világát. Későbbi korszakban levő regényei, mint A jövő század regénye, a Kőszívű ember fiai, vagy a magyar társadalom alakjainak rajzait jelenteti meg regényes formában, vagy a fantázia szabad csapongásával a jövőt keresi, a jövőt rendezi be és állítja elénk az ő költői lelke erejével. A harmadik korszakban a történelmi regények lépnek előtérbe, melyek anyagukat mind a magyar nemzet történetéből veszik.

Most már ami az ő színműveit illeti, azok legnagyobb része történelmi tárgyú és a hősnők egész sorozatát adja. Ennek a magyarázata az, hogy ő nem a színpadnak írt, hanem feleségének. Laborfalvy Rózának, a legnagyobb magyar tragikának, akit rajongásig szeretett. Minden darabjában van egy nagy hősnő, aki nagy hőstetteket tesz és ez a hősnő nem más, mint az ő felesége, aki őerte valóban hőstetteket tett, a forradalom leverése után, mikor Jókait halálra ítélték és Kossuthot, aki számkivetésbe menekült, még a török kormánytól is kikövetelte magának a Habsburg dinasztia. Akkor Jókainak felesége hamis útlevelet szerzett, áruhában megszöktette fér-

jét, a hegyekbe menekült vele és ott rejtegette éveken át, míg az osztrák abszolutizmus haragja enyhült és a kegyelem megérkezett és Jókai újra visszatérhetett Pestre és munkához láthatott. Ez az a hősnő, akit Jókai a darabjaiban mindig élénk állít Ő, aki megmentette az életét. De ha igazságosak akarunk lenni, akkor meg kell mondanunk azt is, hogy Laborfalvy Róának, Jókai feleségének hősiessége akkor kezdődött, mikor a forradalom után a leverett magyar nemzet apathikus álomban volt és ekkor ő volt az, aki biztatta férjét, Jókait, írjon, hogy a magyar szó, a magyar betű, el ne vesszen, hogy annak az ereje áthassa a nemzetet, mert az a hőslélekű asszony megérezte azt, hogy az a nemzet, amely lehajtja fejét, amely nem a jövőbe veti bizalmát, az meghalt, azt lenyelik a többi nemzetek, beolvasztják. Csak az a nemzet élhet meg, amely nemzet „hinni tud” és sarkalta férjét, hogy írja meg csodálatos regényeit. Micsoda láng loboghatott az ő belsejében, hogy megértette hivatását, megértette azt, hogy a meséknek is van élete, mert népek kihalhatnak, de mondái túlélnek őket. Megértette azt, hogy Trója helyén már kopár halom domborul és az Iliász igazít útba, hogy hol kell keresnünk ezt az összeomlott várost, azt az eltűnt népet, ő tudta, ő érezte, hogyha ő a magyar életből vett meséknek életet ad, akkor nem csak annak a meséknek, de a magyar nemzetnek is életét adott. Mert jöhetnek idők, jöhetnek korok, jöhetnek az emberiség életében változatok, de az ő regényében megrajzolt Senki szigete, ahol a kis Noémi élt, aki szerelmesen várta a két életet élő Timár Mihályt, annak a kis szigetnek ez a vetített képe, sohasem fog elveszni az emberek képzeletéből. Az a sziget ma sajnos az elvesztett háború után, nem tartozik Magyarországhoz területéhez, de az a sziget ma is benne él a szellemi integritásban, úgy ahogy benne

élt több mint ezer évig a területi integritásban és benne fog most már örökké élni, mert azt, ha földrajzilag el is kapcsolják tőlünk, az ma már Jókai lelke révén mindig a miénk marad. És ez a gyönyörű, hogy ebben a mai korban, mikor a realitás, az analízis lépett mindenütt előtérbe és éppen a regénybe, az angol, francia, svéd, norvég, amerikai írók analitikai fölépítésükkel és szigorú jellemfestésükkel a niesét, a regeszzerűséget jóformán elítélték, kiszorították és kitiltották az irodalomból, — akkor jött Jókai és az ő fantáziájával összeszedte a meséket, átalakította őket regényekké, teleszórta vele a földet, Magyarország földjét úgy, mint mikor akácvirágzás idejében, hull a fehér virág és az akácliget egész földje csupa fehér virág. Ilyen édes fehérvirággal borította be Jókai Magyarországot, annak alakjait, annak területét, annak történelem előtti idejét, annak jelenét, sőt még a jövő századát is. Ez a virágözön az ő munkáinak összessége, mely mesék alakjában született meg az ő lelkében és a géniusza révén bejárta a világot. Jókai az az író, akiért tud lelkesülni fiatal és öreg egyaránt. Mert mindenik talál benne valamit, ami jóleső érzést vált ki és ami örömet okoz az ő lelki világának. Mert alakjai igaz néha túl jók, az angyalokkal hasonlók, néha meg démonok, melyek minden gonoszsággal fölszerelve indulnak neki az életnek, de ezeket ő mind úgy rendezi el meséje keretében, hogy azokat az életből vett, pár szóval nagyszerűen jellemzett élő mellékalakok kísérik, a fantasztikus mese keretében. Úgy hogy mi, elfogadjuk a mesét, örülünk neki, hogy elmulattatott vele, boldogok vagyunk, hogy volt alkalmunk elolvasni azt. Ma már a világirodalomban az ő neve ott áll Dickens és Dumas között, Hugo Viktor és Tolstoj mellett, de talán mint mesemondónak igazi helye Homér mellett van, akiből épp úgy ömlött a mese,

mint ahogy a föld legrejtélyesebb folyója az Amazon folyó ömlik ki a föld ismeretlen mélyéből és aztán oly szélességben jön, hogy mikor a tengerhez közeledik, már az ember nem tudja, hogy folyó-e az még, vagy már maga a tenger. A mese hatalmas folyója Jókai, az a nagy folyó, amelynek szent árja Magyarországon fakadt, Komárom városában, mely a mesék ezreit és a regények százait öntötte ki magából, hogy hömpölyögve menjen világ útjára emberfölötti erejével, elindulva Magyarországból, bejárja és áthassa a világot, minden népek gyönyörűségére és elérje a nagy óceánt, a végtelent, a halhatatlanságot.”

JÓKAI ÉS GYULAI.

Egész életükben ellentétek voltak és soha nem értették meg egymást. Már születésük helye is magán viselte az ellentét jellegét. Jókai olyan vidékről származott, amelynek egyenes a földje mint egy asztal és a kék Duna ábrándos kanyarulatokkal öleli körül, száz és száz szigetet alkotva, melyeket fűzfá szegélyez, nád kerít és vízimadarak röpködik körül. Mindenik ilyen elhatárolt sziget mesét rajt méhében, amelyet emel elzárkózottsága, a világtól való messzesége. Az álmok világa, a mese talaja, a szindűs képek birodalma. Ebből a világból származott Jókai. Magával hozva a vízparti ember ábrándozását, a révetegséget, a fantázia játékát, az álmot és a lemondó lágyságot.

Gyulai a hegyekből jött, annak éles levegője edzette meg őt. Lelkében viselte a hegylakók zordságát, keménységét és elzárkózottságát. ő nem volt szentimentális, de erős, hajthatatlan és makacs. Makacs a törésig, de megalkuvásra képtelen. Legjel-

lemzőbb rá, hogy egyszer egy kritikája miatt párbajt kellett vívnia a megsértett lírai költővel (Tóth Kálmán). A sors úgy hozta magával, hogy a lírai költő állította Gyulai lábát. Erre a párbajt beszüntették, az ellenfelek kibékültek és a kibékülés pillanatában Gyulai így szólt a költőhöz: „Minden rendben van! Lőni tudsz, — de a versed az rossz!”

Jókainak is párbaja volt majdnem ez időtájt Pulszky Ferencsel. Pulszky háromszor rálőtt Jókaira, de szerencsére nem találta el. A párbaj után kibékültek, Jókai magához ölelte Pulszky Ferencet: „Nem történt semmi! Isten éltesse!” Ő így fejezte be a lovagias ügyét. Mindeniket tökéletesen jellemzi az eset. Az egyik utolsó pillanatig makacs, a másik kedélyesen elsimitja a legtragikusabb pillanatot. A bércek keménysége és a másik vidék álmodó adó lágy-sága, tökéletesen kifejezve emberalakokban.

Ebből az ellentétből fakadt egy életre szóló hadakozásuk. Több ízben volt szerencsém társaságukban lehetni és hallgatni évődésüket, melyek irodalomtörténet szempontjából is érdekesek. Gyulai Petőfi sógora volt. Jókai pedig jóbarátja. De Jókai és Petőfi összekülönböztek a forradalom alatt és haragban váltak el. Petőfi elesett a csatamezőn és így sohasem találkoztak többé. Jókai egyszer ezt leírta, de úgy, mintha egy könyv miatt történt volna az összeütközés, holott Petőfi levele, melyet Jókai anyjához, Pulay Mária-hoz intézett, mást bizonyít. Gyulai erre dühbe jött: „Móric megint álmodik! Egy szó sem igaz az egészről!” Gyulai makacson ragaszkodva az igazsághoz, nem akarta észrevenni, hogy Jókai egy nemes gesztussal akarja elsimítani a közte és Petőfi közti összeütközést és szakítást.

A múlt század végén készült az egész nemzet Jókai ötvenéves írói jubileumának megünneplésére. Nagy apparátussal dolgoztak az ünnepély minél fé-

nyesebbé való tételére. A sajtó nap-nap mellett nagy cikkeket hozott Jókairól, méltatva népnevelő hatását és világhírét. Az öreg Gyulai dohogott: „Minek a jubileum? Petőfinek sem volt!” Madáchnak sem volt! Mégis halhatatlanok lettek!” És az öreg makacs anyyira kitartott ezen felfogása mellett, hogy saját jubileumáról sem akart hallani sem, mikor annak eljött az ideje. Gyulai jelleme vitán felül állott mindig. Csak némely dologban való elfogultsága és hajthatatlansága volt sokszor érthetetlen és szemetszúró. Jókai jubileuma idejében, az Akadémia lépcsőházában együtt jöttek le egy ülésről Jókai és Gyulai, akkor hallottam véletlenül a köztük lefolyt érdekes beszélgetést, baráti évődést.

— Hát mit csinálsz niost, Móric?! — kérdezte Gyulai Pál. — Jókai megköszönte kissé torkát s azt válaszolta csak:

— Új regényt írok!

— Talán új mesét! — vágott szavába Gyulai.

— Hát amennyiben a regény mese — akkor neked van igazad!

— A regény nem mese, — pattogott Gyulai — a regény az élet hú tükre, emberei élő alakok, nem fantazmagóriák, története maga az élet!

— Egyszóval az élet meséje — szólt közbe Jókai, hogy elsimítsa a dolgot.

— Mondom, hogy nem mese — valóság, élet, szigorúan az élet!

— Azt írom, de úgy, ahogy én látom az életet — válaszolta Jókai.

— Te nem látod az életet, mert te álmodsz, álmokat látsz embereken, történeteken, még tájleírásokban is. Minden szavad az álmok világából való!

— De azért mégis regény! — erősítette Jókai.

— Igen! — Mese-regény! — szólt Gyulai.

Ezzel a kategorikus megállapítással volt lezárva

kettőjük vitacsevegése. Jobb meghatározását nem lehet elképzelni Jókai regényeinek, mint műfajnak, mint Gyulai Pálnak, a vita hevében odadobott ezt a kifejezését: „Mese-regény!”

A Jókai-jubileum előtt beszéltek újra. Gyulai szólította meg Jókait:

— Hová mész, Móric?

— A kiadómhoz! Most rendezik sajtó alá száz kötetben regényeimet!

Gyulai megállt:

— Madách csak egy kötetet írt. Tudod, Móric, a Parnasszusra csak kis csomaggal lehet felmenni!

— Attól függ, kinek, hogy bírja a háta — vágott vissza Jókai. — Már én csak cipelem az én száz kötetemet, aztán lesz, ahogy lesz!

Ezzel elváltak. Egyik jobbra, a másik balra ment. De hiába váltak szét, útjaik a végén mégis találkoztak: — mindketten felértek a Parnasszusra!

JÓKAI REJTVÉNYE.

Ezernyolcszázötvennyolcban alapította meg Jókai az „Üstökös”-t, az első magyar humorisztikus hetilapot vagy ahogy ő nevezte e cím alatt: „Humoristico belletristicus hetilap”. Ennek fő alakja volt a „Kakas Márton”, amely Jókai álneve volt, éppúgy, mint a forradalom alatt „Sajó” és később a „Garabonciás diák”. Az „Üstökös” legnagyobb népszerűségét a „Kakas Márton” alakjának köszönhette, ez egy kakasfejjel és taréjjal ellátott magyarruhás emberalak volt és cikkei, adomái, humoros versei mögött a főszerkesztő Jókai rejtvőzött.

„Kakas Márton” alakja nagyon bevésődött a magyar közönségbe, ez ösztönözte aztán Sipuluszt

(Rákosi Viktort), hogy a múlt század végén, a kilencvenes években megindítsa a „Kakas Márton” című élcslapot, amelyhez a címet Jókai engedelmével használta fel. Szabó Endre pedig még előbb, a nyolcvanas években felvette az ifjú Kakas Márton álnevet; ami mind csak azt bizonyítja, hogy ez a magyar földből kipattant alak mennyire megfelelt a közönség lelkeségének — dicsérte Jókai, faját megértő zsenijét.

Az „Üstökös”, dacára annak, hogy soha előde nem volt Magyarországon, mint élcslap a maga nemében tökéletes volt. Nem utánozta a nálunk is közismert Fliegende Blätter-t, sem az angol Punch-ot (Paprika Jancsi), bár talán ehhez állott legközelebb. Tény az, hogy nemcsak hézagpótló és úttörő, de egyúttal kedvelt hetilap is volt. Jókai rengeteget dolgozott az „Üstökös”-be. ő, aki reggel ötkor, sőt nyáron négy óraker, napkeltével ült íróasztalához, nagy regényei írása mellett mindig tudott időt szakítani, hogy az „Üstökös” részére megírja a maga cikkét, versét, adomáját.

Az „Üstökös” munkatársa volt az ifjú Tors Kálmán, a legénysorban levő Bartók Lajos és az akkori fiatal nemzedék néhány bohém alakja. Ezek aztán az egész lapot és az ezzel járó munkát igazi bohém felületességgel kezelték. Az „Üstökös” mindig szombaton reggel jelent meg, vasárnapi dátummal, és' így csütörtök délig az egész lapnak készen kellett lenni.

Egyszer, egy nyári napon, pénteken délben nézett be Jókai az „Üstökös” szerkesztőségébe és onnét a Svábhegyre akart menni, villájába, ahol ebéddel Várták. Mily nagy volt a meglepetése, mikor a szolga elébe állott és azt kérdezte tőle:

— Kérem, szerkesztő úr, holnap nem jelenik meg már az „Üstökös”?

— Miért ne jelenne meg? — kérdezte csodálkozva Jókai.

— Mert ha megjelenik, akkor már tegnap nyomdába kellett volna adni a szöveget.

— Hát miért nem adta nyomdába?

— Mit adjak, kérem, nyomdába! Nekem nem adtak át egy árva sort sem!

— Hát nem voltak itt a munkatársak?

— Nem láttam én azoknak hírét-hamvát sem egy hét óta!

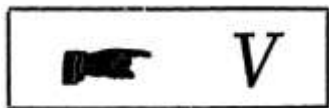
Jókai méregbe jött: — Ejnye, hogy a kandúr karmolássza össze őket! — Adjon ide papírt, meg tintát! — Azzal letette felsőkabáját, botját és nekiült és írt, írt este hétig, étlen-szomjan. A fiakkeres be-benézett: — Nem megyünk még kérem a Svábhegyre?

— Mingyárt, mingyárt — felelte Jókai és csak írt tovább. Megírta az első cikket: „Kakas Márton levelei saját magához”, „Exotikus történet”. Aztán megírta a „Hírhedt pipázók arcképcsarnoká”nak folytatását, Potya Péter és Nyápicz Lőrincről. Majd jött Tallérosi Zebulon levele. Aztán a Borkorcsolya két hosszú anekdotával. Külön rovat: „Visszatekintés az elmúlt évharmad nagyszerű, kisszerű és keserű eseményeire”. Még az előfizetési felhívást is megszerkesztette az utolsó évnegyedre, mert jön „két ember”, „szeptember és december”, ezért mindenki fizesse be az utolsó évnegyedi előfizetés árát, két forintot, mert az „Üstökös”-nek muníció kell...

A szolga szorgalmasan hordta a kéziratokat a nyomdába egész délután. Mikor az előfizetési felhívás is megvolt, Jókai feltette kalapját, kezébe vette botját, felöltőjét és indult, hogy estebédre felérjen a Svábhegyre, ha már az ebédről így lemaradt. Ekkor azonban eléje áll a szolga: — Kérem még rejtvény nincs!

— Rejtvény! — kiáltott Jókai — vigyen már el az ördög! Adj ide egy papírt — és ekkor állva, fá-

radtan egy egész napi munka után felrajzolta a legzseniálisabb magyar képrejtvényt, mely így nézett ki:

Megfejtése: Ninivé! Ez volt Jókai híres képrejtvénye.

JÓKAI, MINT FESTŐ.

„Nagy emberek életét a tündérek szövik!” — így tartja a rege és kétségtelen, a sors erősebben belenyúl az ő életükbe, mint az átlagemberekébe. Vagy talán kivételes lényük hozza magával a gyors változásokat és meglepő fordulatokat, melyek életüket alakítják. A legtöbb más lesz, mint aminek ifjúkorában indult.

Mikor Pápán a múlt század negyvenes éveinek elején együtt ültek az iskola padjaiban Petőfi, Jókai és Orlai Pétries Soma, mindenkinek lelkében egy ábránd élt, amelyért életüket akarták áldozni. Petőfi színész akart lenni, Jókai festő és Orlai Petrics Soma író. Erre a sors a gyermekek lelkét megcserélte. És Petőfiből költő lett, Jókaiból regényíró, Orlai Pétries Somából pedig festő. De egy kétségtelen, hogy Jókai lelke sohasem szakított teljesen a festészettel. Erre nemcsak megmaradt festményei és tollrajzai a bizonyítékok, de ott van százkötetes összegyűjtött nagy munkáiban az igazi bizonyíték, tájleírásai, melyek bámulatos módon varázsolják az olvasó elé a vidékeket, azok hegyeit, rónáit, folyóit, erdeit, patakjait és minden természetadta kincseit.

És ha lelke nem lett volna telítve festézzel, műveit sohasem tudta volna megírni, ő lelkéből hívta életre a színeket. Imádta édesanyját, Pulay Máriát, akitől nagy mesemondóképességét örökölte. Első tollrajzát róla készítette. A fiúi rajongás volt ez, mint a kisdud első dadogó szava, mikor az anya nevét kimondja. Így készítette el Jókai is elsőnek, édesanyja arcképét születésnapjára, öröm, gyöngédség, szeretet simul e képhez, amely az öröm mellett még nagy meglepetést is váltott ki a szülőkből: „A kis Móric így tud rajzolni!”

Festeni azután kezdett. Orlai, aki már akkor szintén festett, vezette be az olajfestés művészetébe.

Első olajfestménye édesapjának, ásvai Jókay Józsefnek arcképe volt, annak a kékszemű, lágylelkű embernek, aki gyermekeit imádta. Erről az imádatáról tanúbizonyságot tesz naplója, amelyet 1800 legelső éveitől vezetett. Ebben írta le a magyar nemesi inszurrekciónak Napoleon elleni küzdelmét, amelyben ő is résztvett és Szentivánnál, Győr megyében a franciák keresztüllöték lábát. Ekkor ment ki Ekelre, a birtokára pihenni, ahol részint váltólázzal, részint sebesült lábával küszködött. Nagyon szép ember volt, gyönyörű kék szemmel és ezt fia, Jókai Mór is Örökölte. Ez a Jókai-család híres kék szeme, amely még ma is megvan annál a pár Jókai-nőnél, akik még életben vannak. A legnagyobb festménye Jókainak Pest látképe. Ezt egy zivatar után festette svábhegyi villájából. A kép színei szépek és érdekes a felhőzet, mely az eget eltakarja. A Petőfi Társaság tulajdonában lévő Petőfi-háznak ajándékozták, anyánk, Jókay Jolán halála után. A kép ugyanis összefüggött övele, mert mellette állott a svábhegyi kertben, mikor Jókai azt festette és aztán neki ajándékozta. Ez Jókai legértékesebb olajfestménye.

Festői tehetségét anyja, Pulay Mária is elis-

merte, aki nem szerette írásait és még a „Magyar nábob”-ot sem olvasta el, igaz hogy ezt már inkább haragból tette, mert neheztelt Jókaira nősilése miatt. De aztán Jókai Laborfalvy Rózával meglátogatta és ekkor összebékültek, mert Laborfalvy Róza királynői megjelenése és nagy műveltsége imponált Pulay Máriának. Ott volt egy kanapé a szalonban, amelyet Petőfi-kanapé néven ismert mindenki a családban; mert mikor Petőfi Komáromban járt Jókaiék házában, mindig azon üldögélt és ott beszélgettek együtt Pulay Máriával a „Móric-gyerekről”, akit Petőfi „kisöcsémnek” hívott, lévén három évvel idősebb nála. Itt mutatta meg Jókai Petőfinek a család nagy ereklyéjét, a Jókai-órát, mely a tizennyolcadik században készült és tényleg remekmű.

A család előtt ez az óra szent emlék volt. Mert abban a pillanatban, mikor Jókay József Jókai atyja meghalt, az óra nagy üvegtáblája szörnyű csattanással végigrepedt. Azóta nemzedékről-nemzedékre szent kegyelettel gondol az egész család erre a régi órára. Valami babonás tisztelet veszi körül.

A babona ugyanis nem volt idegen a családban. Jókai anyja mindig attól félt, hogy élve temetik el. Ezért meghagyta orvosának, ha meghal, szúrja át szívével tüvel, amit az öreg Kövy doktor meg is cselekedett. Ugyanez a babonás félelme volt Jókainak gyermekkorában, ezért végrendeletét övére fűzve viselte ... Ezek a babonák aztán tovább szálltak, az élet és a munka eltörölte őket.

Most már csak egy babona van a Jókai családban. Az ősök emlékének babonás tisztelettel való megőrzése. Ehhez tartozik a kéziratok gyűjtése, az emléktárgyak ápolása és a Jókai-festmények kegyellete.

A többi kép, amely családjunk tulajdonában volt, már mind ott van méltó helyén, a Petőfi-házban.

Köztük legérdekesebbek azok a vízfestmények, melyeket Jókai akkor festett, amikor az abszolutisztikus kormány az ötvenes években őt és gróf Zichy Nándort bebörtönöztette. Ezek tájképek, hegyoldalak és sziklacsoportok. Arckép csak kettő van Jókaitól, anyjának tollrajza és édesapjának olajfestménye. Most még a szobám falát ékesítik és várják a napot — amelyet én már nem fogok látni — és akkor ők is bevonulnak a Petőfi-házba, a többi Jókai-festmény közé, hogy teljes képét adják Jókai festői tehetségének, bizonyosságot téve arról, hogy ha nem az írói pályát választotta volna Vörösmarty Mihály buzdítására és tanácsára, akkor is híres ember lett volna belőle. Az igazi tehetség mindig sokoldalú, ilyen volt Jókai is, aki nemcsak a legnagyobb mesemondó volt, de elsőrangú szónok, nagyszerű anekdótázó és kitűnő festő. Fiatal korában volt még egy szenvedélye — a faragcsálás. Ágakból, fákból, botokat és alakokat vésett ki — ezek a képzőművészet szobrászati ágához tartoznak — és a fennmaradt pár kifaragott botfej a zseni ezirányú tehetségéről is tanúbizonyosságot tesz. A tündérek kegyesen lengték körül Jókai bölcsőjét és a tehetség bőségszaruját öntötték rá, hogy lelke erejével világhírt szerezzen önmagának és halhatatlan dicsőséget nemzetének.

JÓKAI — A KERTÉSZ.

Nagyon kevesen tudják, hogy Jókai Mór világhírű regényei mellett írt egy kis könyvet, amelynek a címe: „Kertészgazdászati jegyzetek”. Igaz az is, hogy ezt a kis könyvét ő nem vette föl a 100 kötetes jubileumi kiadásba pedig nagyon méltó helye tett volna ott ennek, mert hiszen jegyzeteinek min-

den sora saját kertjében észlelt tapasztalatai nyomán szűrődött le.

Jókainak, mint közismert dolog a Svábhegyen volt a nyaralója és ott volt a gyümölcsös kertje és a szőlője. A hatvanas években fönt járt a Svábhegyen és ott elhanyagolt kőbányára bukkant, amelyben mély gödrök váltogatták egymást roppant agyag halomokkal és szakadékos meredélyekkel. A talaj nagyon silány volt, azonban a kilátás olyan főszege volt onnan, hogy Jókait megragadta a látvány nagyszerűsége és megvette az elhanyagolt kőbányát s akkor aztán neki állt és rigolóztatta. A kopár területen maga ültette a gyümölcsfákat, a szőlőtőkékét és valóságos éden kertet varázsolt oda. Erről az ötven éves kertészkedéséről adta ki az ő kertészgazdászati jegyzeteit.

Jókai volt az első, aki mikor Magyarországra behurcolták a filoxérát, szénkénegeztetni kezdett. Akkor mindenki elcsodálkozott azon, hogy ő már szénkénegeztet dacára, hogy még hivatalosan nincs megállapítva szőlőjében a filoxéra jelenléte.

Erre Jókai azt válaszolta: „Ha a filoxéra valamelyik szőlőteleptől öt mérföldnyire fölüti fejét, akkor rögtön szénkénegeztetni kell, mert az azt jelenti, hogy az már ebben a szőlőben is benne van, de még káros hatása nem nyilvánult meg!”

És ő szénkénegeztetett szorgalmasan évről-évre, ugyanakkor nagy küzdelmet vívott a peronoszpóra és dematofora (levélpenész és gyökérlenész) ellen is, mert nagyon büszke volt szőlőjére. Az ő Svábhegyi szölleji, amelyek három részből álltak, a házkörüli szőlő, a kút völgyi szőlő és az orbánhegyi szőlő. Ezek a szőlőskertek vegyesen voltak beültetve fehér és fekete szőlővel és aztán egy édeskés kellemes sillerbort adtak. Ez volt Jókai kedves itala, amelyet szódavízzel vegyítve nagy örömmel fogyasztott el baráti

körben. Ilyenkor aztán anekdótázott és sok ötlet, eszme, gondolat vetődött föl beszélgetése során, amelyekből nagyon sok meg is valósult később valamilyen formában.

Jókai kerti gazdaságának fővezetője egy Johan nevű törökbálinti sváb volt, akinek felesége ugyanakkor a baromfi udvart kezelte. Ez a Johan nagyon hűséges ember volt, de minden hűsége dacára együgyűsége révén, nagy bosszúságot szerzett gyakran a költőnek.

Sohasem felejttem el a nyolcvanas években egyszer nagyon szép termés ígérkezett és Jókai már előre örült, hogy milyen jóízű nagy cukortartalmú bort szűrhet majd ezen az éven. Johannák ki is adták a parancsokat, hogy szüretre a kádakat meg a prést hozza rendbe, áztassa ki és készítse el, hogy ne legyen semmi fennakadás, ha a szüret kezdődik.

Október 15-re volt kitűzve a szüret. Akkoriban az volt a szokás, hogy először a szőlőt a puttonyokból a taposóba öntötték és azt ott, egy erre a célra tartott és már napokkal előbb kiáztatott csizmával megtiporták. Mikor aztán a taposóból az így megtiprott must, meg törköly betöltötte a kádat, onnét hordták föl a nagy présre, amelyen aztán véglegesen kipréselték.

A szüretben a kútvölgyi szőlőből, meg az orbánhegyiből kocsin hozták a szőlőt és nagy buzgalommal öntötték föl a taposóba, amelyben Johan ugrált szörnyű buzgalommal és tiporta a finom szőlőszemeket. Jókai botjára támaszkodva nézte a munkát s nagy örömmel látta, hogy mint telik meg a hatalmas kád. Mikor már csak egy pár ujnyi hiányzott, hogy színültig legyen, hogy aztán áthordják a nagyrésbe. Akkor Johan éppen egy új fölöntést kezdett csizmájával tiporni, mikor — egyszerre csak nagy reccsenés halatszott, az alsó kád nem bírta meg a nagy

nyomást, széjjelment, Johan pedig fejfel belesett a kifolyó must tócsájába. Jókai éktelen dühbe jött:

„Adta himpellérje, egyszer reménykedtem, hogy jó bort ihatok, most meg a te nadrágod telt meg az én mustommal. Persze, lusta disznó, az abroncsokat nem erősítetted meg a kádon, ha azokat meghúztad volna, nem esett volna széjjel!”

Johan csak állt Jókai előtt és csurgott róla a must és az édes szőlőlé folyt le a pincelépcsőn, le a mélybe. A nagy lármára Jókainé Laborfalvy Róza is odajött és vigasztalta férjét, aki nagyon el volt keseredve, hogy szép termése így semmisült meg. De felesége megvigasztalta: „Ne bánkódj kedvesem, ez így volt megírva, ami megmaradt itt a földön, azt össze meretem, aztán úgylis sok a rózsánk az idén, ebből csinállok majd ecetágyat, aztán lesz olyan ecetünk, amilyen még a király asztalán sem igen volt!”

Így is lett s a nagy termésből lett valami 30 liter rózsacet. Jókai meg is jegyezte:

„Ezentúl nem iszom előre a medve bőrére, de egyet megtanultam, hogy a termésemet megtudom menteni a filoxerától, a peronoszporától, a dernatoroától és a többi száz meg száz betegségtől és nyavalyájától a szőlőgyökérnek, a levélnek, a venyigének, a füstnek, csak éppen Johan butaságától nem tudom megmenteni azt!”

De Johan mester igazi emléke a szagoskörte ügyével van minden idők idejére megörökítve.

A dolog úgy történt, hogy Jókai egyszer a 70-es években hivatalos voit a tihanyi apátplébános úrhoz ebédre. Szent István napját ünnepelték s a kitűnő lakoma után gyümölcsöt szolgáltak fel, koraéző szőlőt, fügét, szilvát és roppant finom körtét. Jókainak kedvenc gyümölcse a körte volt és véletlenül kivett a gyümölcskosárból egy hallatlan nedvdús, kitűnő za-

matú, szagos körtét. Ő, aki nagy kertész és pomológus volt, rögtön megkérdezte az apátot:

— Honnét való ez a csodálatos körte?

— A kertünkéből! — felelte az apát.

— Ilyen jót még soha életemben nem ettem! De még elképzelni sem tudtam, hogy a napfény ennyi illóolajat és cukortartamat tud kiváltani egy gyümölcsből.

Az apátnak jól esett Jókai elismerő szava s azért nagy figyelmesen azt mondta:

— Ha ennyire ízlik, akkor meg fogja engedni, hogy ami még van a kamrában, azt összecsomagolatom és hazaviszi magával Füredre!

Jókai megköszönte a figyelmet, de azt felelte, hogy sokkal nagyobb hála kötelezné őt az apát, ha megengedné, hogy ő ojtóágot kapna ebből a fából s azt ő a svábhegyi kertjében majd vadalanyra átültetné. Az apát a legnagyobb készséggel állott rendelkezésére. Megparancsolta a kertésznek, hogy mindenben tegyen eleget Jókai kívánságának ebben az irányban. Jókai aztán megmondta a kertésznek, hogy mikor indul Pestre hajóval Siófokon át és a megállapodás szerint a kertész nedves agyagban behozta Füredre az ojtó vesszőket, amiket Jókai féltett kincsként nedves ruhába csavart, egész úton a kezében tartotta és amint Pestre ért, fölsietett a Svábhegyre s még aznap délután, a késő esti órákban beojtotta a vadalanyt a szagkörteszemmel. Mindennap megnézte ojtványát s hallatlan volt az öröme, mikor megeredt az ojtás.

Öt-hat évbe került, mire ez a fa először virágzott és először mutatkoztak rajta gyümölcsök. Nyolc darab volt. Jókai nagy boldogan mesélte mindenkinek, hogy az idén olyan körtéje lesz, amilyen csak a tihanyi apátnak van ebben az országban.

Csakhogy a nyolc körtéből nem sok fejlődött ki élő gyümölcsé. Egyiket valami féreg szúrta meg, el-

senyvedt, leesett a földre. Jókai behozta a verandára kezében a hervadt gyümölcsöt.

— Milyen kár érte — mondta. — Elpusztult idő előtt!

Másnap szélvihar volt, letört egy ágat, azzal megingt két körtereménység múlt el örökre. Most már csak öt volt. Jókai feltámogatta őket karókkal, hogy többet a szél kárt ne tehessen benne, de nagy buzgal-mában a vállával letörte az egyik gyümölcsöt. Négy maradt. Ekkor már érni kezdtek. Egy reggel kiment, ijedten látta, hogy a sárgarigók lakmároznak az ő erőfélben lévő körtéjén. Mire lesietett, kettő már ki volt vagdalva. Így már csak két körtéje maradt. Jó érettek voltak és már arra számított, hogy egy héten belül élvezheti munkája gyümölcsét, amikor az egyiket lelopták egy augusztusi este. A tolvaj a kerítésen mászott be a kertbe, a csizmanyoma meglátszott a virágágak között. Ekkor Jókai dühbe jött és elhatározta, hogy az utolsót megmenti. Elrendelte, hogy Johan, a sváb majoros este hattól kezdve ott tartozik aludni és strázsálja a körtét hajnalig, nehogy ahhoz tolvaj hozzáférhessen, se rigó ki ne vágja az értékes gyümölcsöt.

Minden a parancs szerint történt, Johan odaköltözött a körte mellé. Egy lópokrócon tanyázott és unatkozva füstölte a kapadohányt, amit Jókaitól kapott a körteőrzésért.

Egy délelőtti nap, mikor megnézte Jókai a körtét, már teljesen érettnak találta, de elhatározta, hogy csak másnap szedi le és aztán István napra, mint csemeget feladja az asztalra.

Hát másnap, mikor kimegy reggel a körtéért, Johan éppen szedi a cók-mókját és nagyban majszolja a körtét. Jókai éktelen dühbe fakad:

— Te pernahajder, te imposztor, te himpellér, te etted meg a körtémet...

- Én kérem, csak . . . megmentettem.
 — Megmentetted? Mitől mentetted meg?
 — Vad darazsak szálltak rá és kikezdték a héját.
 Félteni, mire ki tetszik jönni, semmi sem marad belőle.
 — Hát így sem maradt, — mondta Jókai — csak a csutka!
 — Igen kérem, de mégse darázs, hanem ember ette meg — felelte Johan.
 — Ej, akasztófa virága, pusztulj a szemem előtt, mert végigvágok rajtad.

Ezzel végződött a körteszüret.

A következő években mind több és nagyobb termést hozott a fa, híre is volt annak a fának, de senkise hívta a szagaskörtét másképpen, mint a „Johan fája”. Pedig akkor már Johan mester régen Torbágyon lakott a saját házában, amelyet Jókai elnézéséből szerzett a kerti gazdaságból. De minden gyümölcsérés idején hirdette a szagaskörte Johan emlékét.

De, hogy visszatérjünk Jókai kertészgazdászati jegyzeteihez, meg kell említeni, hogy ő egy igazán eredeti ötletet eszelt ki arra, hogy miként őrizze meg a fagy előtt szőlőtermését. Tudvalevőleg a szőlő május elején kivirágzik, ugyanezen időtáiban szokott lehűlni a levegő, mert fagyosságok korszaka összeesik a szőlővirágzás idejével. Mostanában ilyen lehülési időjárás idejében, füstölteni szoktak a szőlőkertekben. Jókai azonban azt nem tartotta helyesnek, mert szerinte a füst is följebb száll, a fagy meg a dér pedig teljesen a talajmentén támadja meg a szőlőt. Azért ő a következőket csinálta:

Az ő szerkesztésében jelent meg először a „Hon”, aztán később a „Nemzet”, mind a két újság, olyan nagy lepedőszerű terjedelmű volt, mint ma az angol és francia újságok. Ezeknek a megmaradt példányait Ő hazahordatta s aztán, minthogy a szőlők májusban

már ki voltak karózva, minden karón keresztülútvé középén, leeresztett egy ilyen nagy lapot s ez az egész szőlőtökét eltakarta s a dér így nem lephette meg leveleit. Ezeket a nagy papírlapokat, amelyeket mészsiról az ember fehér sisakoknak nézett volna, ott hagyta a szőlőkön mindaddig, míg a fagyos éjszakák el nem múltak s az idő föl nem melegedett és így a fagytól ő minden évben meg tudta őrizni a szőlőjét, mert ezek a papírlapok teljes meleget adtak és majdnem légmentesen elzárták a szőlőtökéket. Ő nagyon büszke volt erre az ötletére és nagyon ajánlotta mindenkinek, hogy próbálják meg és alkalmazzák ezt a módszert, mert nála kitűnően bevált, vagy amint ő mondta:

„Én ezt a „*magam hasznán*” tanultam meg, — ami ritka eset a magyaroknál!”

A CSIGÁK REGÉNYE.

Van Jókainak egy kisebb regénye, ezt sem vette fel a százkötetes gyűjteménybe és ez a legeredtibb munkái egyike. Címe: „A csigák regénye”. Jókai nagy szeretettel viseltetett a csigák iránt, volt egy nagyon szép kagyló- és csigagyűjteménye, amelyet külön üvegszekrényben tartott, csak kivételes látogatókat bocsátott közelébe, akkor se igen engedte kézbe venni az egyes darabokat, mert nagyon féltette őket. Mikor aztán a stációutcai házat, a híres „sárgaházat” a mai Baross-utca és Koszorú-utca sarkán kisajátította a város, hogy az utcát kiszélesítse, Jókai hurcolkodni volt kénytelen és egyik legnagyobb gondja az volt, hogy miként szállítja el csigagyűjteményét. Külön ládát hozatott szobájába és ő maga selyempapirosba göngyölt minden egyes darabot és úgy tette őket abba bele. Az-

tán lezárta a ládát, a kulcsot zsebre tette és megvárta mikor feltették a ládát a kocsira. Mihelyt az új lakásba kerültek a bútorok, elsőnek a csigásládát hozatta be szobájába, előbb, mint a könyveket tartalmazókat. Az üveges szekrényt beállította a szoba sarkába, aztán kinyitotta a ládát és nagy munkával kezdte kihüvelykezni a selyempapír pólyából kedvenc csigáit. Egy darabig csak ment a dolog, de aztán megállt és leült a láda szélére és lehorgasztotta fejét. Édesanyám éppen akkor lépett be a szobába és látta, amint szomorúan ült ott, megkérdezte, mi történt. Jókai lehangozott felelte: „Nagy szerencsétlenség!” De magam vagyok a hibás! Nézz ide, kilyukadt ez a drága csiga, a „Spendilus imperalis”, a „császári tuskés”, olyan mint egy korallból font csipkehurka... az oldala beszakadt, nem tettem kettős papírba, vagy dobozba. Ejnye, de elrontottam ezt a dolgot... kesergett Jókai.

Anyám kezébe vette a csipke-korall csigát, aztán azt mondta: „Sose keseregjen, kedves bátyám, adja ide, hazaviszem, van nekem otthon fehérselyem atlasz fonalam, azzal bestoppolom, úgy mint egy harisnyát és rendben lesz, nem is veszik észre, hogy megsérült volna”...

Jókai megörült az ajánlatnak: „Igazán, megcsinálod, — nagyon nagy örömet szeresz vele!”

Így is történt. Anyám hazahozta a megsérült csigát és nagy gonddal behímezte atlaszselyem szállal. Igazán nem látszott meg rajta a sérülés, csak ha nagyon közelről vizsgálta az ember.

Aztán beletette vatta közé egy dobozba. Majd így szólt hozzánk: „Gyerekek, vigyétek el Móric bácsinak a csigát, de úgy vigyázzatok rá, mint a szemetek fényére!” Lóránt bátyám vette át a dobozt és ketten elvittük Jókaihoz.

Azonnal kinyitotta és roppant megörült, mikor meglátta, hogy milyen tökéletesen megcsinálták. Na-

gyon jókedve támadt, mert kinyitotta a „csigás szekérenyt” és kezdte magyarázni a csigákat és a kagylókat. A nagy kagylókat fülünkhöz tette és annak a bugását kellett hallgatnunk. Megkérdeztük, miért bűg a kagyló belseje? Jókai azt felelte: „A tenger moraja visszhangzik még most is benne”. Ugyanis a levegő játéka volt a kagylóbűgás, de hogy a gyermekfantáziát izgassa, azért mondta így. Míg berakta helyére a foltozott csigát, magyarázgatott. „Nézzétek, ezek itt a Turbók, külön csigafaj. Ez itt a Turbo Tica „szarka csiga”, ökölnyi csiga, fehér szalagokkal, nézzétek, ezt öt Fissurella támadta meg, most is hozzá vannak tapadva, de a héját kikezdeni nem bírták, pedig ezek a Fissurellák a sziklát is kikoptatják ráspolytalpaikkal. De van gyöngyházbelsejű Turbócsiga is. Ezek a turbók a leggondosabb csigák, nagyszerűen védekeznek az ellenség ellen. A szájnílásuk egy gömbölyű torok, hogy tehát az ellenség ezen a nyíláson be ne hatolhasson, készítettek nekik maguknak erre a nyílásra egy ajtót, mely azt tökéletesen elzárja. Ezt a gyógyszertárban is ismerik, ezt a „csigaaajtót” és „unguis odoratus”-nak nevezik és hajdan nehéz nyavalyát gyógyítottak vele!”

Ezután megrakta zsebeinket csigákkal és olyan kagylókkal, amilyenből több példánya volt. Természetesen mi egyik kérdést a másik után intéztük hozzá, hogy megismerjük a csigagyűjtemény titkait és ő válaszolt is fáradhatatlan nyugalommal. „A csigák között is van hasznos csiga. Ilyen a Cyraea, két sor foga van, a Conus-nak nyelvén vannak fogai és fűrni tud velük. A Bullának nincs külső fegyvere, neki csak köpönyege van, mellyel letakarja az ellenfelét, akit meg akar törni, a gyomrában aztán van három kemény hegyes ék, azokkal, mint a diótörővel, feltöri a legyőzött csiga-ellenfél héját s úgy eszi ki belőle az áldozata testét..”

Ezalatt megteltek zsebeink és mi is abbahagytuk a kérdezgetést, ekkor elbocsátott bennünket és mi nagy

Örömmel mentünk haza, volt jó időre új játék, csigajáték, színes kagyló, korall, tengericsillag. Másnap anyám meglátogatta Jókait és megköszönte a kagylókat és a csigákat, amiket nekünk adott és megkérdezte, hogy jól viseltük-e magunkat.

Jókai nevetett: „Hisz gyerekek, hát miért ne viselték volna jól magukat? Hanem kérdezni, azt tudnak! Legjobb lesz, ha vallató bírókat neveltek belőlük ... mert ezek kiszedik az ember minden titkát. Engem tegnap a csigatudományból alaposan megvizsgáztattak kérdéseikkel, örültem, hogy meg tudtam felelni nekik!”

JÓKAI AMERIKAI KIADÓJA.

Az élet a legnagyobb regényíró, néha olyan fordulatok elé állítja az embereket, hogy azt a fantázia szárnya csak alig-alig tudja követni. A múlt század utolsó éveiben New-Yorkban laktam és egy februári napon visszaindultam Hobokenből Gibraltár felé. Az út az Azores szigeteken vezetett keresztül és Gibraltáron át Nápolyban végződött. Tizenhét napig tartott. New-Yorkban rettenetes hideg volt akkor és a hajó utasai bundákban és plédekben fagyoskodtak a hajó földézetén, várva az indulást. Gyönyörű fiatal nők voltak ott és öreg emberek. Csakhogy a kürtjelekre, mely az indulást jelezte, a szép fiatal nők mind eltűntek a hajóról, mert ezek csak kikísérték oda öreg szüleiket és rokonaikat, akik Itáliába, meg az Azores szigetekre mentek napfényt keresni. Szívemet keserűség fogta el, hogy mind ilyen idős ember lesz az útítársam a hajórabság alatt. Az utolsó kürtszónál már csak egy szép nő maradt a helyén, aki velünk utazott és ez volt Neltse Blanchon, Frank Nelson Doubleday felesége,

akinek tulajdona volt a MacClure és Doubleday kiadó-cég, ő volt Wilson Woodrow kiadója is, aki akkor princetoni egyetemi tanár volt és egyben Rudyard Kipling kiadója is. A tulajdonuk, a híres „MacClure's Magazin” és számtalan folyóirat.

Másnap a fődélzetén sétáltunk és olyan szerencsém volt, hogy éppen mikor mellettem elment a szép asszony, elejtette a kezében tartott könyvet. Egy ugrással ott termettem és felemeltem. Mikor átadtam, megnéztem. Mark Twain egyik munkája volt. — Mulatságos könyv, — örülök, hogy átadhattam! — mondtam.

— Ó, igen, mi nagyon szeretjük Mark Twaint!

— Talán ismeri is személyesen!?

— Hogyne, hisz férjem a kiadója.

Erre bemutatkoztam.

— Ön tehát magyar? És Budapestre utazik? Mi Bécsbe megyünk éppen Mark Twainhez, az ott lakik egy szanatóriumban! A férjem üzleti ügyeket tárgya! meg vele!

Erre megemlítettem, hogy Jókai öccse vagyok. Egy amerikai úr ismerte nevét és elbeszélgettünk róla. De mennél többet beszéltem róla, az én kedves ismerősöm annál nagyobb szemekkel nézett rám és az az érzésem volt, hogy azt hiszi, hogy én be akarom csapni őt. Úgyhogy előfordult, hogy meg kellett ismételnem néhány állításomat, mert nem hitte el. . .

— Hogyan mondta? . . . Háromszázötven kötet. . .

— Igen — feleltem, — háromszázötven kötetet írt!

Közben odaért az asszony férje és akkor a szép asszony bemutatott neki és hozzátette:

— Képzeld, Frank, azt mondja, hogy magyar és van egy nagybátyja, aki háromszázötven kötet regényt és elbeszélést írt.

Az amerikai mélyen szemembe nézett, olyan volt éles szemének tekintete, mintha keresztül akart volna

szürni, mint valami hazudozót, aztán szigorúan kérdezte:

— És hogy hívják az ön csodálatos nagybátyját?

— Maurus Jókai — feleltem.

Az amerikai ismétелgetni kezdte: Jókai, Jókai... hallottam a nevet... Van angolra lefordítva tőle valami? . . .

— Igen, Angliában adtak ki tőle egy-két regényt.

— És a többi? — kérdezte ...

— Angol nyelven kiadatlan . . .

— Én most Bécsbe megyek, Mark Twainhoz. Beteg szegény!

Ekkor felvillant előttem egy lehetőség.

— Bécsbe jön? Tudja, hogy ez csak négy óra Budapeستől?

— Nem távolság — felelte ő.

— Azért mondom, hogy ha már ott van, jöjjön le Pestre és én elviszem Jókaihoz és megbeszéljük, mit lehet esetleg csinálni. Ön amerikai és megnézi az anyagot. Üzlet, üzlet! Ki tudja, mi jöhet ki ebből! . . .

— You are right! — mondta az amerikai — Azzal lényegében megvolt a megállapodás. A részleteket megbeszéltük a hajóút hátralévő részén. Én hazajöttem, aztán néhány nappal később jött Pestre Bécsből Doubleday, csodaszép feleségével, Neltse Blanchonnal. Jókai várt bennünket Bajza-utcai villájában. Beléptünk a nagy dolgozószobába. Jókai nem beszélt angolul, én tolmácsoltam szavait. A legnagyobb hatást tett az amerikaikra Jókai szekrénye, amelyben csak saját művei voltak összegyűjtve a különböző külföldi kiadásokkal. A hatalmas szekrény zsúfolt könyvanyagával amerikai méretű volt és ez imponált a yankeeknek. Az asszony két lépésre hátrált a szekrénytől, majd mélyen meghajolt. Jókai kérdezte tőle: — Mit csinál. Az asszony azt felelte:

— Az egy meghajol a háromszázötven előtt! Ek-

kor sült ki, hogy Neltse Blanchon is írt már egy kötet könyvet, tehát fel tudta fogni ésszel, mit jelent az, összeírni 350 kötetet.

Férje, az amerikai üzletember egész másképpen felelt a látottakra. Vállamra tette kezét és azt mondta:

— Maga nem hazug és nem szélhámos, hanem igen derék és becsületes ember.

— Miért mondja ezt nekem? — kérdeztem.

— Tudja, én őszintén bevallom, hogy mikor maga a hajón beszélt a feleségemnek a maga fantasztikus nagybácsijáról, aki háromszázötven kötetet írt, azt hittem, a feleségem fejét akarja elcsavarni, képtelen meséssel. Azért jöttem Pestre, hogy lássam az igazat. És bevallom, többet találtam, mint gondoltam, önben teljesen meghiszek és közölje nagybátyjával, hogy az üzletet megköthetjük.

Így történt a dolog, hogy egy amerikai könyvkiadó Pestre jött, hogy egy magyar író munkáinak kiadási jogát lekösse Amerika és Kanada részére/ A könyvek meg is jelentek, gyönyörű kötésekben, még pedig úgy, hogy ugyanaz a fordítás ugyanaz nap jelent meg New-Yorkban, Londonban és Torontóban, Kana-
dában.

Boldog idők, mikor még így lehetett dolgozni! Azóta meghalt Jókai, örökre elment a szép Neltse Blanchon és Frank Nelson Doubleday, a híres könyvkiadó sincs már az élők sorában. Utolsóinak maradtam, hogy mint krónikás megemlékezzek róluk!

A HOLT KÖLTŐ SZERELME.

Mikor a szegedi árvízszerencsétlenség megrendítette a világot és az egész külföld, még Franciaország is, könyöradományokat küldött az árvízkárosultaknak, akkor Magyarország minden városában jótékony-

célú hangversenyeket és díszelőadásokat rendeztek a szerencsétlen szegediek részére. Egy ilyen jótékony célú előadás részére írta Jókai Mór a „Holt költő szerelme” című versét, melyről Gyulai Pál, aki mindig bizonyos személyi bosszantással kísérte Jókai munkásságát, a versről ezt a kritikát mondta: „A két költő közül az egyik elvesztette a fejét!” Ugyanis a vers Petőfiről szólt és Jókai írta.

A jótékony célú előadás úgy folyt le, hogy a verset Jókainé Laborfalvy Róza szavalta és Liszt Ferenc kísérte zongorán a Vigadó nagytermében. Nagy siker is volt, hallatlan bevétel, a szereplőket pedig elárasztották babérral és tapsviharral. A közönség ugyanis csak a kész előadást látta és az előkészületek és próbák kulisszatitkaiból semmit sem tudott.

Pedig a megzenésített „Holt költő szerelmé”-nek próbái legalább is olyan érdekesek voltak, mint maga az előadás.

Akkor mi egy házban laktunk Jókaiékkal a Stáció-utcában, természetesen egész nap ott lógtunk Lóránt bátyámmal keresztpapáéknál, mert mindnyájunk keresztapja és keresztanyja Jókai és Laborfalvy Róza voltak. Elég az hozzá, hogy egy napon vígan rontottunk be az ebédlőbe, mely a hosszú folyosóról nyílt, Róza néni azonban nagyon szigorú hangon fogadót bennünket:

— Gyerekek, most ki innen és az egész nap egy hangot se halljak, mert leütöm a derekatokat!

Lóránt bátrabb volt és idősebb, így megkérdezte:

— Ma ünnep lesz, keresztmama kérem?

— Ünnep. Csak menjetek, mert Liszt mingyárt itt lesz!

Míg a hosszú folyosón mentünk, egyre azt dúdoltuk: „Liszt! Liszt! Jön a Liszt! A szokatlan szigorúság az egész házra átcsapott, mert még édesanyánk se gyönyörködött a mi Liszt-áriánkban, hanem ő is ránk

kiáltott, hogy: — Ma aztán, ha valaha, ma csönd legyen!

Ez fölkeltette érdeklődésünket és lesbenálltunk. Jókaiék konyhaajtójából végig lehetett látni az üveges folyosón, mely a kaputól az ebédlőig vezetett. A folyosó tele volt virágokkal és magas fikuszfákkal. Egyszerre csak a folyosó végén feltűnt egy magas alak, fekete ruha volt rajta, fekete kesztyű és magas, fekete kalap. Nagy orra volt, bibircsós arca és hosszú haja. Én a szakácsné szoknyájába kapaszkodtam, mert féltem. Ez volt Liszt Ferenc. Próbára jött Jókaiékhoz a Stáció-utcába. Jókainé eléje ment, Liszt Ferenc kezét csókolta Laborfalvy Rózának, aztán anyámnak nyújtotta kezét, aki mélyen meghajolt Liszt előtt. Liszt alig tudott magyarul, Jókainé egy szót nem tudott németül, ezért a kottaforgatásra anyámat ültették a kis hokedlira, aki pedig semmi hangszert nem játszott és így a kótát sem ismerte. Így tehát el lehet mondani, hogy a próbát teljes felkészültséggel kezdték meg. Mi kint szorongtunk a folyosó végén. Egyszerre csak felhangzott Jókainé nagyszerű szavalata:

*„Zeng a liget a csalogány dalain,
Mélázza a völgyi tilinkót.”*

... És szavalta a „Holt költő szerelmé”-t. Közben zenehangokat hallottunk, de az unalmas várakozás inkább félelemben telt el, mint mulatságban. Végre elhangzott az utolsó pár sor:

*„Lenn súg a halott: „Szűm üdve, világom,
Csókoljuk örökre mi egymást!”*

Kisvártatva kinyílt az ajtó és kilépett rajta Liszt és Laborfalvy Róza és beszélgetni kezdtek: Liszt németül, Jókainé, hogy úgy mondjuk, magyar-németül:

— Sie spielen immer mit lange Finger, sehr schön!

Liszt nézegette az ujjait és mosolygott, mintha azt mondaná, hogy nem tudja kisebbre szelni őket. És lassan kifelé mentek, de szerencsétlenségre, a folyosó végén, az udvaron egy baromfi holtteste feküdt, melyet mikor Laborfalvy Róza meglátott, egyszerre elfelejtette, hogy Liszt áll mellette, mert teljes dühvel az ott álmélkodó házmesterné felé fordult:

— Was ist das? Ich habe schon gesagt, wenn man krepirt, stinkt man!

Liszt feltette kalapját s felnézett az égre, az eső permetezni kezdett. Liszt megjegyezte: kocsit szeretne. Jókainé kinyújtotta kezét és az égre nézve válaszolt Lisztnek:

— Ja! Ja Wagen! Man regnet!

Erre aztán Liszt beugrott a kocsiba és elvágatott.

Jókai egész nap nem volt otthon, csak este jött haza, érdeklődött, hogy sikerült a próba.

— Kitűnően, csak Jolánka nem ismeri a kótát!

— Úgy! — szólt Jókai — és te hogy beszéltél Liszttel?

— Németül — felelte.

— És hogy ment? — kérdezte Jókai .

— Kitűnően — felelte Laborfalvy Róza.

A próba valóban kitűnően ment, az előadás pedig még jobban! Zsenik ha találkoznak!

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ ÉS LABORFALVY RÓZA.

A múlt század hetvenes éveinek elején történt ez a dolog, de családunk történetében úgy él, mintha a napokban esett volna meg. Jókainé, Laborfalvy Róza akkor már visszavonult a színpadtól és a Nemzeti Színház nyugdíjas tagjai közé tartozott.

Az akkori igazgató Szigligeti Ede, több ízben kiement a Stáció-utcai Jókai házba és kérte Laborfalvy Rózát, hogy ne vonuljon vissza a színpadtól. Szigligeti igen jó, derék és nemes szívű ember volt, aki mint maga is író, nagyon jól tudott bánni a művészek érzékeny lelkével és erősen rábeszélte Laborfalvy Rózát, hogy lépjen fel újra a Nemzeti Színházban. Jókai, aki jelen volt az egyik ilyen beszélgetésnél, Szigligeti vállára tette kezét és azt mondta: . . . Hadd el Edus, hadd maradjon most már ő meg nekünk, egyedül nekünk, a családjának, hisz eleget szolgált már a hazának.

Szigligeti az üzleti részét vette elő a dolognak. „Nézd Móricz, kétezernyolcszáz forint fizetésről van szó, ekkora gázsit még magyar tragika sohasem kapott! Megszívlelendő dolog!” Jókai mosolygott. Barátom, ezer forintot kaptam a Magyar Nábob-ért a honoráriumot. Hát ha eddig felkeltem reggel négy órakor, ezentúl majd felkelek, reggel három órakor és két regénnyel minden évben többet írok és így meglesz a hiányzó kétezer forint, hiszen nyolcszáz forint nyugdíja úgyis van feleségemnek, így legalább nem kell többé fáradnia!” De Szigligeti nem nyugodott, végül is abban állapodtak meg, hogy esetről-esetre fog fellépni egy maga választotta szerepben, külön díjazás mellett. Ez 1875-ben volt.

Ez időtájtban híre jött, hogy a királyi pár, Valéria főhercegnő és Rudolf trónörökös Budapestre jönnek pár napi tartózkodásra. Ez a hír óriási izgalmat váltott ki a magyar társadalom minden rétegéből. Hallatlan öröm volt Pesten. Az uralkodó pár megtisztelti a magyar fővárost és annak társadalmát.

A főrangú körök estélyekre készültek, a színházak díszelőadásokra. Mindenki ki akart tenni magáért, hogy az uralkodó család, Pesten való időzését,

minél kellemesebbé tegyék. Ekkor történt, hogy a Stáció-utcai ház előtt gyönyörű hintó állott meg és gróf Karácsonyi Guidó szállt ki belőle, aki eljött ide, hogy Jókainé Laborfalvy Rózát felkeresse. Egy kérése volt a nagy tragikához. Ő estélyt ad az uralgó pár tiszteletére, amelyre meghívta személyesen Jókait és Laborfalvy Rózát, de egyben kérte, hogy készüljön az estélyre, mert szeretné, ha a királyi pár előtt szavalna valamit. Meg is állapodtak akkor mindjárt, hogy Jókainé, Vörösmarty Mihály „Szép Ilonkáját” fogja elszavalni. Nagy dolog volt ez, az egész Stáció-utcai ház munkában volt; varrták a magyar díszruhát, Jókainé, Laborfalvy Róza részére. És aztán mikor Jókával együtt elmentek az estélyre, olyanok voltak, mint a jelenségek, magas szép alakjukkal, magasan kiemelkedtek a vendégek közül és minden szem, a fejedelmi művészpár felé fordult. Mikor pedig Laborfalvy Róza gyönyörű zengésű hangján szavalni kezdte a Szép Ilonkát, alázatos csend lett a teremben. Erzsébet királynét is megragadta a szavaltat, úgy annyira, hogy mikor Laborfalvy Róza azokat a sorokat szavalta: Csendes a ház, ah, de nincs nyugalma, felveré azt szerelem hatalma!”, a királyné könnyezni kezdett. Óriási hatása volt a szavaltatnak és Erzsébet királyné Ferenczy Ida udvarhölgyével magához kérette Jókainé Laborfalvy Rózát. Feszült érdeklődés támadt a teremben. Erzsébet királyné, az előtte mélyen meghajló Laborfalvy Róza felé fordult és tiszta magyar nyelven mondta:

— Igazán gyönyörűen szavalt, a szívemig elért minden szava!

— Császári, királyi fenség, nagyobb kitüntetés nem érhet az életében, mint királyi felséged elismerő szava! Hálát adok az Istennek, hogy ezt megérhettem!

— A költemény gyönyörű, ismerem, Ferenczy Ida felolvasta már nekem. Vörösmarty nagy költő! Meg-

vannak a versei, még Falk Miksa hozta meg számomra őket!

Laborfalvy Róza erre meghatva jegyezte meg.

— Felsőges királyné minden szava áldás a mi nemzetünkre!

Ekkor még azt kérdezte a tragikától a királyné:

— És mit ír most férje?!

— Új regényt felsőges asszonyom, a „Szerelem bolondjait!

— Érdekes lehet! mint minden, amit ő ír! Ezzel a királyné intett és Laborfalvy Róza mélyen meghajolva visszavonult a vendégek közé. Persze másnap ezren ostromolták a Jókai házat, mikor olvasták az újságban az emberek, hogy Erzsébet királyné elbeszélgetett Jókainéval. Ez akkor oly nagy esemény volt, hogy mindenki tudni akart minden szót, amit a királyné Laborfalvy Rózának mondott. De Jókainé nem engedett az újságba kiírni semmit abból, amit a királynéval beszélt, mindig azt mondotta az érdeklődő újságíróknak:

— Kérem azokat a szavakat a felsőges királynék nekem mondta, azokat én nem mondhatom el másnak, de különösen nem a nagy nyilvánosságnak.

Nem, ő nem dolgozott reklámmal, neki nem volt arra szüksége.

A királyi család egyheti budapesti tartózkodás után visszautazott Bécsbe és a legkellemesebb emlékeket vitte magával a magyar fővárosban töltött idejéről.

Fél év múlva befejeződött a „Hon”-ban Jókai regénye, a Szerelem bolondjai és egyidejűleg megjelent könyvalakban is. Jókai ekkor Bécsbe ment és kihallgatást kért a királynétól. A kihallgatást megkapta, a királyné Ferenczy Ida udvarhölgye társágában fogadta a magyar író.

Jókai mélyen meghajolt Erzsébet királyné előtt és halványkék selyemkötésben átnyújtotta a „Szerelem bolondjai” regényének díszkiadását. Erzsébet királyné megköszönte Jókai figyelmét és a regényt átadta a jelenlévő Ferenczy Idának ezekkel a szavakkal:

— Este ebből olvasunk!

Jókai meghajolt és meghatva távozott a bécsi Burgból.

KERESZTMAMÁNK — LABORFALVY RÓZA.

1.

Mi csak így szólítottuk: „keresztmama”, mert mindhármunknak, Lóránt bátyámnak, nekem és Rózi húgomnak ő volt a keresztanyja, míg Jókai Mór volt a keresztapánk. Gyermekkorunk napjait be- aranyozta az az évtized, amelyet az ő házukban töltöttünk. A külső Stáció utcában, a mostani Baross- utca és Koszorú-utca sarkán volt a Jókai-ház, amely- nek jobboldalán mi laktunk, baloldalán pedig Jó- kaiék. Nagy udvara volt a földszintes háznak, kis kert a közepén, léckerítéssel elzárva, hátul az istálló, amelyben lovak álltak, de ritkán fogták be őket, inkább csak etették, mint a háziállatokat, mert nagyon szerették mindketten lovaikat.

Ha most, 50 év távlatán visszagondolok Labor- falvy Rózára, a messze múltban ott látom magam előtt magas királynői alakját, amint egyenes tartás- sal jön-megy és parancsol. Mert parancsolni azt úgy tudott, mint soha senki. Nemesak a szavával, de a szemével is. Ha ránézett valakire éles tekintetével, az megérezte, hogy amit neki Laborfalvy Róza mon- dott, azt teljesíteni kell. Rettegett tőle az egész ház,

beleértve szeretett nagybátyámat, Jókai Mórt is, aki egyetlen kéziratát sem merete addig nyomdába vinni, amíg meg nem mutatta feleségének. De az is bizonyos, hogy Laborfalvy Róza nélkül Jókai Mór sohasem lett volna a világirodalom ragyogó alakja, mert ő serkentette állandóan férjét, hogy dolgozzék, mert nemcsak magáért, de a nemzetéért is dolgozik. Nagy nő volt. A legnemesebb tulajdonságokkal felruházva. Szegény sorsban született és királynő lett, a költő királynője. Nagy szigorúsága mellett csodálatos jó szíve volt és most 50 év múlva, halála napján, mert hisz 1886 november 20-án halt meg, én szeretettel gondolok az ő nagy szívére.

Sohasem felejttem el halála napját sem. Én sarlachban feküdtem, édesanyám odajött ágyamhoz, megcsókolt és azt mondta: „Térdepelj fel és imádkozz szépen a jó keresztmamáért, mert a keresztmama meghalt.” Akkor még nem tudtam, mit jelent ez a szó valóságos mélységével, ha valakiről azt mondják, „Meghalt!” Nincs többé, eltűnt az élők sorából, megsemmisült! Annyit tudtam, hogy többet nem fog eljönni hozzánk. Pedig az egész háznak az volt a legnagyobb eseménye, mikor a keresztapa és keresztmama átjöttek hozzánk ünnepi ebédre, vacsorára vagy karácsony estére.

Ó, hányszor tanakodtunk Lóránt bátyámmal gyerekkorral karácsony előtti napokban, hogy mit hoz a kis Jézuska, de ilyenkor a legtöbb beszéd arra futott ki, hogy mit hoz a keresztmama Jézuskája. Mert amilyen fejedelmi megjelenés volt ő, olyan hatalmas volt az ő jóságának tudata a mi lelkünkben. Tudtuk, hogy szigorú, de azt is tudtuk, hogy végtelenül jó, ahogy megkívánja a rendet és a pontosságot, úgy ontja felénk a jóságát, hogy örömet szerezzen nekünk.

Sohasem felejttem el, az egyik karácsonyt meg-

előző napon összebujtunk Lóránt bátyámmal és úgynevezett „kutató körútra” indultunk a lakásban, hogy kinyomozzuk, milyen csomagok érkeztek már a Jézuska nevében és vajjon mik vannak azokban elrejtve. Jó apám dolgozószobájában a selyemkanapé mellett állt a nagy könyvszekrény, annak a tetején csomagot vettünk észre, papírba göngyölve. Nagyon magasan volt. Megpróbáltuk úgy elérni, hogy a moarés selyemvánkosokat egymásra raktuk s arra Lóránt bátyám felállt, hogy megtapogassa a titokzatos csomagot. Azonban rövid volt így is hozzá a karja, erre hirtelen más ötletet eszeltünk ki. Jó apám íróasztalán volt egy nagyon finom faragású papírvágókés, amelyet ő Jókai Mórtól kapott ajándékba; ezt a turbános törökfejű papírvágót ragadta meg Lóránt, hogy azzal kihántja a csomag papírburkát s meglátjuk mi van alatta. Újra felmászott a zöld selyemkanapéra, aztán nagyot ütött a papírcsomagra. A következő pillanatban szétfröccsent a csomag belseje s a nagy tintásüveg tartama végigfolyt rajta, rajtam és ó, borzalom! végigfolyt az új zöld selyemkanapén is. Volt erre riadalom. Torkunk szakadtából bögni, ordítani kezdtünk. „Végünk van! Égszakadás, földindulás, szaladj te is pajtás!” Anyánk bejött a nagy lármára, szerencsére Lóránt, a kedvenc volt a főbűnös és így nagyobb baj nélkül megúsztuk az ügyet. Lemosdatott bennünket, de egyre azt mondogatta: „Mit fog szólni majd a keresztmama?” Bátyámmal egymásra néztünk s riadtan állapítottuk meg, ha elmarad a keresztmama Jézuskája, akkor végünk van. Egész nap szepegtünk. Másnap volt karácsonyeste. De a tintásüveg jelenete ott volt az eszünkben, dacára annak, hogy jó anyám egy kárpitossal a zöld selyemkanapé sarkát ügyesen áthúzatta, hogy az karácsony estére teljes díszben legyen. Mégis szívünkben egy mardosó kétely maradt abból a pár szóból, amit

anyánk előtte való nap úgy fejezett ki: „Mit fog szólni majd a keresztmama.”

Meggyújtották a karácsonyfát, csöngettek és mi besompolyogtunk a szent fa elé, ott állt édesapám, édesanyám, Jókai Mór, Laborfalvy Róza és Jókai Róza, a későbbi Feszty Árpádné.

Elöl Lóránt bátyám ment s ezzel meg volt nyerve a csata, mert keresztmama elnevette magát s azt mondta Lóránt bátyámnak: „Óánka, hoztam neked tollat a tintához, ezentúl ne a papírvágóval, hanem a tollal hadakozz!” Erre mosolyogni kezdett Jókai Mór is, Jókai Róza pedig hangos nevetésbe tört ki.

Így megúsztuk a dolgot, viharos örömben ugráltunk a szent fa körül, csókoltuk szüleink, keresztapánk és keresztanyánk kezét és boldogok voltunk, olyan boldogok, amilyen boldogsággal csak a mi jó szüleink, meg Jókai Mór és neje, Laborfalvy Róza tudtak a gyermekeknek szerezni.

Most 50 év után is, halálának évfordulóján szeretettel és hálával tekintek sírja fel, mikor arra a sok jóságra gondolok, amit tőle kaptam s csak egy szót tudok mondani annak, aki bearanyozta gyermekkoromat: „Köszönöm, keresztmama!”

2.

Mondom, mindhármunk keresztanyja volt. Lóránt bátyámé épúgy, mint az enyém, valamint Rózsi húgomé. Jókai Mór meg mindnyájunk keresztapja. Azért mi nem hívtuk őket Róza néninek, sem Móric bácsinak, hanem csak egyszerűen keresztmama és keresztapának. Mitőlünk ez a megszólítás jobban is megillette, mint a „néni” szócska, mert hisz anyai jósággal volt irányunkban. A mi gyermekszemeinkben ő három keresztmama is volt: az egyik aki a Stáció-utcai sárga házban trónolt, a második a Svábhegyi kert királynője

és a harmadik, aki a füredi villában uralkodott. Hogy melyik volt jobb, azt meghatározni nem tudtuk, személyben mindenik Laborfálvy Róza volt, de a sárga házban más ajándékokat adott, a Svábhegyen is másokat és Füreden is másmilyeneket, amint azt az időszak és a helyzet magával hozta.

De tán először a Stáció-utcai sárga házról szólnunk, amely akkor tűnt el a föld színéről, mikor a Baross-utcát kiszélesítették. Ez a sárga ház volt gyermekkorunk legnagyobb emléke. Mind a hárman ott születtünk és ott töltöttük gyermekkorunkat. Nagy, barna kapuja volt, mely egy tágas udvarra nyílt, annak közepén egy szivattyús kút állott, mögötte egy léckerítéses kis kert, de abba sohasem ment be senki, az ajtaja be volt zárva.

A mi birodalmunk a nagy udvar volt, melynek házfelőli részét szederfák szegélyezték. Volt itt játékra hely bőven. Nem is kíméltük sem lábainkat a futkározásban, sem torkainkat az ordítózásban, de aztán, ha túl nagy lett a csatazaj, feltűnt az üvegfolysó ajtajában keresztmama királynői alakja és csak egyet kiáltott: „csend legyen!”. Lett erre néma csend olyan, hogy a légy zizegését is meg lehetett hallani. Nagyobb csínyek alkalmából — virágtiprás, ajtódöngetés és ablakbeverés, — a legjobb mentés volt, azt mondani: Lóránt volt! Mert Lóránt bátyám úgy az ő, mint Jókai és lányának Róának, a későbbi Fesztynének kedvence, szemfénye volt. Ha keresztmama kijött az udvarra, híres neufundlandi kutyái nyomon kísérték. Ezeknek a száma változott. Hatról néha lefogyott háromra, aztán megint felemelkedett hétre, aszerint, amint elhullottak, aztán újak kerültek a helyükre. Ezek voltak keresztmama testőrkísérői, de ha verekedtek, a korbács kíméletlenül csapott le a rendbontóra. A legmulatságosabb az étkezés volt. Mi az asztalnál ültünk, a kutyák pedig az asztal körül. Mine-

künk felhordták az ételt és mikor mi már a tésztánál tartottunk, akkor hozták a kutyák ételét. Legtöbbször főtt marhahús- vagy birkahús-maradékot kaptak.

Nagy fadesczán hozták be, melyen hatalmas konyhakés állott. Erre keresztmama feldarabolta a húst és egyenként szólítva a kutyákat, dobálta a tányérukba a nekik jutott részt. Erélyesen hangzott parancsoló szava: Szolimán! És ekkor repült a hús a Szolimán tányérjába. Aztán sorban: Szulejka! Szelim! Cézár! Néró! Ozmán! Tigris! Mindenik kutya megkapta a magáét, de jaj volt annak a kutyának, amelyik a másik tányérjába dobott konc után kapott. Bábeli zűrzavar volt néha, de keresztapa egy szót sem szólt soha, mert tudta, hogy felesége szereti az állatot, pedig ő a maga részéről utálta a kutyákat és félt is tőlük. Sohasem engedte meg, hogy egyik is megnyalja a kezét. Ez a kutya-iszony keresztapában gyermekkora óta megvolt; már mint egészen kis gyermek is irtózott a kutyáktól, úgy, hogy mikor iskolába ment, el kellett kísérni valakinek az iskola ajtajáig, mert félt, hogy a kutyák megtámadják.

De tán először a Stáció-utcai sárga házról szólnunk. Volt ott a sárga házban, kalitokba zárva, szarka, papagáj, mókus, majom és veréb. A verébnek Jancsi volt a neve, a szarkának meg Jekli, ezek szabadon jártak, mert ezeket Jókai is kedvelte. Különösen a kis sántalábú Jancsi volt nagy becsben. Ez ha meglátta feltűnni a szobában keresztapát, egyszerre oda-repült a vállára és csiripelni kezdett. Keresztapa megsimogatta:

— Jól van, Jancsi! Nos, mit csiripelsz? Új mesét találtál a számomra!? Na, mondd el, hátha hasznát veszem!?

És a veréb egyre csiripelt, csipogott, mintha a mádvilág titkát akarta volna az ő verébnyelvén elbe-

szélni. Volt is nagy becsülete Jancsinak a háznál, külön kellett minden este puha fészkébe lefektetni, melyet keresztmama varrt részére selyemruhái maradványából. Reggel el kellett készíteni az ételét, vizét, fürdőjét, úgy, mint a család bármely más tagjának. Ilyen nagy úr, mint Jancsi, még veréb nem volt soha a földön. Irigyelte is az egész ház, mert hisz mind megérezték, hogy ő a keresztapa kedvence. De Jancsi veréb sorsa is betelt egy napon.

Homályos idő volt, korán szürkült és Jókai nem tudott dolgozni már az esthomályban. Azért kijött szobájából, hogy intézkedjék, a lámpáját vigyék be. Éppen *A kőszívű ember fiai* című regényét írta. Hát Jancsi, amint meglátta feltűnni a homályos szobában keresztapa alakját, leröpült a szekrény tetejéről, hogy üdvözölje drága védnökét, de szegény úgylátszik hódolni akart, mert a földre repült eléje és keresztapa nem vette észre a szürke kis madarat a homályos »zabában és véletlenül rálépett.

— Hozzatok hamar lámpát!

A lámpafény nagyon hamar előkerült és akkor látták, hogy Jancsi, a kedvenc kis veréb fekszik a szőnyegen összetaposva. Jókait végtelen keserűség fogta el. Kezébe vette az élettelen kis madarat és simogatta és sokáig beszélt hozzá:

— Jancsikám, kis barátom, bocsáss meg! Én vagyok a bűnös! Nem láttalak a sötétben. Na csipogj még, csak még egyszer csiripelj nekem! Meglátod, jóvá teszem az én nagy bűnömet! Na csiripelj, Jancsikám, kedves kis pajtásom!

De bizony Jancsi nem csiripelt többet, nem sugdosott meséket többé Jókai fülébe. Vége volt! Elpusztult!

Keresztmama vette ki a kezéből és selyemrongyoskába varrta, aztán kivitte a Svábhegyre és ott

hantolta el a hársfák közelében, ahol Jókai nyári este-
téken sétálni szokott.

Szegény Jancsi, hol vagy te már! Azóta porszem
sem maradt belőle. De mit is keresnél itt? Hiszen ma
már mind elmentek azok, akik téged hajdanában
annyira szerettek!

JÓKAINÉ KUTYÁI.

A kaputól jobbra ők laktak, mi meg balra. A mi
ablakaink a Stáció-utcára néztek, Jókaiéké pedig a
Koszorú-utcára.

Az udvar igen nagy volt, volt baromfiudvar is,
de a csirkék nem lévén elzárva, szabadon szaladgáltak
az udvaron, míg elő nem jöttek a nagy neufundlandi
kutyák és az ől felé nem zavarták őket. Ezek a kutyák
voltak Jókainé Laborfalvy Róza kedvencei és büszke-
sései.

Jaj volt annak, aki ezeket bántani merte, vagy
nem adta meg nekik a pontos kiszolgálást. Mikor Jó-
kainé végigment az udvaron, úgy kísérték, mint a jani-
csárok a török szultánt. Ne adj' ég, hogy idegen vagy
bárki jöttment be mert volna lépni ilyenkor az ud-
varra: íziben nekirontottak és bizony megsabdalták a
betolakodó nadrágját. Jókai nem szerette a kutyákat,
félt, húzódozott tőlük, de látva, hogy feleségének mi-
lyen nagy öröme telik benne, ezért néhanapján el-
elnézegette őket.

Egyszer kutya vész tört ki és a kedvenc állatok
közül négy elhullott. Akármit is próbáltak, sehogyse
sikerült egyet is megmenteni. Valahányszor egynek a
kimúlását jelezték, Jókai kezével legyintett:

— Nem baj, még mindig maradt elég!

Jókainét azonban bántotta a megcsappant kutya-állomány és érdeklődött, hogy hol lehetne új kutyákra szert tenni. Két párra, két nőstényre és két hímre. Egy napon beállított egy kutyaügynök és égre-földre esküdött, hogy ő jó pénzért szerez négy kutyát; bőbeszédű üzér volt és esküdözött minden második szavával, hogy meg lesznek vele elégedve, csak bízzák rá a vásárt!

— Ne adjon nekem a föld nyugtot, ha nem a legszebb állatokat fogom idehozni és finomakat, a boldogságomra esküszöm, olyan finomak lesznek, mint a cserebogár!

— Hallja, — kiáltott Jókainé — megőrült maga, hát nem tudja, mekkora egy neufundlandi kutya?

— Én ne tudnám, kérem! — Ezzel kezdte a padlóról felfelé emelgetni kezét és mutogatta a magasságukat, szerencséjére ebben a pillanatban a három megmaradt kutya betaszította az ajtót és berontottak a szobába. Erre a mester bátorsága is visszajött:

— Hát ekkorák, kérem! — kiáltotta harsányan.

Ebben az időben volt a terézvárosi híres Gorove-választás, amelyben Gorove István kereskedelmi miniszterrel szemben Jókait léptették fel. Két nap, két éjjel folyt a választás. A választás második napjának reggelén, mikor már a záróra ki volt tűzve, akkor állított be a kutyaüzér az új neufundlandi kutyákkal. Láncon vezette őket, egyenesen Jókainé elé. Hatalmas állatok voltak, feketék, fényes szőrűek, szájukból nagy, piros nyelvük lógott elő. Ilyen állatokat kiállításon sem lehet látni.

— Hát kérem, tessék csak jól megnézni, ezeknek párja az országban nincs, be lehetne fogni akár kocsi-ba is őket!

Megcsinálták az üzletet, Jókainé megvette mind a négy kutyái. Azután intézkedett, hogy hozzanak bir-

kahúst, meg marhacsontot és a négy tányért tegyék le az asztal köré, a másik három kutya tányérja mellé. Ezalatt folyt a nagy küzdelem Gorove és Jókai között. Jókai győzött, megbuktatta a minisztert, úgy-hogy az mérgeben még miniszteri tárcájáról is lemondott. Jókait pedig diadalmenetben, négy fehér ló vonta hintóban vitték lakására. Úgy Jókai, mint törzs-kara, teljesen ki voltak fáradva és éhezve, nem csoda, hiszen egész éjjel fent voltak és délig semmit sem ettek. Végre megérkeztek a stációutcai sárga házhoz. Jókait vállukon vitték be a házba, aztán a többiek utánamentek. Ott bent még volt egy nagy beszéd, mert egy terézvárosi szappanosné, aki az egész választás alatt Jókaiék házában az udvaron térdelve imádkozott Jókai győzelméért, most üdvözölte egyszerű szavaival Terézváros új képviselőjét. Jókai megölelte a szónokot, mire az öregasszony olyan zokogásba tört ki örömeben, hogy alig tudták kivezetni a házból, egyre csak azt ripákolta:

— Engem megcsókolt az ország legnagyobb embere, csakhogy ezt megértem!

Mikor kiürült a szoba, Jókai felesége elé állt és azt mondta:

— Na, most már elég volt a dicsőségből, legjobb lesz, ha eszünk!

Erre azonban közbeszólt a szobalány:

— Még nem lehet, kérem!

— Miért nem lehet? — kérdezte Jókai.

— Mert még nem készült el a kutyák étele!

— De hiszen nem is kutyaételt akarok én enni, hanem embernek való edelt!

Kénytelen volt mindenki belenyugodni a szörnyű sorsba. Rettentő éhes volt az egész társaság, folyton tipegtek és az órájukat nézték. A választás küzdelmeit beszéltek el újra és újra. Végre másfél órai kínos várakozás után jelentette a szobalány;

— Megfőtt a kutyák étele!
 — Bravó és ebadta, — kiáltott erre Jókai — akkor már van némi reményem, hogy mi is jutunk valami ebédhez!

APRÓSÁGOK PETŐFI SÁNDOR ÉLETÉBŐL.

Kis gyerek korom óta nap-nap mellett hallottam Petőfit emlegetni családjunkban és úgy megszoktam a róla való emlékezést, hogy gyakran azt hittem, hogy ő egy rég elhalt kedves rokonunk volt, akinek emléket családjunk nagy kegyelettel őrzi. És így Petőfi alakját én nemcsak költeményei révén látom magam előtt, de azoknak az emlékeknek révén is, melyeket róla nagyatyám és nagybátyám meséltek. Így én már fiatal koromban megtanultam ismerni, a költő Petőfi mellett, az ember Petőfit is. Nagyatyám Jókay Károly volt, húga Jókay Eszter, Vály Ferenc híres pápai professzor felesége és legfiatalabb testvérük, Jókai Mór. És így mind a hármuk emlékeit ismerem Petőfi Sándorról, hozzáadva még azt, amit édes anyám Jókay Jolán mesélt, aki azokat Pulay Máriától, Jókai anyjától hallotta — ezelőtt hetven évvel. Egyhangúan azt hangoztatták, hogy Petőfi nagyon rátartó ember volt és teljes tudatában volt hivatásának, nem egyszer mondotta előttük: Mindenki valamire születik a földön — én világhírré születtem!

A lakásomban most is meg van az a gyönyörű biedermeier kanapé, amely Jókai anyjáié volt és amelyen Petőfi üldögélt a komáromi ősi családi házban. Mikor ez a bútor hozzánk került, még rajta volt az egyszerű fekete bőrhuzat szakadozott felületével, amelyen Petőfi ült és Jókai anyjának beszélt az ő Móric öccséről, kezét a kanapé gyönyörűen faragott kar-

fáján nyugtatva, míg egyre ismételte: „Csak azért jöttem Komáromba, hogy meglátogassam az én Móric öcsémet”.

— Derék dolog, derék ember dolga! — felelte rá Jókai anyja.

És ott ült Petőfi egész nap és még másnap is a komáromi Jókay-házban és hiába hívták a szomszédok, hiába hívták a kis város előkelőségei Petőfit, hogy látogassa meg őket is, ő egyre csak azt válaszolta minden invitációra: „Most nem lehet, mert mint mondom — csak azért jöttem Komáromba, hogy meglátogassam az én Móric öcsémet!” És nem mozdult egy tapodtat sem a Jókay-házból. És ott is aludt egy éjjel, Jókai-val egy szobában.

Dédanyám mindig azt mondta: „Derék ember volt Petőfi, nagy jellem, nemcsak nagy költő! Bort alig ivott. Bekészítettem a szobájába egy üveggel, de biz' az érintetlen maradt. Meg is mondtam neki: „Ejnye Petőfi, hát nem itta ki az én boromat!” Azt felelte rá: „Nagyasszonyom, én csak „hír”-ben iszom a bort, de úgy valóságban ritkán!” Azért is haragudtam rá, hogy nagyon kis zsebei voltak, magam sütöttem részére tepertyős pogácsát és alig fért be zsebébe egykettő, de akkor megígérte, ha megint Komáromba jön, akkor majd olyan ruhát vesz fel, amelynek négy akkora zsebe lesz, mint a mostaninak és akkor azokat majd mind teletömjük pogácsával... Nem jött el többet, de levelet küldött, abban is ugyanazon egyenes, becsületes derék ember volt, mint az életében.

De legtöbbit szerepelt családunkban, Pápán, a híres Vályi-házban, Jókai sógoránál, a híres profeszszornál, aki Jókait nevelte és akinek utolsó tanítványa én voltam. Vály Ferenc nagyon szép ember volt, méltóságos megjelenésű, magas, nyúlánk, hófehér szakállal és jóságos, kék szemekkel. Petőfit is tanította a

kollégiumban. Jókai sógoránál lakott „Pápán, a Vályházban, Petőfi ide gyakran eljárt. Jókai húga, Eszter, szeretettel fogadta, később sokat mesélt nekem róla:

„Gyakran benézett hozzánk, míg a Móric itt tanult és mi szívesen foglalkoztunk a két fiúval. (Petőfi és Jókai.) Szerették a csillagokat nézni. Petőfinak a Vénusz volt a kedvenc csillaga, itt az udvaron nézegettük egy kis távcsővel. Jókai is a Vénuszt szerette, mindkettő bámulta annak csodás fényét és aztán vitatkoztak, hogy miért tündöklőbb a Vénusz fénye, mint a többi csillagoké. Egyszer egy ilyen csillagnézés alatt történt, hogy az új házi kutyánk, aki eddig Petőfit nem ismerte, éktelen dühvel nekirontott és ha nem lett volna csizma rajta, bizony, a nadrágját kiszabta volna. Mi csitítottuk a kutyát: Nem jössz ide, gyere ide Lakör!” Ez volt ugyanis a kutya neve. De erre megszólalt Petőfi: „Bocsánat, nénémasszony, az nem Lakör, hanem „Le coeur!” és a szívére tette a kezét. Én nevetve válaszoltam: „Magának van igaza, az „Le coeur”, a szív, de ez a kutya meg Lakör, mert az az én lakomat őrzi, azért az egyik megmarad mindéig „Le coeur”-nak, ez meg Lakörnek!”

Petőfiről nagybátyám, Jókai Mór is sokat beszélt nekem. „Olyan cigányképű gyerek volt, vékony ember, a hangja is vékony, nem volt magasabb nálad (162 cm), szeme nem volt nagy, de gyönyörűen fénylett, csillagtűz ragyogott szemében. Sokáig nagyon szerettük egymást, de aztán összekülönböztünk és így váltunk el és nem láttuk soha többé egymást. Sajnálom, hogy így ért véget barátságunk, de ki gondolt akkor arra . . . így volt megírva a sors könyvében . . . De azt mondhatom, ő volt a legjellemesebb ember, akit ismertem!” A nő szentség volt a szemében! A szerelem hitvallás — de tiszta lélekből fakadó. Szénveőélyes fiú volt, ha beszélt, hévvel adta elő a dolgokat, az ember érezte, hogy lelke egész tüze lángol a dolog

mögötti Amilyen mélyen érezzük ezt a verseiből. . .
 éppen ilyen volt ő . . . Minden verse Petőfi hű képe...
 Sajnálom, hogy így váltunk el... Ennek a beszélge-
 tésnek is több évtizede már.

IN MEMORIAM.

Ha Petőfi nevét hallom, mindig csodálatos örö-
 met érzek, mint aki valami boldogító érzést kapoti
 ajándékba — mely az ő varázslatos nevéből sugárzik
 elé. Ha pedig eseményeket, kis történeteket hallok az
 életéből, mindig azt hiszem, hogy valami drágalatos
 kincsnek jutottam birtokába.

Ezeket összegyűjtöm, aztán közléteszem, hadd
 legyen mindenkié.

Múltkorában hallottam beszélni róla öreg bará-
 tomtól, a kaszinóban, ő így adta elő az esetet:

... Úgy emlékszem, 1846-ban volt lent Petőfi Gö-
 mörben, Bényén, ahol Tompa Mihály vendége volt.
 Bényétől nincs messze Sajó-Gömör, ahol akkor Szent-
 Iványi József vendégszerető háza állott. Tompa jára-
 tos volt Szent-Iványiéknál és ez alkalommal elhozta
 vendégét, Petőfit is. Mind a kettőjüket nagy Szeretet-
 tel fogadták és fényes ebédet adtak tiszteletükre.

Ebéd után az urak kártyázni ültek össze, amiért
 Petőfi rendkívül megharagudott és nemtetszésének
 hangos szóval is kifejezést adott:

— Hogy lehet ott kártyázni, ahol egy Petőfi van
 jelen!

Szent-Iványi József a házigazda tapintatával si-
 mította el a dolgot, mikor így szólt Petőfihez:

— Kedves Petőfi úr, engedjen meg, de nekem
 több vendégem van és azok így szeretnek mulatni; de
 ha nem kedveli a kártyát, az istállóban három pari-

pám áll és ha tetszik, kilovagolhat a lovással, míg a többiek kártyáznak!

Petőfi ki is lovagolt a lovász kíséretében, de a lovaglás nem sikerült, a ló ledobta Petőfit a Sajó mellé. Aztán hazatérve a lovaglásból, csendesen üldögélt a szobában, míg Tompával később átment Gortvára, a másik gömörmezei faluba, egy másik nemesi kúriába, látogatásra Adorján Boldizsárékhoz.

*

A kaszinóban fiatal koromban esténként biliárdozott egy kedves, finom öreg úr (a társaságban jól ismert Szabó Nándor édesatyja), Szabó Ágoston kúriai tanácselnök, ő néha megtisztelt azzal, hogy felhívott egy-egy játszma biliárdra. Szabó Ágoston ahhoz a nagy bírói karhoz tartozott, amely akkor európaszerte híres volt. Nárái Szabó Miklós, Karap Ferenc, Oberschall Adolf, Nagy Ödön és egy sor oly kiváló ember, hogy Anglia megirigyelhette tőlünk őket.

Egy biliárdjátszma közben valahogyan Petőfire terelődött a beszéd és akkor a jó öreg Guszti bácsi azt mondta nekem:

— Petőfit én jól ismertem. Szeretett is engem, aki a 48-as lázas napokban csak tizenhétéves ifjú voltam. Az emlékezetes március idusán Petőfi több helyen elszavalta a „Talpra magyar!”-t és az egyik helyen az én vállaimra állva szavalta el. Barátságát továbbra is megtartotta irányomban, azonban egyszer nagyon megharagudott rám. A dolog úgy történt, hogy Károlyi grófnőhöz voltunk hivatalosak, valami jótékony-célú multság előkészítésének megbeszélésére. Abban az időben az elegancia a tükörfényesre fényesített csizmában csúcsosodott ki. A nevezett napon azonban csúnya sár volt. Az akkori szokás szerint csizmánkat papírosba göngyöltük és a papírburkolatot spárgával kötöttük rá. A papírt aztán levágtuk róla az előszobá-

ban. Én Petőfivel mentem fel a lépcsőn és ő mellettem állt, mikor én gyanútlanul elvágtam a spárgát és a csizmát védő papírgöngyöleg a földre esett. De erre Petőfi szörnyű haraggal támadt rám:

— Szentségtörés ilyet tenni. Költeménybe csizmát csavarni!

Akkor vettem észre, hogy az egyik papírlapon, melyet csizámról levágtam, Petőfi verse volt. Sohasem bocsátotta meg ezt a véletlen bűnömet.

VÖRÖSMARTY SZÍVE.

A mai korban, mikor az emberek a nagy tülekedésben, a létharcban kíméletlen fegyverekkel támadják egymást és az egymás iránti szeretet mindjobban háttérbe szorul, kétszeresen fontos felidézni a mull nagy alakjait, akik emberi szívük egész melegségével szerették és segítették egymást. Jó sorsom és a véletlen azok társaságába sodort, akik közel állottak a múlt század kiváló embereihez és így sokat hallottam róluk.

Kaszinónknak híres asztala volt a Karap Ferenc asztaltársaság, ide járt Vörösmarty Béla is, Vörösmarty Mihály egyetlen fia, a későbbi igazságügyi államtitkár. Megtisztelt barátságával és sokszor beszélt nekem halhatatlan édesatyjáról, Vörösmarty Mihályról, aki nevét „Mihál”-nak írta. Sohasem felejttem el a szavát: — Hidd el nekem, nem azért, mert az én édesapám volt, annál jobb szívű ember nem élt a földön. Mikor 1855-ben meghalt, húszezer ember jött el a temetésére és azok mind úgy sírtak, mintha édesatyjukat veszítették volna el. Még olyan zokogó gyászmenet, ilyen tömegben nem vonult ki sírkertbe, mint mikor őt kísérték örök nyugovóra!

— Tudom, — feleltem — Petőfit is ő mentette meg!

— Igen, Petőfi mindent neki köszönhetett és éppen azért nagyon fájt apámnak, mikor Petőfi egy politikai ok miatt azt a gúnyos verset írta róla: „Nem én téptem le fejedről, magad tépted le a babért!” De éppen ez mutatja édesapám nagy szívét, hogy csak kézzel legyintett, mikor elolvasta és azt mondta: „Mindig lobogóvérű volt, ez is csak olyan lobogás, de hisz nem tesz kárt sem bennem, sem benne! ...”

— Úgy tudom, 1844-ben találkoztak először Petőfi és Vörösmarty!

— Igen, — felelte Vörösmarty Béla — apám sokszor emlegette első találkozásukat. Petőfi gyalog jött Debrecenből, abban az iszonyú hideg februárban. Mikor megérkezett Pestre, már csak két garas volt a zsebében és egy kötet vers. Teljesen kiéhezve és holtfáradtan ért be apámhoz. Átadta verseit és kérte, olvassa el. Petőfinek nagyon szép írása volt, gyöngyszemű betűk, ez megragadta apámat és egyszerre olvasni kezdte. Az első nem nagyon tetszett neki és felnézett Petőfire, akkor látta, hogyan didereg. Gyorsan elolvasta a következőt, aztán még egyet és látta, hogy nagy, igaz költő áll előtte. Rászólt: „Ülj le öcsém! Poéta vagy te a legjavából!” Hozatott törkölypálinkát, meg szalonnát, amit az átfázott és kiéhezett Petőfi nagy hálával fogadott. Aztán másnap újra felkereste Petőfi, akkorra apám mind elolvasta az egész kötetnyi verset és az elragadtatás és elismerés legteljesebb kifejezésével beszélt róluk. Ezzel Petőfi útja nyitva állt a Parnasszusra. Ez volt Petőfi és Vörösmarty esete. De Vörösmarty szíve nemcsak Petőfit tette naggyá és emelte maga fölé, de még egy halhatatlan lángelmét, akit úgy hívtak, hogy Jókai Mór. Sokszor hallottam nagybátyámtól, hogy ha Vörösmarty nincs, ő sohasem lett volna író. Egyszer el is mondta részletesen az ese-

tet: „Az Akadémia pályázatot hirdetett drámára. Száz arany! Nagy szó! Petőfivel együtt mentem a Hatvani-utcán (most Kossuth Lajos-utca), ő mondta: Móric pályázd meg!”

„Rendben van, de le kell írtni, mert megismerik az írást és aláírással szabad csak pályázni!” Petőfi nevetett és azt mondta: „Ne búsulj Móric, majd lemásolom én!” Megírtam darabomat az akadémiai pályázatra. Nem kaptam meg a díjat, csak dicséretet. De megtudtam, hogy a három bíráló közül Vörösmarty és Bajza a díj kiadása mellett szavaztak. Megtárgyaltam a dolgot Petőfivel, ő azt tanácsolta, menjek el Vörösmartyhoz, fődjem fel inkognitóm és kérjek tanácsot tőle a jövőre nézve. Petőfi külön megjegyezte:

„Bátran mehetsz hozzá, mert nemesszívű ember!” Én megfogadtam Petőfi tanácsát és beállítottam Vörösmartyhoz. Megkérdezte: mi járatban vagyok, „őszintén bevallom, — mondtam — azért jöttem, hogy leleplezzem magamat!”

„Hát mit követett el kedves öcsém?” — kérdezte Vörösmarty.

„Bizony én egy drámát követtem el. És most eljöttem, hogy urambátyámnak megköszönjem irántami jószágát és hogy tanácsot kérjek jövőmet illetőleg!” Erre Vörösmarty felállt, eléem jött és kezét nyújtotta nekem, miközben ezt mondta:

„Édes öcsém, én azt tanácsolhatom neked, hagyd abba minden más foglalkozást, vedd magad teljes erővel az írásra, mert szent hitem, hogy igen nagy tehetség lakozik benned és még nagy dicsőségére lehetsz szegény hazánknak!”

Ezek voltak Vörösmarty szavai hozzám, ezzel bocsátott útnak engemet. Az ő biztatása nélkül sohasem lettem volna író. De az ő szavai, melyek az ő tiszta

lelkéből, jóságos szívéből szálltak felém, sorsdöntő hatással voltak reám, mert tudtam, hogy ki Vörösmarty Mihály és ha ő ilyet mond valakinek és ilyen tanáccsal bocsát útnak valakit, akkor ő ezt felelőssége teljes tudatában mondja és ezért hinni lehet szavainak és bízni kijelentésében. És én hittem és bíztam Vörösmartynak és író lettem és talán nem hoztam szégyent ötvenévi munkámmal atyai barátomra, aki több mint félszázaddal ezelőtt útra bocsátott engemet.” Ezek voltak Jókai szavai Vörösmartyról. Ezért merem állítani, hogy a legnagyobb magyar szív Vörösmarty volt. Nemcsak mélységes költeményei révén, de mert ő mentette meg a világ számára ezt a két világzsenit: Jókait és Petőfit. Szívének mérhetetlen nagysága abban állott, hogy mikor meglátta, hogy mindegyik nagyobb lángész, mint ő, nem azon törte az eszét, hogyan ölje meg, hanem hogyan emelje önmaga fölé őket! Másokat elismerni és azokat önmagunk fölé emelni, ahhoz szív kell, olyan tiszta, hatalmas szív, amilyen Vörösmarty Mihályé volt, de ilyen, századok múlnak el, míg egy is születik a földre.

KOSSUTH ÉS A MI CSALÁDUNK.

Sokakat meglepett az, hogy Lóránt bátyám „Kossuth Lajos a legendák hőse” címmel történelmi munkát írt a 48-as idők nagy alakjáról, holott mindenki tudja, hogy a Hegedűs-család mindig 67-es alapon állott és a Deák-féle kiegyezés híve volt. Ellentétben a 48-as független Magyarországot hirdető felfogással. Annak, hogy Lóránt Kossuthról könyvet írt, nemcsak az a magyarázata, hogy a nagy államférfiú lobogó lelke, rapszodikus természete, világnézeteket átélő szemlélete áll legközelebb lelkéhez, hanem az

is, hogy gyermekkorunk óta állandóan hallottunk Kossuthról családunkban.

Az 1884-i olaszországi gazdasági válság Kossuthot is érintette s ekkor történt, hogy Helfy Ignác, Kossuthnak egy hozzáírott levelével felkereste apámat. Helfy jókor jött, mert apám éppen Olaszországba készült az Assicurazioni Generali üléseire, amelynek magyarországi elnöke volt. Így Helfy információi nyomán felkereste Turinban Kossuthot, aki nagyon szívélyesen fogadta s akkor az apám elnöklete alatt levő pénztintézet megoldotta azokat a gazdasági nehézségeket, amelyek a kormányzót nyugtalanították. Erre ő elküldte édesanyámnak dedikált arcképét, amely családunk tulajdona volt, míg mi testvérek, Lóránt bátyám Kossuth-darabjának premierjén, odaajándékoztuk neki a szerzőnek az ereklyét.

A másik tradíció az volt, hogy mikor Kossuth 1894-ben meghalt, ravatalánál Jókai Mór, anyai ágon lévő nagybátyánk tartotta az emlékbeszédet, híres „Révparthoz ért a gálya, világot járt kormányosával” kezdetű gyászbeszédével. Ezek a benyomások rendkívül erősen hatottak bátyámra és mikor 1921-ben pénzügyi tervének összeomlása után évekig szanatóriumban tartózkodott, elzárkózottságában, meghasonlásában állandóan Kossuth-tal és Széchenyivel foglalkozott. Széchenyiről szóló könyve már régebben megjelent és annak az a része, ahol Széchenyi öntépésében jajong hazája sorsa felett, irodalmunk legérdekesebb pár oldala, mert ugyanaz az öntépis viaskodott Hege-düs Lorántban is, mikor a magyar pénz megmentésének tragikus módon összeomlott sikertelensége emész-tette. Itt volt ő az önmarcangolási jelenetekben közel Széchenyihez.

De ez a Széchenyi-könyvre vonatkozik. Már most, ami a Kossuth-könyvet illeti, annak szerintem két szempontból kell a méltatását megejteni. Az egyik az,

hogy még ilyen páratlan lelkiismeretességgel nem jártak utána azoknak az adatoknak, mint azt Lóránt bátyám Kossuthal tette, mert nemcsak magyarországi „összes tartózkodási helyeit kereste fel, hanem Viddintől Kiutahiaig, Londontól Amerikáig és Párizstól Turinig minden helyet meglátogatott, az adatokat összegyűjtötte, a titkos levéltárakat elolvasta és Kossuth alakját ezek segítségével egész új világításban mutatta be a világ előtt. Ebből nagyszerűen domborodik ki Kossuth tragédiája, hogy mindig a keleti horoszkópot nézte és nem vette észre, hogy háta mögött nyugaton Bismarck személyében a germán őserő emelkedett fel és így az ő terveinek, az általa elképzelt lehetőségeknek ideje elmúlt. Én, aki sokat vagyok Lóránt bátyámmal, merem mondani, hogy ma nincs magyar ember, akinek lelkében a magyar faj rapszodikus lobogása úgy éljen, mint közel száz év előtt éppen Kossuthban élt. Könyvének sikerét az magyarázza, hogy vannak fejezetek, ahol az ember érzi, hogy két rokon lélek robog együtt a hasábok sorai között; Kossuth Lajos és Hege-dűs Lóránt.

Könyvének egyik érdekessége az, hogy az első fejezeteiben Kölcseyt vetíti, aki Kossuth mellé áll, abban az ominózus perben, amelyet Zemplén vármegyében indítottak ellene. Ezt nem véletlenül tette, hanem azért, hogy a Kossuth által megindított nemzeti újjászületéshez kapcsolja az előtte való nemzedéknek a nyelvújításért, a nemzeti nyelv újjászületéséért folytatott küzdelmeit. Így a nagy nemzeti átalakulásnak mintegy talapzatot adott, mert hiszen a nemzet érezte a XVIII. század végén, hogy újjá kell alakulnia és ezt a nemzeti nyelv átalakításával indították meg, amit később Széchenyi a gazdasági átalakítással, Kossuth pedig a nemzet alkotmányos felépítésének megalkotásával folytatott. Ezek a mélyről törő, nemzeti érzésből fakadó szenvedélyek lobognak át a könyvön,

amely azt hirdeti, hogy a nemzet életének nagy alakjai nem egymagukban álló jelenségek, hanem összefüggők, mint ahogy az általuk megindított akciók is egymás kiegészítő részei. A Kölcseyek munkája megalapozza és előkészíti a Széchenyiek és Kossuthok munkáját.

A könyv befejezése melodramatikus. A bujdosó, világrészeket megrendítő magyar eszme hazatérése, amelyhez legszebb idézet lenne Ady Endre: „A földobott kő” versének néhány sora. Ami a könyv stílusát illeti, nyugodtan mondhatom, hogy Lóránt Széchenyi-könyve óta hallatlan haladást mutat. Ott még gyakran előfordul, hogy magyarázatokba bocsátkozik, amelyeknek kibontását a könyv későbbi részében ígéri. Itt ez már teljesen elmaradt. A mondatok dinamikus erővel hatnak, robognak, Kossuth tüzes lelkének tüzcsovaszerű sistergését halljuk, szemünk előtt káprázat vonul el, s a robogó mondatokon át reflektorfényes megvilágításban állandóan ott lebeg előttünk Kossuth misztikus alakja.

Teljesen igaza van abban, hogy Kossuth legendás alak, teljesen igaza van, mikor kimutatja, hogy azok a régi legendák mind így keletkeztek, hogy annak mindig volt egy élő magja, egy-egy Kossuth Lajos, míg aztán a népek fantáziájában az gyökeret vert és örök időkre megmaradt. Kossuth Lajos alakja is beleszővődött minden népek legendájába, de hogy ennek a legendának a fejlesztéséhez, ébrentartásához nagyban hozzájárult Hegedűs Lóránt könyve, az kétségtelen és elvitathatatlan. Nem mint testvér örülök ennek a könyvnek, hanem örülök neki, mint magyar ember, hogy ez a könyv megszületett, mert ez dicsőség úgy Kossuth, mint Hegedűs Lóránt részére.

KOSSUTH ÉS FILLMORE.

A Dardanellák vizéről 1851 szeptember'10-én indult el a Mississipp-i amerikai fregatt, hogy Kossuthot és kíséretét Amerikába vigye. A hajó árbocán az Unió lobogója lengett, de amint Kossuth a fedélzetére lépett, felvonták a harmadik árbocra a magyar lobogót is; Kossuth az Egyesült Államok vendége volt.

Ő Gibraltárnál leszállt a hajóról, mert pár hétre Angliába ment, de a Mississipp-i társait átvitte Amerikába, ahová Kossuth is megérkezett pár hét múlva utánuk a Humboldt személyszállító gőzösön december 3-án. Akkorra már a washingtoni szenátus, a képviselőház, Newyork állam és városa és a többi állam kidolgozta a tervet Kossuth ünnepélyes fogadtatására, sőt az időtájt Newyorkban élő — körülbelül 150 — magyar is ülést tartott, amelynek — magyar szokás szerint — az lett az eredménye, hogy az amerikai magyarok „nem üdvözölték Kossuth Lajost, nem vettek tudomást Amerikába érkezéséről, amelynek méretei pedig minden eddigi fogadtatás keretét felülmúlták. Azok a könyvek, melyek Kossuth amerikai szerepléséről angol és magyar nyelven megjelentek, részletesen beszámolnak Kossuth sikereiről, amint városról-városra menve, hirdette a magyar igazságot!

1851 december 31-én volt Washingtonban Kossuth és Webster Dániel, az Egyesült Államok akkori külügyminisztere ment érte és kíséretéért, három hintóval, aztán együtt hajtattak a Fehér Házba, hogy Fillmore elnök előtt tisztelegjenek. Kossuthot Webster államtitkár mutatta be az elnöknek. A hivatalos bemutatkozás után az elnök és Kossuth félrevonultak és beszélgetni kezdtek; a beszélgetésben részt vett Kossuthon kívül Pulszky Ferenc és László Károly is. Fillmore elnök szólt először Kossuth-hoz:

— Ön a nemesi osztályból származik és mégis a

nép gyermeke, mert a demokrata elvek és a szabadság hirdetője!

Kossuth: Csak ez forraszthatja nemzetté a népet!

Fillmore: Ez az Unió alapelve. Én szegény farmer gyermeke vagyok, de a korlátlan szabadság megadta számomra azt a lehetőséget, hogy az Unió elnöke lehessek!

Kossuth: Ismerem életét elnök úr, van rokonvonás kettőnk élete között, ha szabad csekély személyemet az önéhez hasonlítani, my President! Én is újságíró és ügyvéd voltam, mint ön és én is az állam feje lettem, de egy véres forradalom révén ...

Fillmore: Engem tulajdonképpen alelnöknek választottak meg akkor, mikor az ön forradalma kitört 1848-ban és Taylor volt az elnök, de Taylor halála után a cum jure successione én kerültem be az Unió elnöki méltóságába.

Eközben hűsítőket szolgáltak fel és havannaszivarokat. Ekkor váratlanul fordult az elnök Kossuth-hoz, a következő furcsa kérdéssel:

— Önök Ázsiában is keresztyének maradtak?

Kossuth megütődve nézett az elnökre és hirtelen válaszolt:

— Elnök úr, mi nem lakunk Ázsiában, hanem Európában és épp olyan protestánsok vagyunk, mint ön!

— Úgy, — felelt Fillmore — ezt nem tudtam, de a törökök mohamedánok!

— A törökök lehetnek mohamedánok, de mi nem vagyunk törökök, hanem magyarok, elnök úr!

— Hát a magyar nem ázsiai nép?

— Eredetileg igen, ezer év előtt vándorolt be Európába, a szláv népek közé!

— Maga úgy gondolja, hogy szlávok?

— Dehogy, elnök úr, épp úgy nem szlávok, mini ahogy nem törökök és nem németek vagy angolszá-

szok, a magyarok magyarok, akiknek hazája Magyarország, amely ezeréves ország és joga van a szabadságra!

— De hát kik akadályozzák a maguk szabadságát?

— Elnök úr, két évig folyt a vér Ausztria elleni szabadságharcunkban, állami függetlenségünkért, amelyet az csak úgy tudott leverni, hogy Oroszországot, a másik abszolutisztikus uralkodót hívta segítségül és közösen letiporták hazánkat.

Erre Fillmore Millard így felelt:

— Ha az ön hazája ismét szabad és független lesz, akkor, mint a lehető legnagyobb áldást, azt fogom kívánni önnek, hogy térhessen vissza szülőhazájába. De ha ez sohasem fog megtörténni és Magyarország nem nyeri vissza teljes függetlenségét, akkor csak megismétlem az Istenhozottat önhöz és társaihoz és könyörgök, hogy — bárhol is legyenek — Isten áldása legyen önökkel!

Ezzel az elnök felállt, Kossuth és társai pedig elhagyták az East Roomot és lefelé mentek a lépcsőn, szomorú, csalódott érzéssel.

László Károly, aki Kossuthot végigkísérte amerikai körútján, odasúgta Pulszkynak:

— Én azt hittem, hogy elájulok, míg az elnök beszélt!

Pulszky a kezével legyintett.

Ezzel az emigránsok visszatértek a szállodába. Felmentek szobájukba és megtárgyalták a történeteket. Pulszky tört ki először:

— Ha Fillmore Millard, Taylor utódja, ennyit tud a magyarokról, Európáról, a világról, akkor mit tudhat rólunk egy egyszerű amerikai állampolgár?

László Károly megjegyezte:

— Ezzel a tudással nálunk nem engednék át az érettségim!

Kossuth egy szót sem szólt az egész idő alatt, csak magába mélyedve nézett ki a szálló ablakán.

Kint az est leszállt, de azért nem volt sötét az utca, sőt mind több és több fény világított rajta, amely bevilágította az ő szobájukat is. És egyszerre csak felhangzott az ének, a dalárda éneke; a washingtoni németek voltak, akik eljöttek Kossuthnak fáklyás-zenét adni! Kossuth megjelent az ablaknál és erre rivalgott az éljen, folyt az ünneplés. Mikor visszafordult a szobába, Pulszky szólt hozzá:

— Minden nagyszerűen megy, de az elnök, az elnök ..

— Ez a tragédia — felelte Kossuth.

— Szerencsére az Egyesült Államok elég erősek, hogy kibírják ezt a tragédiát — mondta Pulszky.

— Nem is az ő tragédiájuk ez! Hanem a mienk, magyaroké! — szólt Kossuth.

— Gondolod?

— Most már egész tisztán látom a dolgot, ők ünnepelni fognak engem, mint valami művészt, szónok-művészt, de segítséget hazánk részére nem fognak adni. A magyar szabadság ügye elbukott Amerikában!

— Ezt nem tudom elhinni! — kiáltott fel Pulszky.

— Majd meg fogod látni! — kiáltotta Kossuth.

És Kossuth jóslata beteljesedett, volt Kossuth-ünneplés, de az Unió nem avatkozott be Ausztria belügyeibe. Magyarország elbukott!

KOSSUTH ÉS WEBSTER DÁNIEL.

Széchenyi István gróf azt írja naplójában, hogy az összes népek között a legirigyebb a magyar. Katona József pedig Bánk bánjában, a nemzeti rút irigységről beszél. Ha két ilyen lángelme egymástól elszigetel-

ten rájön erre a megállapításra, akkor érdemes elgondolkozni afelett, hogy tényleg nem az egymás elleni irigység-e a sarkalatos hibája szeretett fajunknak. Mert amiért Széchenyi és Katona rámutattak erre a hibára, az nem jelenti azt, hogy ők nem szerették fajukat, sőt éppen azt bizonyítja, hogy féltő gonddal vették körül és keresték, hogy hol van benne hiba, amin segíteni, javítani kell.

Valahányszor irigységi megmozdulásból látok valami cselekvést, akár magam, akár más ellen, mindig arra gondolok a keserűség pillanatában, hogy nem az első eset és nem is az első ember, akivel ezt fajtestvérei megcsinálják. A London University meghívására Kossuth Lajosról kellett tanulmányt készítenem az angol egyetem részére. Ekkor sokat olvastam és kutattam ennek a halhatatlan magyar lángelmének életére vonatkozó adatokat, könyveket és feljegyzéseket. Ezek között kettőt akarok csak feljegyezni, mint tanúbizonyosságát a magyar nemzeti rút irigység megnyilvánulásának. Az egyik akkor történt, mikor Newyorkban jelezték, hogy Kossuth a „Humboldt” hajón nemsokára megérkezik Amerikába. Ekkor már Newyorkban volt a többi magyar emigráns. Ezeket Kiutahiából Kossuht-tal együtt hozta el a Mississippi fregetté, amelyről azonban Kossuth Gibraltárban leszállt és Angliába ment, ahol felolvasásokat tartott.

1851 december 6-án jelezték Kossuth érkezését a newyorki kikötőbe. Ez idő tájt már 150 magyar kivándorló lehetett a városban. Newyork városa, állama, a washingtoni szenátus, mind azon tanácskoztak, minő dísszel, hősöket és államfőket megillető pompával fogadják Kossuhtot, a szabadság apostolát. Ugyanakkor a 150 magyar is ülést tartott és nagy veszekedés után abban állapodtak meg, hogy olyan frálert, mint Kossuth, ők nem fognak üdvözölni.

Ez volt Kossuth fogadtatásának nyitánya a ma-

gyarok részéről, ehhez jött aztán a finálé, amely ennél még fényesebb volt, elutazása alkalmából.

Kossuth Newyorkba érkezése után, felolvasási körútra indult Baltimore-on át, Washingtonba, Pittsburgba és végül Bostonban fejezte be diadalmas útját hét hónap után, mely idő alatt hatszáz beszédet tartott angolul, melyeket az amerikai nép az elragadtatás extázisával fogadott. Sajnos, hogy ezeknek a beszédeknek nagyrésze elveszett, mert nem volt gyorsító^ hogy feljegyezhetette volna őket és amit ismerünk belőlük, ezeket is csak megrövidítve kapjuk az amerikai lapokból, de magyarra nincsenek lefordítva. Ezeket a felolvasásokat az amerikaiak rendezték belépődíj mellett és mindig Kossuthnak számoltak el a befolyt összegekről, melyek az emigráció céljaira voltak fordítandók. Kossuth több ízben szólt az amerikai rendezőbizottságnak, hogy rendezzék az előadásokat kevesebb külső dísszel és kivilágítással, hogy minél több juthasson az emigráció céljaira. Azonban az amerikai businessmanok nem idealisták, hanem a nagy reklámot szeretik és dekoratív kivilágításokat és külsőségeket, így történt aztán, hogy Kossuth ezirányú kérélmé eredménytelen maradt.

Bostonból tért vissza Kossuth Newyorkba, hogy induljon haza Európába. Azonban nem jöhetett azonnal haza, mert először újra vissza kellett mennie Washingtonba, hogy felkeresse Webster Dánielt, a külügyi államtitkárt, egy szerfelett kényes és kellemetlen ügy miatt. Ugyanis saját emigráns társai, akiket ő hozott ki Amerikába a törökországi internáltságból, megvádolták, hogy az amerikai felolvasási körútján az emigráció céljaira kapott dollárokat a saját céljaira költötte el. A vád oly éles és hitelrontó volt, hogy Kossuth nem tehetett mást, minthogy keserű szívvel felült a vonatra és visszament Washingtonba és felkereste Webster Dánielt, hogy adjon neki írást vagy ő, vagy

az elnök, Fillmore, hogy ő nem sikkasztotta el a rábízott és az emigráció céljaira összegyűlt pénzeket.

Megérkezése után egyenest Websterhez sietett. A külügyi államtitkár rendkívüli örömmel fogadta: „Hogyan, ön itt van újra Washingtonban, kormányzó úr! Nem is hiszi, mily megtiszteltetés ez számunkra!”

Kossuth lehajtotta fejét: „Köszönöm baráti jobbát, de bevallom, jobb szerettem volna, ha nem áll be ez a helyzet, mely arra kényszerített, hogy ide visszatérjek.”

Webster: Nem értem szavait, kormányzó úr. Csak azt legyen szíves megmondani, hogy miben lehetek a segítségére!

Kossuth: Egy kérésem volna! Legyen jó vagy ön, vagy az Elnök úr és adjanak nekem egy írást!

Webster érdeklődve kérdezte: Minő írást?

Kossuth így folytatta: Egy hites okiratot, mely hitvallást tesz mellettem az önök nevével akkreditálva, hogy én nem sikkasztottam el azokat a pénzeket, melyek az emigráció céljaira kezemhez befolytak.

Webster felugrott asztala mellől: Én nem adok önnek ilyen írást!

Kossuth elsápadt: Hogyan, ön megtagadja tőlem ezt?

Webster: Meg!

Kossuth: Miért, ha szabad tudnom?

Webster: Mert az ön nemes alakja, eszményi lénye magasan fölötte áll az ilyen hitvány, alávaló, piszok gyanúsításnak!

Kossuth: Igen, államtitkár úr, az ön és az amerikai nép szemében, de nem az én honfitársaim szemében.

Webster fejet csóválva ült le íróasztalához és megírta a kért bizonyítványt. Ekkor aztán Kossuth is

elhagyhatta Amerikát. 1852 július 13-án indult Angliába és ő, aki államföket megillető fogadtatásban érkezett meg hét hónappal ezelőtt Newyorkba, most úgy utazott el diadalai színhelyéről, hogy csak tizenhármán kísérték ki a hajóhoz és még azok sem voltak mind magyarok. Ez volt Kossuth Lajos amerikai dia dalainak fináléja.

Ezóta majdnem egy század múlt el és Amerikában még most is abból a hírnévből élnek a magyarok, melyet Kossuth Lajos akkor szerzett nekik; az a Kossuth Lajos, akit ők, míg ott járt köztük, nem üdvözöltek, hanem megvádoltak aljas módon és nagyon elkeserítették. Erre az elbánásra mondja a közmondásunk ezt a találó mondást:

„Magyar sors!”

KOSSUTH ÉS EMERSON.

Annak a bámulatos sikernek, amelyet Kossuth amerikai körútjával elért, hullámai még ma is vibrálnak az Egyesült Államokban és nagyon öreg emberek, akik apáiktól hallották Kossuth szavait idézni, ma is nagy tisztelettel és rajongással beszélnek arról a hét-hónapi diadalútról, amellyel Kossuth Amerikán átvonult.

Rengeteg anyag, feldolgozatlan levél, napló, emigránsok levelezése áll rendelkezésre, amelyek közrebocsátásával vissza lehet tükrözni Kossuth amerikai diadalát. Ha meggondoljuk, hogy 1851 december 6-tól 1852 július 14-ig Kossuth Lajos az Egyesült Államok területén több mint 600 beszédet tartott angol nyelven, akkor el tudjuk képzelni azt, hogy micsoda halhatatlan és ragyogó teljesítmény volt az, amelyet ő Ma-

gyarország érdekében az Unió földjén végzett. Az amerikai sajtó legtöbbször Demostheneshoz hasonlítja, de sok lap a legnagyobb lelkesedéssel a szabadság Luther Mártonjának nevezi.

Valósággal lázba hozta az amerikai közönséget varázslatos szónoklataival, amelyeket ő Shakespeare nyelvén mondott el. Mindezt a sikert ő tulajdonképpen Metternich hercegnek köszönhette, aki amikor a 40-es években bebörtönöztette, börtönébe nem engedett bevinni magyar sajtótermékeket, hanem csak angol szótárt adatott be hozzá és később Shakespeare angolnyelvű műveit. És Kossuth unalmában megtanulta könyv nélkül a „Vihar”-t és a „Szentivánéji álmot”, a börtön magányában s így Shakespeare nyelvén szólalhatott meg, amely sokkal magasztosabb, választékosabb, mint az egyszerű angol nyelv. Természetesen, mikor az ő csodálatos orgánumával — melyhez egyéniségének szuggesztív ereje is járult — előadta beszédeit, az amerikaiak elámulva néztek rá, mint valami jeleriségre, aki még hozzá festői ruhában jelent meg előttük, karddal az oldalán, magyar mentében, strucc-tollas kalppal a fején. A siker városról-városra kísérte.

Volt olyan elismerésben része, hogy az amerikai sajtó azt írta róla: „Csak az apostoloknak adatott meg az, ennyi nyelven hirdetni az igazságot, mint azt Kossuth ajkairól halljuk!” 1852 áprilisában ért New-Englandba, Ralph Waldo Emerson akkor már ott lakott Concordban, egy kis városkában, közel Boston mellett.

Emerson is átment egy forradalmon, igaz, hogy az ő forradalma nem hozott véres csatákat, hanem nagy benső harcokban, önkínzásban nyilvánult meg. ő unitárius volt, teológiát tanult és a bostoni egyház meghívta lelkészének. Hitte az egy Istent, amint az unitáriusok tanítják, de az úrvacsora kiszolgáltatását

nem tudta elfogadni vallása dogmája szerint. Ebből súrlódás támadt az egyház vezetői és Emerson között. A dolog vége az lett, hogy Emersonnak le kellett mondanani papi méltóságáról s ekkor Concordba vonult vissza.

Kossuth 1852 április 17-től május 18-ig időzött Bostonban. Ez alkalommal találkozott Emersonnal Concordban. Akkor már Emersonnak megjelentek essay-i és költeményei. Költeményei nem érték el azt a sikert, amellyel essay-i dicsekedtek. Ez utóbbiak sikeréhez nagyban hozzájárult Garley-el való barátsága, aki Emersont nagyon nagyra tartotta, ami kitűnik abból a levelezésből is, amely hosszú éveken át folyt közöttük. Legmagasabb és legnemesebb idealizmus jellemzi ezeknek a leveleknek minden sorát. Éppen úgy, mint Emerson essay-inek minden mondatát. Ez az idealizmus óriási átalakító hatást gyakorolt az Unió népére s annak lelkületére.

Újabb pont ez, ahol Emerson és Kossuth lelke találkozik: az idealizmus, mert ha volt II. Rákóczi Ferenc után a magyar nemzetnek, a magyar szabadságért, a magyar önállóságért önfeledten rajongó fia, az Kossuth és egyedül Kossuth Lajos volt. Tehát ez a két pont kapcsolja őt össze Emerson lelki világával. A forradalmár szabadgondolkozása és tiszta idealizmusa. Természetes ezekután, hogy e két férfiúnak meg kellett egymást értenie. Meg is értették egymást. Nagy kár, hogy a magánbeszélgetéseikből még az emigrált László Károly jegyzeteiben is alig van valami felhasználható adat s így Emerson és Kossuth bizalmas beszélgetéseiről semmit sem tudunk. Azonban megvár¹ az a beszéd, amellyel Emerson Kossuth Lajost üdvözölte s ez teljesen bemutatja, nemcsak azt, hogy milyen lelke volt Emersonnak, hanem azt is, hogy milyennek látták az amerikaiak Kossuth Lajost. A beszéd megszólítása így hangzik:

„önben mi nemcsak a szabadság, de a sors emberét is látjuk. Nem ön választotta hivatását, hanem Isten és az ön lángesze jelölték ki önt arra. Mi önben csak a szabadság angyalát látjuk, amint tengerek és országok, pártok, nemzetiségek, magánérdek és önhittség fölé emelkedik, kettéválasztja a népeket, de bárhol jelenik is meg, a maga részére mindig a jókat nyeri meg. Újabb keresztes hadjárat az, amelyet ön jó- és rosszakaratú füleknek prédikál. Ez itt Amerikában felér fegyveres katonákkal, mert hiszen az ön ügyét tárgyalják minden palotában, minden táborban és minthogy Amerika és Európa pártjai naponta jobban közelednek egymáshoz s így politikájuk is nemsokára kölcsönös lesz, ha majd a válság ideje eljön, mi már előre értesülve leszünk Magyarország jogairól és sérelmeiről és szabadsága mellett már jól előre állást foglalunk! ...”

Ez volt Emerson üdvözlő beszéde, mely 1852-ben hangzott el Amerika földjén. Woodrow Wilson 1918-ban kezébe vehette volna Emersonnak ezt a beszédét, mert Emerson megértette Magyarországot, annak kiváltságosán nehéz helyzetét, a magyar faj szabadság, jog és igazságért való küzdelmét és azt a hivatást, amelyet a magyar fajnak ezen a helyen, Európa érdekében be kell tölteni, de Woodrow Wilson nyolcvan évvel később, mindebből semmit sem értett meg.

A Nemzeti Múzeumban ott vannak Kossuth lila tintával papírra vetett angolnyelvű beszédeinek fogalmazványai. Ha az ember ezeket az írásokat nézi, könnybe lábad a szeme, mert érzi a sorokon át, hogy mennyire szerette Kossuth a szabadságot, s mennyire szerette magyar fáját. Hogy a végzet nem engedte neki elérni Cromwell és Napoleon dicsőségét, az talán az ő gyengeségében rejlik, mert nem volt az a nyers akarat benne, mint a másik kettőben. Azonban fenéségességben ott áll mellettük, szavai fenköltségében pedig Milton és Shakespeare mellett áll, amint ezt

ha megnyerik maguk számára Kossuthot, úgy hatalmas ütőkártyát tartanak kezükben. Kossuth Parisba siet, hisz elő van készítve nemcsak a Bonaparte herceggel való tárgyalás, de az is, hogy III. Napóleon, a franciák császára fogadja. Most újra bízik, soha nem hitt még így tervei megvalósításában, mint most. Hisz itt ez európai háború, Franciaország Olaszországban megtámadja Ausztriát, ő a magyar légióval, amelyet majd Klapka vezet és francia sereggel betör Magyarországra és az ő szomszédjai, — a pirossapkás magyar honvédek zászlója köré sereglenek és kivívják álmainak álmát: az önálló, független Magyarországot.

Parisban gróf Teleki László meleg szeretettel fogadta Kossuthot és lelkesedett, beismerte, hogy ő is reményeket táplál most, mert Európa helyzete olyan, hogy abból megszülethetik a független Magyarország.

Teleki László elkísérte Kossuthot a Palais Royalba, ahol akkor Bonaparte herceg lakott. Mikor Kossuth felment a lépcsőn, hogy a herceg elé járuljon, egy érdekes ember jött vele szembe — Dumas Sándor, a nagy regényíró. Személyesen nem ismerték egymást, de életük nyomán és a képek után mindenki tudta a másikról, hogy ki. A romantika nagy mestere elment, a tizenkilencedik század romantikus hőse mellett.

Bonaparte azonnal fogadta Kossuthot. A tárgyalás alatt Kossuth elmondta tervét, melyet Bonaparte herceg helytállónak talált, az olasz földön felállított magyar légiónak szerepére és később a Magyarország területére betört francia csapatokra nézve. Sohasem izzott annyira Kossuth lelke, mióta elhagyta Orsovánál 1849 augusztusában hazáját, mint ebben a pillanatban. Lelkesedése hatott Bonapartéra. Kossuth észrevette, hogy felülkerekedett, ekkor mondta azt Bonaparte hercegnek: „És a magyarság hercegségednek személyemben felajánlja a magyar koronát! Szent István koronáját!”

Bonaparte herceg nem válaszolt mindjárt, felállt, kinézett a Tuileriák felé, aztán nyugodtan szólt, elpalástolva benső izgalmát:

— Nézze Kossuth úr! Meghat nagyszerű ajánlata, de ön elfelejti azt, hogy ön itt a Palais Royalban van!

— Ezt én tudom, császári fenség!

— Akkor tudnia kell, hogy a Palais Royal, nem a Tuileriák! A császár a Tuileriákban lakik!

— Ezzel azt akarja mondani fenséged, hogy kitér a felajánlott korona elől!

— Szívemben büszke vagyok, hogy ön nekem a magyarság nevében ezt az ajánlatot tette. Hisz jól tudom, hogy a magyar apostoli korona és a francia uralkodókon kívül, csak a magyar királyt koronázzák szentmise keretében, de nem hiszem, hogy a francia államérek összeegyeztethető-e egy másik koronával, nem hiszem, hogy a Tuileriák ebbe bele fognak egyezni.

— Fenséged kétkedik abban, hogy talán jogom volt a koronát felajánlani, ebben lehet valami kétsége, de én ismerem és tudom, milyen hálás nemzet a magyar, aki annak meghozza a szabadságát, annak az fejére teszi Szent István koronáját.

— Hol van a korona most? Törökországban?

— Nem, — felelt Kossuth. — Magyarország földjén. Biztos helyen, csak én tudom és néhány hű társam.

— Elég hiba! — mondta a herceg.

— Miért? — kérdezte Kossuth.

— Mert, amit több ember tud, az nem titok. Ön nem tudhatja, hogy nem árulja-e el valaki a rejtekhelyét és akkor a korona . . .

Kossuth lehajtotta fejét... Újra az osztrák császárok birtokába kerül! . . . Mélyen elhallgatott. Hát nem lehet kiragadni azt az osztrák sas karmaiból...

— Ha csak nem akar más államformát!

— Köztársaságot? — kérdezte Kossuth.

— Ön ismeri saját népét a legjobban — szólta a herceg.

— Nem a magyarnak való a köztársaság! A magyar királyhú nemzet. Hisz én voltam az, aki körömszakadtáig azt hirdettem, hogy nincs hüebb támasza az osztrák császárnak, mint a magyar nemzet, ha megadják a nemzetnek a szabadságát és megkoronázzák Szent István koronájával királyát!

— Örülök, hogy ebben teljesen egyetérthetek önnel, sőt azt az egyet meg is mondhatom, hogy ebben az ügyben unokatestvérem, Napoleon császár is egyazon véleményen van velem, hogy Magyarországon minden körülmények között fenn kell tartani a monarchikus formát!

— Egyszóval hercegséged hajlandó elfogadni a magyar koronát?!

Ekkor a herceg felállt és kezét nyújtott Kossuthnak: Kedves Monsieur Kossuth, én csak olyan dolgokra adhatok teljes szabatos választ, ami tőlem függ, — de ami a Tuileriáktól függ, arról én nem nyilatkozhatom. Mikor fogadja önt a császár?

— Holnap éjszaka! — felelt Kossuth.

— Úgy, kívánom, hogy erre az éjre jöjjön el az a hajnal, mely meghozza majd Magyarországot feltámadását!

JÁSZAI MARI.

Valahányszor elmegyek a kerepesi úti temetőben fekvő sírja mellett és elolvasom annak klasszikus feliratát, mindég dobbanásszerűen elém villan markáns alakja. Ez a sírfelirat ez teljesen ő, az ő tudatos fénye: „Amíg élt, Jászai Marinak hívták”. Milyen igaz, a halál beállta után ő már nem az, aki volt. A görög tragédiák bölcsessége van leszűrve ebben a

sírfeliratban. A görög tragédiák lelke él ebben az egy mondatban, amelyek oly közel álltak Jászai lelkéhez.

Akaraterejére példátlan példa, hogy önszorgalomból megtanult görögül, hogy Aischylost, Sophoklest, Euripidesre TéliÉtiben olvashassa. De aztán tudta is és ismerte is a klasszikusokat. Shakespearet angolul olvasta és elzarándokolt Stradford on Avonba a nagy költő sírjához és ott a Trinity Church kőlapjára, mely alatt az Avon-i Hattyú pihen, lerakta kegyeletének virágait.

Meg vagyok győződve, ha Aischylos sírja még állna, akkor ő elzarándokolt volna oda, Göröghonba is. Nagy lélek volt, mindent gyorsan megértő, fel szívó és átérző.

Legelső hosszabb együttlétem vele egy autótú volt. A dolog úgy történt, hogy a Nemzeti Színház Herczeg „Bizánc”-nak előadására készült. A premier előtt három nappal Jászai Mari Szegedre ment vendégszerepelni és akkor kitört a vasúti sztrájk, úgyhogy megállt az ország egész érverése és senki nem tudott utazni. A „Bizánc” bemutatója másnap lett volna, de Jászai nélkül nem lehetett megtartani. Ez 1904 áprilisában volt. Ezidőtájt nagy túraautója csak Brüll Alfrédnek volt. Egyet gondoltam, felkerestem és megkértem, hogy adja kölcsön autóját, hogy éjjel lemenjek Szegedre és másnap délutánra Pestre hozzam Jászait a „Bizánc” premierjére. Ő nagy előzékenységgel tett eleget kérésemnek és egy óra múlva már úton voltam. Most is emlékszem azokra a nyitott sorompókra, melyeket a vasutasok mind szabaddá tettek a beszüntetett forgalom alatt és arra, hogy mikor az órházak elcsapódtak mellettünk, akkor nem a jelzőharang jellegzetes kondulását hallottam, hanem harmonikaszó ütötte meg fületem, amellyel a mulató sztrájkolók szórakoztak. Ennek

harmincnégy éve már, egy nemzedék időhossza. El is ment a nemzedék úgy azóta, hogy szórványosan látok csak belőlük egyet-egyét. Ettől fogva sokszor volt alkalmam Jászaival együtt lenni és egyik darabomnak az „Ikaros”-nak ő játszotta a főszerepét. Hihetetlen érdeklődési mutatott minden iránt, ami a kultúra, költészet vagy a széptan körébe tartozott. Mindent alaposan ismert és tanult meg, nála nem volt félismeret vagy féltudás. Erre egyik legjellemzőbb példa az, hogy egyik télen egy nagyon nagyon hideg februári napon egy ismerősöm felment hozzám és meglátogatta. Akkor a Rudolf téren lakott és a jeges Dunára néztek ablakai. A látogató az előszobában letette kabátját, de megborzongott a hidegtől, amely már ott megcsapta, mikor pedig benyitott a lakásba, akkor volt legjobban elképedve. Az összes ablakok nyitva voltak, a szél besüvitett az ablakon és az egész szobában dermesztő hideg volt. A szoba közepén ült Jászai, lábain hócipők, rajta bunda, térde pléddel letakarva, fején meleg főveg, kesztyűs kezében egy könyvet tartott és elmerülve olvasott. A látogató megszólította:

— Mit csinál kedves Myria?

— Olvasok! Nagyon élvezetes könyvet olvasok!

— De így, nyitott ablaknál, ebben a szörnyű hidegben!

— Természetesen, mert ezt a könyvet csak ilyen környezetben lehet élvezni és megérteni!

— De hát minő könyvet olvas?

— Nansen északsarki utazását! Ezt fűtött szobában nem lehet élvezni, annak vad erejét, emberfeletti fönységességét, a sarkvidék zordságát és dermesztő környezetét! Ezért kinyitottam az összes ablakokat, hogy süvítsen be az alatt, míg ezt elolvasom, hozzám is a tél hidege ... egyszóval megteremttem Nansen

könyvének olvasásához a szükséges hangulatot! És most igazán élvezem ezt az útleírást.

Ez volt ő! Néha kissé az extrém felé hajló, de mindég érdekes és őseredeti. Jól jellemezte őt akkoriban egy esztétikus, amikor Jászairól azt írta egyik méltatásában, abból az alkalomból, hogy könyve a „Tükröm” megjelent. A meghatározás, mely róla szól, így hangzott: „Jászai egyike a legnagyobb agyagnak országunkban!” Tényleg, az ő tehetségét, képzettségét, zsenijét nem lehetett női mértékkel mérni, őt csak az egyetemes emberi mértékkel lehetett meghatározni, amelyből magasan kiemelkedett.

De hogy hozzá méltó befejező akkorddal végezzük ezt a visszaemlékezést, meg kell emlékezni utolsó napjairól!

Budán, a Kis Svábhegy aljában levő szanatóriumba vonult be, mikor érezte, hogy halálos kór nehezedik rá. Volt egy kedves kis barátnéja, aki nagyon szépen hárfázott, azt kérte meg, hogy minden délután játszik neki ezen a finom hangszeren. Az egyik ilyen hárfajáték alatt azt vették észre, hogy Jászai lassan lehunyja szemét és elalszik. Elaludt örökre — többé nem nyitotta fel szemét. Azt hiszem, a görög tragédiák nagy művésznője szebben, stílűsöbben nem halhatott volna meg, mint így; hogy a régi görög hangszer fülbemászó hangjai mellett olvadt át a másvilágba — a halhatatlanságba!

Ő rá is áll Vajda verse:

Halhatatlanok bírása az idő,
csak az mutatja meg ki ő,
Ha rég letűntek hosszú századok
és hozzá hasonlót mégsem láttatok!

MADÁCH ÉS ARANY.

Ez a dolog a múlt század közepén, pontosan 1862 augusztus 9-én történt, amikor is a költő Arany János egy napot töltött Madách Imre kastélyában. Madách 1860 március 26-án fejezte be „Az ember tragédiájá”-t, melyen tizenhárom hónapig dolgozott, és ekkor Szontágh Pál tanácsára elküldte Arany Jánosnak, akit megválasztottak a Kisfaludy Társaság igazgatójának. A társaság elnöke akkor báró Eötvös József volt, aki megkapta a kancellártól az engedélyt, hogy a Kisfaludy Társaság végre alapszabályszerűen működhessen. Arany elolvasta a kéziratot, de alaposan csak 1861 szeptemberében foglalkozott a munkával és ekkor megírta levelét, melyben a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott a műről. Szerinte apróbb simításokat kell végezni rajta s ő erre a legszívélyesebben felajánlta segítségét. Ezer szerencse, hogy Madách Aranyhoz küldte el munkáját, mert, ha esetleg egy gonoszindulatú ember kezébe került volna, aki felismerve a mű értékét, biztosan azt írta volna Madáchnak, hogy égesse el, mert nem ér semmit. Azonban a jósors mégis úgy intézte a dolgot, hogy a kézirat Arany nemes kezébe került! Akkor még idealisták voltak az emberek mindenütt és örvendeztek, ha valaki értékes dolgot teremtett és azt igyekeztek emelni, hogy a nemzet közkincsévé legyen alkotásuk. Emlékezzünk csak vissza, hogy mentette meg és emelte fel Vörösmarty Petőfit és Jókait, ami művei után halhatatlan érdemet ad neki osztályrészüln. Ugyanígy áldás Arany emlékére, hogy megajándékozta a nemzetet Madách Imrével és örökbecsű művével, „Az ember tragédiájáéval. Tisztán tőle függött, mert ha ő rossz ember, ha ő egy mai irodalmi gangszter, akkor hogy csúnya irigységét kielé-

gítse, lefojtja Madáchoz és a művei megsemmisíti. Hogy ez emberi tulajdonság, azt legjobban bizonyítja Seneca, aki egyhelyütt azt mondja írásaiban: „Az emberek képesek a legnagyobb elismerést adni egymásnak, míg valaki oly dolgot művel, melyet úgy éreznek, hogy képességeik folytán ők is meg tudtak volna csinálni! De ha valaki közülök oly dolgot művel, mely, úgy érzik, felül van az ő képességeik színvonalán, akkor a legnagyobb dühvel és kaján irigységgel törnek arra, hogy saját tehetetlenségüket mentsék és rút irigységüket kielégítsék!” Innét látni, hogy az irigység nem mai keletű dolog, hanem örök emberi, melynek törvényeit Seneca ezen pár sora meszerien fejezi ki.

Mármint azok a simítások, melyek Madách beleegyezésével Arany kezével történtek, világosan láthatók a kéziratban, amely aztán nyomdába került, úgyhogy afölött nincs mit vitatkozni. Amiért többször vita volt az az, hogy a Tragédia utolsó sorát: az Úr szavát: „Mondottam ember, küzdj és bízva bízzál!” Madách írta-e vagy Arany. Ez is vitán felül áll, mert mikor 1862-ben a Kisfaludy Társaság kiadásában megjelent Az ember tragédiája, abban már ez volt a zárómondat és az Arany által átjavított szövegben is megtalálható. „Az ember tragédiájának első kiadása 1862 január 16-án látott napvilágot. Arany János ugyanazon év augusztus 9-én volt egy napig Madách vendége a családi kastélyban. Ekkor Madách egyetlen fia, Madách Aladár, aki hatvanéves korában, 1908-ban halt meg, jelen volt atyja és Arany beszélgetésénél. Madách Aladár akkor tizenötödik évében járt és nagy intelligenciájával minden szóra visszaemlékezett a nevezetes találkozásokon elmondottakra, sőt erről jegyzeteket is csinált. Mármint ezek az összes jegyzetek, az elhunyt Szalay Károly református költő, polihisztor és műfordító

kezébe kerültek, aki ezeket Madách Aladártól kapta és élete végéig megőrizte. Sajnos, most nem tudom, hol vannak ezek a feljegyzések, mert úgy tudom, Szalay Károly már évekkel ezelőtt meghalt 82 éves korában, amikor leányát ment meglátogatni. Szalay Károly nekünk tanárunk volt a református gimnáziumban és nagyon szeretett bennünket, úgyannyira, hogy holland összeköttetéseit is rendelkezésemre bocsátotta és legelső holland nyelven megjelent munkámat ő adatta ki. Sokszor ült mellém az Otthon írói körben és meghitt beszélgetésekbe mélyedtünk. Egy ilyen beszélgetés alkalmából került szóba az, hogy Madách utolsó sorát a Tragédiának: „Mondottam, ember küzdj' és bízva bízzál! oda írta-e, avagy a darab úgy végződött volna: „Csak az a vég! csak azt tudnám feledni!” Szalay azt mondta: „Igen! vita volt efelett, de utólag! Ezt majd megmutatom magának!” A következő összejövetelre elhozta Madách Aladár jegyzeteit, melyek 1862 augusztus 9-ikére, vagyis arra a nevezetes napra vonatkoztak, melyet Arany a Madách-kastélyban töltött. A következő részletekre emlékszem: „Csesztvéről jöttek, ahol Károly bátyámnál, apám testvéröccsénél töltöttek egy napot. Ebéd után pipaszó mellett rátértek a Tragédiára, melyről Arany újra a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott. Apám megköszönte fáradozásait, mire Arany szerényen válaszolta: „Én csak csiszolgattam ezt a gyémántot, de a gyémánt megvolt, az a te lelkedben született meg!” Aztán később azt mondta Arany: »Szerencse, hogy az utolsó sor megvan benne az Úr nevével!»

— Igen! — felelte apám, de Az ember tragédiája be van fejezve akkor, mikor eljött a vég! És meg kell halnia! A költeménynek tulajdonképpen ott van vége!”

Arany azt mondta: „Ott nem lehet vége, mert

ily zord végzettel nem lehet bezárni egy drámai költeményt. Nézd meg az összes görög tragédiákat, mind nyitva vannak a végén, reménysugárral, jelezve azt, hogy a tragédia lezajlott, de az élet megy tovább!”

„A legfőbb érv, hogy az Ur nevét hallatnom kellett, mondta apám, egy kényes helyzet miatt van, még pedig azért, hogy mi, Madáchok is tulajdonképpen protestáns család vagyunk, hisz csak nagyatyám tért át a katolikus hitre, te meg kálvinista vagy! És az Ur szava nélkül végezve be a tragédiát, kitehettük volna magunkat, a klérus részéről erős támadásnak, hogy mi protestánsvéreük tagadjuk a túlvilágot. . .”

Ez volt az a vita, illetőleg beszélgetés, amelyet Madách Aladár jegyzett fel és amelyről úgylátszik némelyek tudtak, mert ebből fakadt aztán az a mende-monda, hogy Madách úgy fejezte be Az ember tragédiáját, Csak az a vég! Csak azt tudnám feledni! És az utolsó sort: „Mondottam, ember küzdj és bízva bízzál!” Ezt Arany utólag írta volna utána. Ez nem igaz, egyszerűen mese, de nem baj, mert ez is csak azt mutatja, mennyire átment a nemzet lelkébe Madách világraszóló műve, mert folyton vele foglalkoznak, mondatain tépelődnek, eredetét kutatják.

A RÉGI KEDÉLY.

Mindez még a múlt században történt, amikor még volt szív, kedély, napsugár az emberek lelkében, amit aztán ez a XX. század az ő vérözönével teljesen kiirtott az emberekből. Az a kedély nem ül többé az emberi lelkeken, s talán nem is tér vissza soha a szívekbe, ami a múltban derűssé, kellemessé, mosolygóssá tette az életet.

A régi szabadelvű párt helyisége ma is megvan

abban az oszlopos házban, amelyben most a Tisza István Kör tanyázik, de a régi emberek már továtűntek az idők folyamán.

Mint nagyon ifjú ember a múlt század végén először kerültem föl oda, mikor Lóránt bátyámat Pápa városa beküldte képviselőnek egy időközi választáson. Ott láttam még Tisza Kálmánt, Szilágyi Dezsőt, Csáky Albin grófot, Berzeviczy Albertet, Jókai tarokkpartiját, Mikszáth Kálmánt anekdotázni a terem sarkában, a Gajáriakat, a Beöthyeket és egy sorát a kiváló és érdekes lelkű embereknek.

*

Mikor jó apám Lóránt bátyámat bemutatta a szabadelvű pártnak, mint fiatal honatyát, Mikszáth Kálmán mosolygós szemmel nézett Lorántra és szokása szerint a szája szélén bökte ki a szavakat, idézve rá, az ismert régi mondást:

— Ilyen fiatal és máris Hegedűs!

*

Ennek a körnek nemcsak politikai, de kedély-tradíciója is volt. Szájról-szájra jártak ott az elmés mondások, ötletek, amelyek mind ebben a társaskörben születtek.

Egyszer Wahrmann Mór Beöthy Algernonnal billiárdozott. Tisza Kálmán az üvegajtóhoz dőlve, fekete szemüvegén át nézte a küzdő feleket. A billiárdozás rém rosszul ment. Tisza nem szólt semmit, csak nézte, amint Wahrmann rádólt az asztalra, húsos ajkát még jobban csücsörítette lökés közben, de a karambol sehogyan sem akart sikerülni. Erre Tisza megszólalt:

— Fiúk, dobjátok el a dákot! Talán ha az orrotokkal bököditek, jobban fog menni.

Beöthy nevetve fordult Tisza felé:

Legizgalmasabb és legzajosabb az élet az egyház-politikai javaslatok korszakában, meg a Széli-kormány megalakulása idejében volt a Szabadelvű Klubban. Ebben az időben Sturm Albert volt a könyvatos szerkesztője, kitűnő újságíró, mestere a nyilatkozás, cáfolás művészetének.

Egyszer valaki elfogta a klubban Sturmot:

— Nézza, Sturm bácsi! Maga olyan nagy szerepet játszik a politikai életben, hogy nem viselhet idegen nevet. Magyarosítsa meg a nevét!

— Az lehetetlen, kérem! — felelte az öreg Sturm.

— Miért? — kérdezték.

— Én nem lehetek Vihar, mikor a főnököm SzéLL!

*

A legkedvesebb jelenet, amire emlékszem, minálunk játszódott le. Édes apám és anyám estélyt adtak, diner-vel összekötve. Hivatalosak voltak az akkori kornak híres emberei, köztük Darányi Ignác és Szilágyi Dezső is. Szilágyi akkor mondott le a miniszterségről. A diner alatt állandóan évődött Darányival, aki miniszter maradt. Rászólt:

— Állíts valamit Náczi, hogy megcáfoljam!

Darányi diplomatikusan viselkedett, alig felelt.

Mikor a társaság oszolni kezdett, Darányi búcsúzott édes anyámtól. Szilágyi, aki édesanyám mellett állt, ekkor így szólt:

— Na, Náczi, tartsd össze a kabinetet!

Darányi ekkor visszavágott:

— Most már nem lesz nehéz, hisz te már nem vagy benne, kegyelmes Uram!

Ezzel elment. Aztán elmentek a többiek is . . .

Sajnos, azóta mindenki elment közülök, de oda, honnét nincs visszatérés és magukkal vitték a régi úri Magyarország kedélyét, báját.

ÉRETTSÉGI TALÁLKOZÓ.

Május eleje volt és mi színházból jövet Malonyay Dezsővel átmentünk a kávéházba. Ahogy megérkeztünk, a pincér nagy örömmel újságot: „Mikszáth szerkesztő úr is itt van. Bent ül a különszobában!” Azonnal bementünk és valóban, a nagy palóc ott volt és körülötte hat idősebb úr ült.

Mikor meglátott bennünket, kedvesen mondta: „Csak gyertek közelebb, ne féljete, ezek nem vademberek, oskolárisok, most van ötven éve, hogy érettségiztünk. Bizony, kevesen maradtunk meg a csapatból. Lehántott bennünket az idő, mint a forgó kerék, mikor a sarat ledobja. Még örülhetünk, hogy ennyien maradtunk!”

Ezalatt mi is leültünk az asztalhoz, Mikszáth pedig így folytatta: „Bizony, bevallom, nem mindenik pajtásomat ismertem meg, mikor reggel a gyülekezés-kor bementem az osztályba. Néhánnyal néztük egymást egy darabig, hogy ki is lehet az . . . De aztán én rájöttem a dolog nyitjára. Először mindeniknek a szemét néztem, a tekintetét, az nem változott és a szemükből visszaformáltam őket ifjú korukra.”

Kis szünet volt, aztán ő az egyik öregúr felé fordult: „Hej, Herpely, nem is képzeled, mennyire Örülök, hogy újra látlak. Tudod-e, hogy még most is mosolygok, ha arra a jelenetre gondolok, amelyet te rendezte! Bocskó úrral, a természetrajz tanárával. Még most is látlak benneteket az oskolateremben. Te lent állsz az asztal előtt, a tanár úr pedig fent ül a dobogón. Csikos ruha volt rajtad, Bocskó úr pedig lebernyeg-köpenyéi sem vetette le arra a hírre, hogy új bogarat talált! Szemüvegét feltolta homlokára és nézte a különös rovar, nagyon meg volt elégedve, folyton ezt dűnnyögte: „Derék gyerek vagy, Herepely ... de aztán hol fogtad ezt az érdekes bogarat?”

„Az Avason, tanár úr kérem! Egy fa oldalán.” — „Tudod-e fiam, hogy ilyet még sohasem láttam, pedig közel ötven éve bogarászom és a fejem tele van bogarakkal.”

„Tudom, tanár úr kérem” — szóltál közbe, de az öreg nem hallotta ezt, csak a bogarat nézte és ahhoz beszélt: „Mindig mondtam, hogy az Avas rendkívüli hely. Ilyen bogarat csakis ott lehet találni. Az eleje olyan, mintha szarvasbogár lenne, de a hátsórésze határozottan futonc, még pedig zöldsávós futonc.” A tanár ekkor felemelte fejét és az első padban ülő Jancsiknak megparancsolta, hogy hozza ki a szertárból a kézi nagyítót! Szegény barátom, ez lett a te veszted, mert amint az öreg a nagyítóval nézegette a bogarat, gyanút fogott. Ujjával megpiszkálta és egyszerre csak a bogár szétesett, egy szarvasbogár fejre és egy futonc potrohra. Na, erre aztán az öreg Bocskó éktelen dühbe jött, ahogy csak bírt, úgy kiabált, míg a hajadat cibálta.

A legnagyobb legény köztünk a Putzki Jani volt. Ez adta ki a jelszót szombaton: hogy másnap kirándulunk! El is mentünk vele a mezőkre bogarászni és ő összeszedette velünk a káposztalepkéket szelencékbe. Hordtunk össze vagy háromszázat. Este elvette tőlünk és azt mondta: „A többit bízzátok rám! De hozzatok négy dióhéjat holnapra a német órára!”

Putzki nagy tekintély volt előttünk, szó nélkül engedelmeskedtünk, ő pedig elrendezte a dolgot. A négy dióhéjat a tanári szék lábai alá tette, krétaport hozott és az asztalfiókba bezárta a káposztalepkéket és a krétaport közéjük szórta. Most aztán elkezdődött az óra! Amint csengettek, mind beültünk a padokba és úgy tettünk, mintha tanulnánk. Bejött Josfi, felsietett a dobogóra, leült a székre, de abban a percben a négy dióhéj nagy reccsenéssel összetörött alatta, erre dühösen kinyitotta az asztalfiókot, hogy kivegye az osztály-

könyvet. De ekkor a felszabadult káposztáslepkék szemébe verték a kréaport. Éktelen dühbe jött. Kínos csend volt! Felállt, reánk kiáltott: „Ki tette ezt!”

Senki sem mukkant meg közülünk. Erre elsietett és kisvártatva visszajött az igazgató úrral. Az öreg direktor dühös is volt és mosolygott is, de azért dörmögött: „Adta nebulói, megcsapassalak benneteket a pedellussal!”

Erre fellélegzettünk. Ha az öreg így beszél, akkor már nem lesz komoly baj. Nem is lett, kaptunk egy-napi zárkát, aztán a dolog végetért. Nem tudom, — jegyezte meg Mikszáth — nem volna-e jobb még most is ott a padok közt hancúrozni, mint itt az életben tipródni ... de hát csak egyszer gyerek az ember és a gyerekkor boldogsága az élet útravaló ja! . . .

A CIGÁNYNAK IS VAN ESZE.

A múlt század utolsó esztendejében egy alkalommal Malonyay Dezső meghívott vacsorára. Megkérdeztem, sokan lesznek?

— Egy egész világ lesz nálam! — felelte.

— És kiből áll az a világ?

— Egy emberből, — nevetett Malonyay — Mikszáth Kálmánból! Hanem aztán egy szót se szólj, kérlek. Csak hallgass és figyelj, mert sem kérdezni nem szabad, sem közbeszólni, különben az öreg nem beszél.

Mikszáth pedig így beszélt:

— Azt mondják, hogy amit írok, az adoma. Hát én nem vitatkozom, csak azt tudom, hogy az életből van véve, már pedig ha onnét való, akkor él is. Az pedig minden írásnak első és fő feltétele, hogy éljen. Ha pedig adomákat írok, az se bűn, csodának meg éppen nem csoda, mert mikor én az életemet kezdtem, az

emberek lelkében még volt sok kedély, napfény, amit szívesen ragyogtattak egymás előtt. Talán így akarták bizonygatni, hogy ők nem rossz emberek. Nekem is volt Csongrád megyében egy kedves emberem, aki ugyan mókákon törte a fejét, de a légynek sem ártott volna. Csongrádi ember volt, aztán Csanádynak hívták, egy más vármegye nevét hordta a hátán. Nemes ember volt, birtokos ember, nagy agarász és nagy tréfacsináló. Minden megyének volt abban az időben ilyen mókás embere, Csongrádé Csanády volt. Hogy aztán Csanádnak volt-e Csongrády-ja, azt már nem tudom, de bizonyosan volt, ha nem is úgy hívták, mert akkor tréfa nélkül nem tudtak meglenni az emberek, az kellett a pipaszó mellé. Ez a Csanády egyszer kutatott a pajtájában kocsirúd, meg oldalak után. Hát amint ott raktatják emberei a sok lim-lomot, egyszercsak a sok farakás mögül előkerült egy palankin. Egy régi gyaloghintó. Csanády nagyon megörült a régi portékának, aztán azonnal intézkedett, hogy a bognár hozza rendbe a palankint; akkorra az ő fejében már megérett a terv, hogy mit fog csinálni azzal. Néhány nap óta cigányok táboroztak a kastélya körül, a kert végében. Mikor a palankint rendbehozták, akkor Csanády kísértél a cigányokhoz, aztán szóba állt velük:

— Na, morék, mennyiért visztek el innen Ügrére?

— Aztán hogyan vigyük el a tekintetes urat, ölben vagy kezünkön? — kérdezte a vajda.

— Gyaloghintón — felelte Csanády.

— Hát még olyat nem láttunk, kérem!

— Gyertek és nézzétek meg!

A cigányok elkísérték Csanádyt a gyaloghintóig és bámulva nézegették azt. Megemelték két rúdjánál fogva és nem találták nehéznek. A vajda rögtön rátért a dologra:

— Aztán mit tetszik fizetni nekünk?

— Mindeniknek adok egy kiló szüzdohányt.

— Az kevés lesz, kérem, mert Ügre messze van, aztán domb is van közbe, aztán nagyon sok harapós kutya van ott, az uraság meg nem szíveli a cigányokat.

— Már hogy mondhattok ilyet, — felelte Csanády — hisz múltkor is reggelig voltak Bözsöteynél a cigányok, mikor a leányának a nevenapja volt.

— Két napig voltunk, mi voltunk ott, kérem, de aztán csillagot rúgatott velünk.

Csanády nevetett.

— Jól van, adok két kiló dohányt.

— Így jó lesz, uram, — felelte a vajda — de o dombon megpihenünk.

— Rendben van — mosolygott Csanády. Ezzel bement, magára kapta a nagy, bő köpenyét, a pajtában pedig, mikor a cigányok mein vették észre, a köpeny alá rejtett egy félmázsás ekevasat. Nagy tajtpipáját megtömte dohánnyal, rágyújtott és úgy ült be a palankinba. A négy cigány vitte a gyaloghintót, izzadtak, mint a lovak. Mikor a dombtetőre értek, letették a gyaloghintót, megpihentek. Csanády is kiszállt és a nagy ekevasat észrevétlenül lecsúsztatta a magas fűbe köpenye alól. Aztán a cigányok közé állva, kiverte előttük tajtpipáját. Ezzel újra elfoglalta helyét a gyaloghintóban. A cigányok csodálkozva vették észre, hogy sokkal könnyebb a gyaloghintó, mint volt. Egyik meg is kérdezte a vajdát, hogy hogy lehet az. A vajda rákiáltott:

— Ta bibas, hát nem láttad, hogy kiverte a nagy pipából a bagót a dombtetőn.

— Aujnye! Abba aztán lehetett bagó szépen. Es ez mind ott maradt a dombtetőn? Visszamegyünk érte — kiáltották a cigányok.

Csanády nevetett magában, de nem szólt semmit. Közben megérkeztek Ügrére, ahol Bözsöteyék nagy hahotával fogadták a palankinban ülő Csanádyt, amint a négy cigány befutott vele a kastély elé.

— Leánykérőbe jöttem, — mondta Csanády — arra ez a legjobb rendszerű jármű.

Ezzel leült Bözsöteyék közé és elbeszélte, hogy csapta be a cigányokat. Bözsöteynek se kellett több. Egyszer csak eltűnt a társaságból, kiment a cigányokhoz, mindeniknek adott egy húszast és meghagyta nekik, kotródjanak el, mert rájuk uszítja a kutyákat. A cigányok lóhalálba szaladtak el onnan, fel a dombra — bagót keresni. Csanády pedig nem tudott hazamenni a palankinnal, két napig ott vendégeskedett Bözsöteyéknel, aztán harmad napon kocsival hazaküldték. A palankin pedig örökre ott maradt Ügrén, Bözsöteyék birtokán.

ASZTALTÁRSASÁGOK.

Most már idejét múlta az asztaltársaságok korszaka, de egyidőben a társadalmi élet kiegészítő részét alkották ezek. A fénykora volt a „Kis pipa”-ban a Szervita-téren. Náday Ferenc, Bartók Lajos, Vizváry Gyula, Ujházy, a művészek közül, aztán képviselők és Zimay bácsi a zeneszerző, akivel állandóan évődtek. A „Kis pipa” alkonyadtával feltámadt a Pósa-asztal, az Orient-szállodában és mikor az is elsorvadt, mert kidőltek alakjai, Pósa bácsi, Endrődy Sándor, Rákosi Viktor, akkor kezdett virágzani a Gyenes-asztal a Posch-vendéglőben, de már annak is mind elmentek a tagjai.

Több mint negyven évre, közel félszázadra gondolok vissza, mikor idézem őket és megjelenítem a régi multat. Akkor még nem gázszórókkal marták egymást az emberek, de barátsággal simogatták és jóindulattal ápolták az egymásközi barátságot. Ez ma hihetetlennek hangzik, hogy volt olyan korszak is, mikor J6& voltak az emberek! Ez egyáltalában nem hangzik

valószínűnek a jelenben. Azt mondják rá rögtön: „Mese!” Éppen ezért akarok mesélni, erről a korról!

Szombat volt, a leglátogatottabb napja a Gyenesasztalnak, ilyenkor eljöttek a Hunnisták. Lisznyai Damó Tihamér, Stetka papa, a festő, Karlovszky Bertalan, Feszty Árpád, Ihász Aladár a költő, néha Amburus Zoltán és ha Pestre vetődött, Gárdonyi. Gárdonyit az időtájt meleg barátság fűzte Gyenes Lászlóhoz, aki a „Bor” című darabját diadalra vitte. Véletlenül ott voltam, mikor „Göre”, ahogy Gárdonyit becézték, feljött Egerből és egri bikavért hozott magával. Gyenes mellé ült. Kivett zsebéből egy pipát és odatolta Gyenes elé:

— Na, mit szólsz ehhez?

Gyenes kezébe vette, nézegette, megemelte kupakját, szájába tette a szopókát, vizsgálta, forgatta nagy szakértelemmel:

— Jó formájú, az bizonyos

— Neked hoztam, hogy erre gyújts rá a „Boriban.

— Tajtpipára?! — kérdezte Gyenes.

— Persze, hisz módos gazdák azok!

— Igaza van kendnek! — szólt Gyenes — azzai mingyárt megtömte dohánnyal a pipát és rágyújtott. Az egész asztal ezt a jelenetet nézte. Gárdonyi is pipázott, csendben, szótlánul. Kitűnő két magyar voltak ők ketten, amint ott pipáztak az egri bikavér mellett az asztalfőn, Gyenes és Gárdonyi!

Ezidő tájban a Vigszínházban könnyű és sikamlós francia vígjátékokat játszottak, amelyeken a legnagyobb művészeknek alsóruhában kellett a színpadon megjelenni. Gyenes megcsóválta fejét: — Már én színész létemre nem mennék ki fehérenmüben a színpadra — ez nem úriembernek való!

Valaki közbeszólt: — Hisz te is fehérenmüben játszol a „Bor”-ban!

— Bocsánat! — szólta Gyenes. — Az nem fehérnemű, mert a gyolcsgatya az a magyar paraszt ruhája, amelyet soha nem rejt el, de abban jár egész évben, míg a nagy tél be nem áll! Az nemzeti viselet, de nem alsóruha. Ha esik az eső, beszorítja a csizmaszárba, hogy sáros ne legyen. Mielőtt felveszi, megfaggyúzza, hogy jól állja az időjárás szeszélyeit. Eligazítja a szárráncot rajta, hogy tetszetős legyen. Egyszóval büszke, hogy abban jár és nem pirul el, mint a nekivetkőző ember, ha alsóruháját mutogatja.”

Gárdonyi helyeslőleg bólogatott a meghatározáshoz és a pipafüst mellett motyogta: — Azt szeretem Gyenesben, hogy jól ismeri a magyar parasztot! Mert a magyar parasztot megismerni nem olyan könnyű, mert sokkal zárkózottabb, mint az úri fajta. Mintha nem is ugyanabból a fajból való lenne. Én azt vallom, hogy két külön magyar faj él itt. Az egyik az úri nép, amely gyorsan lelkesedő, sokbeszélő, ha földje van nem ragaszkodik hozzá, nem bánja, ha megválik tőle. Aztán van a paraszt nép, amely másfajta magyar. Ez makacsul ragaszkodik földjéhez, szófukar, nyugodt és filozófiája van. A politikát lenézi és minden foglalkozást semmibe vesz, kivéve a földművelést.

— Hány holdja van? Ez az első kérdés és aszerint értékeli az embert. Az urak előtt elzárkózik és csak hosszú ismeretség után ismeri meg az ember igazi valójában, Teljes ellentétben a magyar úri néppel, <§mely egyszerre kinyitja magát még idegennek is, a legrövidebb ismeretség után. Két magyar faj, két magyar réteg él itt! — ez volt Gárdonyi elmélete.

Érdekes, hogy ilyen kettős elmélete volt az emberi testről is. Egyszer ezt is elmagyarázta a Gyenesasztalnál, poharazás és pipaszó mellett. Az ő hite az volt, hogy az emberi test burája az emberi léleknek és a kettő egymástól teljesen különálló valami. Akkor érdeklődve hallgattam szavait és csodálkoztam, mikor

jelezték halálát, utolsó perceinek leírásában olvastam, hogy rászólt ápolójára, aki szívbajból eredő fájást lábán masszírozással akarta enyhíteni: „Ne bántsa, most válik el a lélek a testtől!” Ez a mondas volt utolsó szavai egyike és tökéletesen benne volt az ő hite, saját maga által felépített elmélete. Olyan jó néha Gárdonyi Gézára és Gyenes Lászlóra, meg a többiekre gondolni, mert akkor érzi az ember, hogy szerencséje volt megfordulhatni abban a társaságban, ahol szellem, úri-felfogás, a magyar faj szeretete és művészet volt nagy gazdagságban összegyűjtve; és így nincs joga panaszkodni a mai keserves időkben, mert hisz neki már adott az élet annyit, de annyit, amennyit csak a mi földünkön szellemi kincsekben, lelki örömben — adhatott.

A KÖZÉPSŐ ASZTAL.

Arma virumque cano ... férfit, férfiakat éneklek, akik a Ferenc József-i Magyarországnak kiváló emberei, társadalmi oszlopai, országos értékei voltak. Egy letűnt kor embereire emlékszem vissza, arra a korszakra, amely a legnagyobb volt a magyar szellemi, társadalmi és politikai élet terén. Közel negyven év távlatából nézem őket, túl a világháború vértengerén, kommün gőzén és a vajúdó új világ zavaros légkörén. Oly szépen ragyognak ők a múlt emlékezetében, annak az elmúlt békebeli korszaknak napsütötte éveiben, hogy a visszaemlékezés maga is, jóleső érzést vált ki belőlem.

A Millenium éve és az utána jövő évtized. Mi csoda emelkedése a magyar társadalomnak, a magyar szellemi életnek és politikai világnak. Ebből a korból akarom kiragadni a magyar társaséletet és annak alakjait, akik gyönyörű légkörben éltek, vagyis az egymás

és a munka megbecsülésében, a tehetség elismerésében és a jellem mindenek fölé helyezésében.

A magyar szellemi társasélet csoportosulásának egyik gócpontja ez időtájtban az Országos Casino volt, melynek tekintélye közismert volt az egész országban. Itt, ebben a Casinóban székelt az étkező középső asztalánál az a társaság, amelynek feje Karap Ferenc, a kiváló bíró volt. Tagjai mind nagyszerű, kiváló emberek, akik a politikai, a tudományos és a művészi élet terén nagy szerepet játszottak. Ezt az asztalt úgy hívták a Casinóban, „a középső asztal!”. Öröm volt ott ülni, megtiszteltetés hallgatni azt a beszélgetést, ami ott folyt és figyelni a modorra, a gyöngédségre, amellyel ezek az emberek egymást körülvették, megbecsülték!

Azok közül a jó és derék emberek közül ma már alig van valaki az életben, legfeljebb a fiatal generáció egy-két tagja, akiket akkor még az öregek nebulóknak tekintettek. Bizony a fiatal „nebulókból” negyven év alatt hatvan- és hetvenéves férfiak lettek, akik azóta már átmentek az élet csalóka játékán és ha maguknak kedves perceket akarnak szerezni, akkor a sívár és csúnya jelenből visszaábrándoznak a múltba és felidézik az elment kedves emberek emlékét. Ilyen kis visszaemlékezés a múlt „naplótöredéke” ez az írás, mely a Casino „középső asztaláról” szól.

A főhelyen Nagy Ödön ült a váltótörvényszék kiváló elnöke, aki a közelmúltban halt meg, mellette Vörösmarty Béla, a nagy költő egyetlen fia és államtitkár. Balról az első helyen Karap Ferenc, akinek az asztaltársasága volt az az embercsapatocska, mely ott összegyűlt az étkezés idején. Ott volt Schönherr Gyula, az akadémikus, Bartók Lajos a költő, Ghyczy Béla altábornagy, Szent Iványi Gyula, Latinovics Géza, Vojnits Oszkár, a híres afrikai vadász és az asztal végén e sorok írója. Közéleben Csarada, az észjog tanára,

ez volt a törzskar. Ehhez jöttek a vendégek, az öreg Wekerle Sándor, Magyarország miniszterelnöke, Darányi Ignác, Hegedűs Sándor, néha-néha Széli Kálmán, Apponyi Albert gróf, gyakorta Lóczy Lajos, Oberschall Adolf, Szabó Ágoston és a fiumei Pancsera István, az örök jókedv és tréfa embere.

Mert volt tréfa az asztalnál, járta az éle, de soha durva, soha nem bántó, soha nem bosszantó, de mindig szellemes, kedves, mindenkit egyenlően mulattató.

Minden eseményt megvitattunk az asztalnál, minden dologról értesültünk, eleven élet pezsgett állandóan ott, annyi szellemes, képzett és úri gondolkodású ember körében.

Az asztal egyik érdekessége volt, hogy a nagy Wekerle Sándor ennél az asztalnál jelölte ki, hogy az Eskü-téri híd mily irányt vegyen. Nála voltak a tervek és mutatta őket a baráti körben. Sok vita után elővett egy Hardmuth-ceruzát, azt végigfektette a terveken és így húzta meg a vonalat. Megjegyezve: Egy-egy törés lesz csak! És a műszaki emberek aztán úgy csinálták meg, ahogy Wekerle azt az asztalnál elmagyarázta és a ceruzával kijelölte!

Páratlanul érdekesek voltak a jurisdictio körébe tartozó viták. Oberschall Adolf hajszálfinom meghatározásai, Nagy Ödön nyugodt ítélete, Karap Ferencnek — aki típusa volt a „Schönggeist”-nek — szellemes észrevételei. Szabó Ágoston megjegyzései és az öreg Csathó Ferenc markáns szavai. Az ember Justifiát láttam maga előtt és belsejét egy boldog érzés töltötte el, a jogbiztonság; mert az ő kezükben aztán igazán nem billent meg az igazság mérlege! A jó kedvet a Nebulók szolgáltatták. Itt adta elő Vojnits Oszkár vadászati tervét, hogy Mombassánál megy be Afrikába és a Viktória Nyanza körül vadászva, feljön egész Khartumig. Meg is valósította tervét! Aztán mikor hazajött, bemutatta vadászfényképeit, melyeket Afrika belsejében vett

fel. Mennyi élet, mennyi biztonság volt ebben az emberben! Ha célba vett egy vadat, az nem történt meg, hogy elhibázta legyen. Sajnos, Port Saidban saját magát is célbavette — öngyilkos lett! Kitűnő ember volt, nagy kár érte, gyakran idéztük a középső asztalnál, — sokszor emlegettük! Mennyi szellem, mennyi élet lobogott ott és milyen magasszínvonalú viták folytak. Az ember lelke örült, hogy részt vehetett benne és sokszor a derű aranyozta be a leghevesebb szócsatákat.

Történt egyszer, hogy Schönherr Gyula, a kiváló történész, a vita hevében azt mondta az egyik idősebb egyetemi tanárnak: „Csacsi!” Erre kínos csend lett az asztalnál és az öreg Karap Ferenc az ő csendes, jószágos hangján megszólalt és a következőképpen simította el a feszült hangulatot:

„Kedves Gyula öcsém, te a vita hevében elragadtattad magadat, öreg János bátyáddal szemben; ezért én rendreutasítalak, rendreutasítalak azért, mert ezt a kifejezést, hogy „csacsi”, az öreg János már koránál cfpgvva sem érdemli meg!”

Ezzel az ügy el volt intézve. Mindkét fél és az asztal közmegelegedésére.

VAJDA JÁNOS ÉS KÉT VERSE.

A múlt század utolsó évtizedeiben a leghíresebb vívómester volt Pesten az öreg Keresztessy József. Az a vívótermében gyűlt össze akkor az ország leghíresebb vívótársasága. Ebben a társaságban voltak Szilágyi Dezső, Wekerle Sándor, Hentaller Lajos, Vajda János, Horánszky Nándor, Kisbaári Kiss Ferenc, Asbóth Jenő és még számosan a magyar közélet kiválóságai közül, akik hetenként kétszer ott vívtak az öreg Keresztessynél. A legnagyobb érdeklődést mindig az

keltette, ha Szilágyi és Wekerle vívtak egymással. Mindkettő hatalmas termetű volt, csupa erő és izomzat.

Szilágyi Dezső nagyon szeretett magával a mesterrel, Keresztessyvel vívni és mindig akkorákat csapott a kardjára, hogy még az öreg vívómester „parád”-ját is átütötte. Egyszer azután az öreg Keresztessy dühbe jött és azt mondta Szilágyinak:

— Mondtam már, ne vágjon akkorákat ezzel a karddal, hisz az nem tagló és maga nem mészáros.

Szilágyi visszavágott:

— És maga nem marha!

Minden évben egyszer társasvacsora volt a tornateremben. Volt gulyáshús, könnyű bor és túróscsusza. A túróscsuszát Keresztessy József felesége csinálta; úgy mondják, meseszerű volt. Aztán a vacsora végén megjelent a vendégek között az asszony is, hogy fogadja a gratulációkat a kitűnő estebédért.

Ebbe a társaságba járt Vajda János is. Itt ismerkedett meg Kisbaári Kiss Ferenc ügyvéddel. Az ismeretségből barátság lett, mely akkor mélyült el igazán, mikor Vajda János elvált feleségétől és a válópert Kisbaári Kiss Ferencre bízta. Ez 1885-ben volt. Vajda nagyon szenvedett a válástól s az lelkileg, testileg összetörte. Szabadka mellé, Palics-fürdőre ment üdülni. Innét írta leveleit Kisbaári Kiss Ferenchez, melyekből két dolog tűnik ki. Az egyik Vajda János lelki vívódása válópere miatt, a másik a lépésről-lépésre való közeledés Kisbaári Kiss Ferenchez, akinek férfias, nemes lelke, jótékonyan hatott az összetört Vajda Jánosra.

Az egyik levelében így ír hozzá:

„A bíróság előtt egyszerűen azt állíthatjuk, hogy nőm engem tönkretett, földönfutóvá, kereset- és munkaképtelenné tett. . .”

Kisbaári Kiss Ferenc erre megnyugtató levelet írt hozzá, melyre a költő így válaszolt:

„Szeretett Kiss úr! Akárhogy keresem a meleg kifejezést, mind oly hidegnek tetszik a megszólításban. Igazán régóta zavarban vagyok a címzés iránt. Az „Ügyvéd” oly ridegen kevésnek tetszik, ahhoz képest, amit én ön iránt érzek. És nem-e nagyon sokkal több, egészen más, nemesebb, szebb, magasztosabb valami ön nekem, mint ügyvédem!? ... Jóbarát, jótevő, a szó legnemesebb értelmében ...”

E levéltöredék megvilágítja azt az érzést, amelylyel Vajda János Kisbaári Kiss Ferenchez ragaszkodott. Házánál gyakran megfordult s az ügyvéd irodalomkedvelő felesége Weifert Paula gyakran látta teára vendégül a költőt.

Herczeg Ferenc, mikor Pestre jött a 80-as években, Kisbaári Kiss Ferencnél ügyvédbojtárkodott, merf hisz anyai ágon Kisbaárinéval rokonságban volt.

Vajda János egy ilyen teadélután alkalmával írta Kisbaári Ferenc leányának, Margitnak legyezőjére a következő, eddig még kiadatlan versét:

Isten vezérli a világot
kinek mindenre gondja van
Ki rózsabimbót, szép lányt alkot
Nem lehet rossz, igaztalan ...

1892. febr. 6.

VAJDA JÁNOS

De ennél még régibb az a verse, amelyet összegyűjtött munkái kiadásakor írt Kisbaári Kiss Ferenchez; a díszmunka első oldalára, melyet átadott emlékül a Kiss-családnak. A vers így szól:

Budapest, december 21. 1886.

Kisbaári Kiss Feri —
 Tudja ki ismeri,
 Hogy ámbár kétszer is
 Szerény nevére: „Kiss”,
 De lelke nem nagyobb
 Nemesebb, szíve jobb

E földön senkinek.
 Ég áldja, védje meg
 őt és szeretteit
 Tizedíziglenig —
 Ezt hön kívánja
 Hálás barátja

VAJDA JÁNOS

Egyszer képviselőnek akart fellépni Vajda János, akkor is Kisbaári Kiss Ferencről kért tanácsot.

Az nyíltan megmondotta a költőnek, hogy a politika nem neki való, meg aztán arra is figyelmeztette, hogy a választásokhoz valahonnan pénzt kell keríteni, tudna-e s honnan ...

Vajda erre azt felelte: „Majd megszorítom Nagy Miklóst!” (akkor Nagy Miklós volt a Vasárnapi Újság szerkesztője, ahová Vajda János rendszeresen dolgozott) — „ad legalább száz forintot”.

Kisbaári elnevette magát:

— Kedves barátom, te 100 forinttal akarsz nekimenni egy választási küzdelemnek? . . . Azon legfeljebb csak egy szavazatot tudsz magadnak szerezni!

Ezzel a választási ügy el volt intézve. Nem is lépett fel soha képviselőnek Vajda János. Megmaradt költőnek, de ezek között aztán a legelsők közül való.

A BOHÉMEK FEJEDELME.

Jó néha visszagondolni a múltra, különösen, ha a jelen keseríti az embert; az édes múltra, amelyben verőfény volt, boldogság, öröm és kedély.

A kilencvenes évek szép napjai rajzanak fel előttem, mikor fénykorát élte a magyar társadalom és halatlan fejlődésbe lendült az egész ország, mint gazdasági, mint szellemi téren. Erre az időre esnek a Bajza-utcai Jókai-villa fénynapjai is. A magyar szellemi élet kiválóságai gyűltek össze egy-egy zsúrra a Jókai-villában, ahol Feszty Árpád, a bohémfejedelem fogadta őket, igazi magyar vendégszeretettel. Feszty Árpád — a fejedelem! Ez volt a neve a bohémek között és Ihász Aladár, a lírai költő volt Mikes Kelemen, a fejedelem mellett. De sok szép estét beszélgettek át, mennyi ötletet szórtak szét, mennyi tervet szőttek, tápláltak, mert a lelkük úgy égett, mint a fáklya és maguk köré tudták vonzani a lelkeket. Nem hiszem, hogy lett volna valaha érdekesebb kör, mint Feszty Árpád köre, ott a Bajza-utcai műterem-szalomban. Az akkori Magyarország szelleme ragyogott ott és termékenyítőleg hatott az egész magyar közéletre.

Itt született meg az első magyar körkép, „A magyarok bejövetele”, gondolata, amely a milleniumi ünnepségekre készült. Ugyanekkor állították ki Munkácsy „Honfoglalás”-át a Múcsarnokban, szemben a „A magyarok bejöveteleivel, amely a mai Szépművészeti Múzeum helyén állott. Érdekes volt a két képet összehasonlítani, valaki nagyon helyesen jegyezte meg, hogy tulajdonképpen Feszty festette meg a *Honfoglalása*, annak minden mozgalmasságával, míg Munkácsy képe a *Magyarok bejövetele-t* ábrázolja, annak egy jelenetét, mikor Árpád előtt hódolnak a leigázott népek.

Feszty képén látni, amint a Vereckei-szoroson be-

özönlik a magyar nép és leszállva a síkra, birtokába veszi Magyarország földjét. Hányszor mesélte el Feszty Árpád meghitt baráti körben, hogy mentek ők el a Kárpátok alá, bejárták a hegyeket, lerajzolták a folyók folyását, megnézték a lapály síkját, úgy készültek a nagy cyklorámára. Este persze volt a sátorban nyárson sült hús, friss cipó és jóízű bor. Az ember el tudta hallgatni a bohémfejedelmet órák hosszat. Feszty Árpád a beszéd, a csevegés, a mulattatás nagy művésze volt. Aki hallotta őt jó hangulatban, az úgy gondol vissza rá, mint az Alföldjáró ember a délibábra. Az ő szavai, történetei voltak ilyen, — délibábképek. Egyszer Malonyay Dezső hallgatta Feszty Árpád terveit új képeiről, az iparművészeiről, a magyar nép lelkében szunnyadó erőkről és arról, hogy hogyan kellene mindezt felhasználni a nemzet javára és anynyira elragadta őt Feszty előadása, hogy odament hozzá, megölelte és azt mondta neki:

— Tudod, mikor beszélsz, a magyar pusztákon száguld veled az ember az őseréjű nép között, mikor pedig előadod terveidet, úgy érzi az ember, mintha egy óriás csillag tűzével akarna rágyújtani — egy cigarettára! És Malonyaynak ez a hasonlata igen jellemző Feszty Árpádra. Fantáziában, elképzelésben, tervezésben volt ő a legnagyobb. A kivitel már nem érdekelte annyira. Pedig milyen kár, mert így mindenki láthatná az ő ragyogó lelkét igaz valójában.

Egyszer reggelig beszélt nekünk a vendéglőben „Árva Bandi”-ről. Olyan volt a szava, hogy csengett, mint valami költemény. Kérdeztük tőle: miért nem írja le?

— Majd egyszer! Majd egyszer! — felelte.

— Sohasem fogod megírni — mondta neki Gyenes Laci.

Erre Árpád megsértődve föl vágta a fejét:

— Nem mernél fogadni!

— Mernék én, akár egy akó borba is — vágott vissza Gyenes.

— Hát itt a kezem — szólt Feszty.

Gyenes belevágott a tenyerébe: meg volt kötve a fogadás. Ezzel Árpád fizetett.

— Hová mész? — kérdezték. — Még csak négy óra van, messze még a reggel!

— Dolgozni megyek, megírom az Árva Bandi-t, ma péntek van, vasárnap estére Laci rendeld meg az akó bort — mert az Árva Bandi itt lesz !

Ezzel hazament és nagy betűivel megírta Árva Bandi történetét — egy kötetnyi versben. Majd egy kocsiderék kéziratával állított be vasárnap a vendéglőbe. De az Árva Bandi megvolt! Gyenes, aki gyanított, hogy Árpád megírja két nap alatt az egész könyvet, már vasárnap reggel odavitette a vendéglőbe az akó szamorodnit, amelyet egy rokonától kapott Hegyaljáról. Volt erre nagy mulatság az este, amelybe beleszólt a cigánybanda, Feszty kedvenc cigánya is. Olyan mulatság volt ez, hogy hétfőn délben szolgálták fel a korhelylevest, mert nehezen akart végetérni Árva Bandi születésének emlékünnepe. De aztán, mint mindennek, úgy ennek is vége lett, hétfő estére megnyugdtek a cigányok és hazatértek a legények.

Eddig minden jó volna, de a baj ott van, hogy azóta nemcsak hazatértek, de megtértek is, elhagyták ezt az árnyékvilágot. S mikor elmentek innen, magukkal vitték azt a kedves, aranyos bohém világot, amelynek Feszty Árpád volt a fejedelme.

ECGE HOMO.

Ennek is már több mint negyven éve. Még a Milleniumi kiállítás előtt történt, hogy Lóránt bátyámmal Párizsba mentünk. Még élt Jókai és mikor hal-

lotta, hogy Párizsba készülünk, lelkünkre kötötte, hogy felkeressük: „Miskát!” A „Miska” pedig nem volt senki más, mint Munkácsy Mihály, aki akkor festette a Milleniumi kiállításra utolsó nagy képét, az „Ecce Homo”-t. Szerényen megjegyztük, hogy ilyen nagy úrhoz mi nem merünk egyszerűen beállítani. Erre Jókai azt felelte: „Igazatok van, nem tudja ki fiai vagytok!” Erre leült íróasztalához, írt részünkre ajánlólevelet, aztán azt mondta: „Na, menjetek, aztán adjátok át neki és mondjátok meg a nevemben, hogy sokszor ölelem!”

Mi útra is keltünk. Munkácsy palotája és műterme az Avenue de Villiers-en volt akkor és mi beállítottunk oda. A kapualjban egy fogat állott indulásra készen. A portás átvette a levelet és névjegyeinkei és pár perc múlva egy inas jött értünk, aki felvezetett bennünket az első emeletre. Gyönyörű lépcső volt, amely a nagy szalonba szélesült ki előcsarnokával. Ez a nagy szalon a második emeleten volt. Itt szoktak a nagy estélyek lenni, amelyen Párizs szellemi arisztokráciája és legelőkelőbb társasága szokott megjelenni. Művészvilág, pénzarisztokrácia, angolok, amerikaiak, diplomaták. Ámulva néztem az óriási szalont,ilyent sohasem láttam eddig és ezt egy magyar ember teremtettem meg a maga számára tehetsége révén. Annyi múzeumot is lehetett volna belőle berendezni. Elfogódva álltam ott és néztem, néztem az óriási kandallót, mely ott állt a terem mélyében. A kandalló felett egy páncélos lovas volt, mely felért a tetőzetig. Ilyen méreteket azelőtt sohasem láttam. Úgy dobogott a szívem, mint a kis gyermeké, mikor karácsony este meghallja, hogy az angyal csengetett és meghozta a várva-várt szent fát.

Fönt a galérián egy spanyol templom kórusa volt, a két ablak között a Pyrénékből hozott régi szószerék

állott. Aztán gobelinek, keleti szőnyegek, márvány- és bronzszobrok, régi bútorok, mindez nagyszerű elrendezésben, ahogy azt a művész szeme meglátta és megvette. Azt hittem fönt vagyok valahol a mennyországban, olyan csodás volt előttem minden. Még a lélegzeteimet is visszafojtottam, úgy bámultam.

De egyszerre csak léptek zaját hallottuk és pár pillanat múlva előttünk állott Munkácsy Mihály. Micsoda szép ember volt. Azt a fejet sohasem fogom elfelejteni. Ibsen John Gabriel Borkman-ját ilyennek képzelem. Nagyon kedves volt: „Mért nem jöttetek előbb, nékem Kolpachba kell utaznom, már a kocsi is előállt!” Zavartan mentegetődzünk. „No, azért gyertek hamar!” Ezzel bevezetett bennünket a műterembe és ő maga húzta széjjel a leplet az „Ecce Homo” készülő képéről. A kép nagy méretei ott állt előttünk, de még befejezéstelenül. Voltak alakok, melyeknek csak a lába volt meg, a test többi része csak rajzzal volt jelezve a hatalmas vásznon! Én elnéztem volna óraszámra, de tudtuk, hogy indulni készül, ezért megköszöntük jóságát és elköszöntünk. Mikor az Avenue de Villiers-en baktattunk, még egy pillanatra láttuk, amint hintójával kihajtatott a pályaudvarra, hogy elutazzék.

Másfél év múlva aztán megérkezett az „Ecce Homo” a maga teljességében Budapestre. A közönség, a kritika elragadtatva fogadta. Ennek az ünneplésnek egyik gyöngye volt az az estély, amelyet Jókai és Feszty Árpád adtak Munkácsy tiszteletére a Bajza utcái házában. Az ország legelőkelőbb politikusai és művészei jelentek meg az estélyen. Sohasem felejttem el azt a művészi képet sem. Akkor nyílt meg a Feszty-körkép is, melynek a közönség körében döntő sikere volt. A „Magyarok bejövetele” oly művészi szenzáció volt, mint az „Ecce Homo” kiállítása. Ezen az estélyen ott ült egymás mellett Jókai, aki jubileuma után,

akkor volt dicsősége zenitjén. Munkácsy Mihály, a világhírű magyar festő és Feszty Árpád, az akkori kor bohém királya, mindhárman a dicsőség legragyogóbb sugaraiban fürödtek ezidőtájt.

Felejthetetlen kép volt, őket együtt látni: Én a fal mellé lapulva, néztem azt a három fejet, mind a három gyönyörű emberpéldány és zseniális koponya. Amennyire lehetett, figyeltem beszélgetésüket, akkor hallottam ezt a pár szót, amelyet azóta sem felejtettem el, de nem is fogok elfelejteni sohasem. Munkácsy Jókai vállára tette kezét és azt mondta:

„Nagy ember vagy Móric!”

Jókai kissé meglepődve nézett rá, egy picit vissza-húzódott, aztán halkán mondta:

„Tőled elfogadom ezt!”

Elfogadhatta, mert Munkácsy épp olyan zsenije volt a magyar fajnak, mint ő.

XÁNTUS ÉS AZ ELNÖK.

A Pilvax-kávéház márciusi ifjak társaságához gyakran eljárt egy magas, alig húsz éves fiatalember, aki míg Petőfi, Jókai, Vasváry az eljövendő új kor nagy szabadságáról beszéltek lángoló szavakkal, ő ábrándozva gondolt arra a szabadságra, amelyre ő vágyott. Menni, menni ki a nagy világba, kóborolni az ismeretlen világrészeken, bejárni a vadon tájait, őserdőket, vad mezőket, irdatlan sziklahegyeket.

A szabadságharc leverése után hadnagyi ranggal vette kezébe az obsitot és ment ki Amerikába, neki-vágott a nagyvilágnak ...

Kemény munkával kereste kenyerét és amerikai lett a munka átalakító ereje révén. Meg is becsülték. Először egy vasúttársaság küldte ki földmérésre a

messze nyugatra, másodízben pedig maga az Unió kormánya, mikor rábízta a „Kansas Territory” felmérését, hogy az, mint egyenjogú állam bevétessek az Unióba. Az Amerikai Egyesült Államok elnöke akkor C. John Fremont volt. Xántus János személyes barátja. Xántus büszke volt az elnök barátságára — akinek pártfogása révén kapta a megbízatást — és meg is hállalta az elnök kegyét tőle telhetőleg. Az ő hállája abból állott, hogy mikor az Arkansas folyó forrását kereste, az első ismeretlen patakot „Hungarian Creek”-nek nevezte el, a második patakot pedig „C. John Fremont”-iik. Az elnevezés Xántus naplója szerint úgy történt, hogy ő megszavaztatta azt a huszonnégy főnyi szekerész legénységet, akik karavánjukba be voltak osztva és azok egyhangúlag Fremont nevét követelték az új patak elnevezésére. Erre Xántus borral felavatta a patakot az elnök nevére. Ez 1856 őszén volt.

Xántus tovább ment expedíciójával, rajzolta a térképet és gyűjtötte az anyagot, mint saját naplója mondja: „Több mint 300 kígyót, 200 gyíkot, 700 halat, teknősbékát stb., 40 rizsma növényt s majdnem 15 mázsa ásványt, számos madarat, emlőst és rovar, sok palack vizet (vegytani analysisre) gyűjtöttem vala a Smithsonian Institution számára.” Ezeket 26 ládában el is küldte Washingtonba, — ma is ott vannak kiállítva.

Egy fél év telt el, míg Xántus a vad vadonból visszatért az Atlanti-óceán mellé és újra elmehetett Washingtonba. De akkor a Fehér Házban már új elnök volt, James Buchanan. A lelépő Fremont elnököt ugyanis másodízben nem választották meg, ami Xántus Jánosnak nagy fájdalmat okozott, mert Fremont igazán benső barátja volt, akivel állandó levelezésben állt.

Washingtonban Xántust kitüntető szívésséggel fogadták a hivatalos körök és Cass külügyi államtitkár

azonnal új munkát ajánlott számára: „Dél-California terepfelvétele.”

Az új elnök is érdeklődött iránta és magánkihallgatáson fogadta, amelyen Xántust dishing szenátor mutatta be a hetven éves Buchanan elnöknek. Az elnök kezét fogott Xántussal, székkel kínálta meg és szembe leült vele a kerevetre. Buchanan magas, szikár ember volt, nyájas arckifejezés ült arcán, egészen ősz volt hosszú, gyérfürtű hajjal. Elővette emlékalbumát és megkérte Xántust, hogy írja be abba nevét:

— Nagy megtiszteltetés ez részemre, Elnök úr!

— Csak természetes következménye az ön munkájának, mellyel belevéste emlékezetét az Unió történetébe. Mi tudjuk, mit tett ön nekünk! . . .

— Csak a megbízatásomat teljesítettem!

— Segített felfedezni saját országunkat, ön előli Dél-Kansas ismeretlen terület volt és ön felfedezte részünkre annak hegyeit, folyóit, messzeségbe nyúló földjét — és beírta nevét az Unió történetébe . . .

— Elnök úr, — szólt Xántus — az ön szavai nemcsak nekem, de minden magyarnak szólnak . . .

— Szeretem a magyarokat. Hallottam Kossuthot ezelőtt öt évvel itt beszélni a szenátusban. Mit csinál most Kossuth? — kérdezte az elnök.

— Tudtommal Londonban van — felelte Xántus.

— Nagy bámulója vagyok — folytatta Buchanan. — Modora olyan lekötelező és hódítóan olvad össze benne a méltóság a kecsességgel. Mozdulatai csodálatosak. Ha beszél, egyenesen áll, mint a nyárfa. Pihe-néskor állása és megjelenése imponáló, nemcsak született méltóságánál fogva, hanem az erőteljesség kifejezése által. Igazi királyi megjelenés! Minden mozdulatát le lehetne festeni, oly dekoratívak. Hangjából pedig elbűvölő báj ömlik és ez adja beszédeinek a lebilincselő erőt. Az apostolok óta nem adatott ember-

nek annyi nyelven szólani a világ népeihez, mint Kossuthnak!

— Boldogság fog el, hogy így beszél róla Amerika első embere!

— Én rám nagy hatással volt, — folytatta az elnök — nemcsak személyesen ismertem, de figyelemmel kísértem egész útját az Unióban. Hány száz beszédet tartott és mindig tudott újat mondani. Webster az akkori külügyi államtitkár is nagy ember volt, csak hogy az volt a különbség közöttük, hogy mikor Webster beszélt, az az érzése volt az embernek, mintha az egész múltat ismerné, de ha Kossuth beszélt, akkor úgy érezte az ember, hogy ő az egész jelent áttekinti és az egész jövő tárva van előtte! Mert szónoklataiban olyan erő volt, amelyhez hasonló soha sem élő, sem elhalt szónokból nem tört elő, talán Demosthenes lehetett ilyen! Az ember érezte, hogy az ő szellemi hatalma egy nagy és tiszta lélek igéző kisugárzása. És az volt a csodálatos, hogy ehhez a hatalmas erőhöz csodálatos kedély párosult, én például mosolyát sohasem fogom elfelejteni.

Xántus meghatva nézett az elnökre:

— ön, elnök úr, szavaival megérintette bensőmet, ha nem szégyelném, sírni szeretnék örömben. Ha Kossuth mást nem ért volna el egész élete folyásával, mint ezt a visszaemlékezést, melyet most ön nekem mondott, akkor is nagy dolgot művelt és hallatlan szolgálatot tett a magyarságnak!

Az elnök ekkor felállt, megszorította Xántus kezét és búcsúzóul azt mondta neki:

— Olvassa csak el a mi legnagyobb költőnknek, Emmersonnak, beszédét, mellyel Kossuthot Bostonban üdvözölte és akkor igazat fog nekem adni abban, hogy semmit sem túloztam!

Ezzel meghajolt és Xántus elhagyta a Fehér Házat. Hazament szállására és előkereste Emmerson mű-

veiből Kossuthhoz intézett beszédét, aztán leült íróasztala mellé és leírta anyjának a Fehér Házban történt fogadtatását és idézte Emmersonnak Kossuthról mondott szavait, melyben az így üdvözölte Magyarország kormányzóját:

„önben nemcsak a szabadság, de a sors emberét is látjuk. Nem ön választotta hivatását, de Isten és a lángesze jelölték önt arra. Mi önben csak a szabadság angyalát látjuk, amint tengerek és országok, magánérdekek és önhittségek fölé emelkedik, kettéválasztja a népeket, bárhol jelenik meg, de részére mindenütt csak a jókat nyeri meg!”

Ez is mutatja, hogy mi idegenbe bolygó magyarok nem vagyunk árvák, elhagyottak, mert mindenütt — még látatlanul is — velünk van Kossuth apánk!

A VILÁGJÁRÓ.

Egy magas, körszakállú ember állt a Sweet partján, mely már a komancho indiánok vadászterülete. Az volt megbízatása, hogy kutassa fel Kansas déli részét, mely 1856-ban még ismeretlen volt és rajzolja be térképbe hegyeit, folyóit, fensíkjait. Nehéz feladat volt. Huszonkilenc emberrel indult el felfedező útjára, hogy felvegyen „fehér ember nem járta” területeket és berajzolja abba az üres föltba, mely akkor Dél-Kansast a térképen jelezte. Volt négy ökrös szekere és két hatfogatú öszvérkocsija. Tele rakománnyal mindenik szekér és kocsis, hogy a világtól elzárt területen átsegítse a kutatót.

Rajongó szemű ember volt. Vállán puska, felszerelése hasonló a Vadölőéhez, akit Cooper varázsolt írásaiban élénk. Személyi podgyása nem sok, pénze

mindössze 50 dollár, amelyet mint havibért megkapott Fort Rileyben, mikor elindult. Hanyagul nadrágzsebébe gyűrte, a pénz nem volt érték szemében, az ő kincse ott volt az egyik ökrösszekéren a podgyászába zárva, egy kis magyar zászló és öt doboz szegedi paprika!

Ősz elején járt az idő — a legjobb korszaka a vadászatnak. Mikor a világjáró a Sweet patakhöz ért, megállította karavánját és kémlelte a helyet az átkelésre. Mikor így figyelte a patak medrét, egyszerre csak gyanús neszt hallott, mintha baglyok huhognának. Fényes nappal bagolyhuhogás! Itt is, ott is felhangzott a jelzés, aztán egyszerre csak felemelkedtek a földről, a magas fű közül az indián fejek, komancho indiánok voltak! Ez ott az ő területük volt! Farkaszemet néztek. Az egyik rákiáltott a világjáróra:

— Mely szél hajtja erre a fehér embert?

A világjáró visszakialtott:

— A fehérek főnöke küldött!

— Mit akarhat tőlünk a nagy főnököd? Mi elszívtuk a békepipát, nekünk több dolgunk nincs a fehérekkel! Ez a mi területünk, a vad rajta a mi vadunk és itt a fű, a mi lovainknak érik!

A világjáró röviden felelt:

— Jogaitokhoz senki sem nyúl, de mögöttetek kell lenni egy nagy víznek, mely rohanva fut napkelet felé, abból a vízből akarok meríteni magamnak és állatjaimnak!

— Mi nem tudunk arról a nagy vízről!

— Ha velem jöttök, megismerhetitek!

Az indiánok összebújtak, tanácskoztak, aztán átvezették a világjáró karavánját a Sweet patakon. Napokig az indián faluban tanyázott ő és a patakok irányát rajzolta térképébe. Egyszer, mikor elmerült a munkába, arra figyelt fel, hogy nagy sereg indián

veszi körül, jórészt harcosok és közöttük maga a nagy főnök, Kígyófej!

A nagy főnök eléje állt és rákiáltott:

— Te földlopó vagy! Te azért jöttél, hogy elvedd a vörösök földjét a fehérek számára!

— A nagy főnök bölcs és mindent tud, de ezt rosszul tudja, ha nem hisz nekem, kísértessen el embereivel tartománya túlsó határára és meglássa, hogy elhagyom a komachók földjét!

— Legyen, ahogy akarsz! — szólt Kígyófej. És húszt lovas indiánt adott kíséretül melléje.

És a világljáró átment a komanchók földjén, akik átkísérték őt a witchitaw indiánokhoz, akiknek rettenetes hegyes és nehéz terepű tartományuk volt. Nem voltak barátságatlanok és nem néztek olyan gyűlölködve rájuk, mint a komancho indiánok. A világljárót a főnök wighwamjához vezették. Állatbőrökbe burkolódzva ült az öreg főnök a wighwam közepén és a nyári hőség dacára, parázs volt a wighwam földjén, a főnök vacogott, úgy rázkódott; hideglelős láz gyötörte. A világljáró tüstént tisztában volt a főnök bajával és egy-két üdvözlő szó után megkérdezte:

— Mi bántja a Witchitaw-ok nagy főnökét?

— Gonosz szellem szállt meg és így napnyugat táján belopódzik sátramba és megrázza testemet!

— És máskor nem teszi ezt? — kérdezte a világljáró.

— De hajnalban is, mielőtt fel jő a nap, akkor is rázza testemet!

A világljáró tisztában volt a helyzettel és odafordult az indiánok felé, akik ekkor már betöltötték a sátor belsejét és kíváncsi szemmel vizsgálták a fehér embert.

— Megengeditek-e, hogy kiűzzem a rossz szellemet a nagy főnökből?

— Megengedjük! — mondták az indiánok.

Ekkor a világjáró visszatért a szekerekhez. Kikereste podgyászát, elővette az egyik doboz szegedi paprikát. Kinyitott egy whisky palackot, a paprikát bele-szórta az üvegbe, aztán jól összerázta. Azzal visszament a főnök wighwamjába és mielőtt odanyújtotta az indiánnak, elmondta a varázsigét:

— Tedd meg a kötelességedet, szegedi paprika!

A főnök kortyokban nyelte a paprikás italt és egyre csak azt nyögte tört angol nyelven:

— Very hot! Very hot! (Nagyon meleg.)

A szegedi paprika égette a száját meg a gyomrát! A főnök elkábult az italtól és jóízű álomba merült. Másnap frissen ébredt, nem rázta a láz! Azonnal a világjáróért küldött, aki az ökrös szekéren aludt emberei között.

— Fehér ember, te elűzted a gonosz szellemet! Mit tehet érted a witchitaw-ok nagy főnöke, szólj!

— Útra kell kelnem, a nagy folyóhoz, mely a te földeden fut keresztül, add meg az engedelmet erre!

— Szabadon járhatsz-kelhatsz mindenütt, ameddig csak a witchitaw-ok tartománya elér, vendég vagy és mi megvédünk tégedet!

A világjáró kezével hálaadóan intett:

— Nagy szíve van a nagy főnöknek!

És a főnök újra szólt:

— A nagy főnök szívébe zárta a fehér embert, aki megszabadította őt a gonosz szellemtől és ezért ajándékol neki adja legszebbik lányáját, Lakewanat, legyen az övé és hozzá minden vadbőr, mely csak sátoromban függ!

A világjáró megijedt a nagy ajándéktól, egyenesen visszautasítani nem merte, azért kitérően válaszolt:

— A nagy főnök jó és szíve megtalálta az én szívemet, de most útra kell kelnem és a szép Lakewanat

nem vihetem magammal, mert a gonosz szellem, akit kiűztem belőled, nagy haraggal leselkedik rám és egyedül kell vele megküzdenem!

— Úgy hát indulj utadra és aztán térj vissza a witchitaw sátraihoz, akik várni fognak reád!

Másnap a világjáró elbúcsúzott és karavánjával tovább utazott. A főnök húsz indián lovast adott kíséretül melléje. De a búcsúzás nem ment egyszerűen, az indiánok eljátszották szertartásos táncaikat, a főnök barátjának tiszteletére, aki leült egy fatörzsre és lerajzolta a táncoló witchitaw indiánokat 185(5 augusztus 23-án.* Azután útra kelt, elérte az Arcansas folyó folyását és ment fel a forrást felkutatni, isme rétien, fehér ember nem járta területen, ő maga így írja le naplójába felfedező útját:

„Lovainkat és öszvéreinket kikötve hátrahagytuk; — szarvasbőr topányokat öltve, kampók segítségével nyomultunk előre — és fel a sziklákon, utunk végét fel keresendők.

Az óriási, több mint ezer lábnyi magasságra felnyúló homokkőfalak lépésről-lépésre összébb szorultak, azután alig néhány ölnyi kört képezvén, végre fejünk fölött egyesülve összeborultak és keskeny, de hosszú folyosót alkottak, melynek végén az Arcansas folyó főága veszi kezdetét. A forrás e sziklabarlang fenekéből bugyog ki s azután az összehalmozott óriási sziklahasábokon merészen leszökvén, megkezdí hosszú pályáját, melyen számtalan adózóival egyesül, mígnem végcélját elérve, a Mississippit, a világ egyik leghatalmasabb folyójává tenni segíti. A forrás közvetlen szomszédságában két nyárfát találtunk, melyre ottlétünk idejét és célját bevéstük.”

* 1856. augusztus 23-án a Witchitaw Indiánok tánca Xantus János eredeti rajza természet után, megvan a Xantus hagyatékban,
iff. H. S.

A két nyárfára pedig ez volt vésve:

1856. augusztus 30-án itt tanyázott
XANTUS JÁNOS EXPEDÍCIÓJA,

segéde volt Hanyud Vilmos mérnök, Harding
János és Bürke János főszekekesek és 22
vadász és szekekes, az expedíció szolgálata.

A SZÜRKÜLET FESTŐJE.

A múlt század utolsó éveinek egyikén, mikor elő-
ízben jöttem haza Amerikából, — ahol Jókai regényei -
ilek amerikai kiadásával foglalkoztam, — mondom ez
évek egyikének őszén meghívtak a Jókai-villába, a
Svábhegyre, szüreti mulatságra. Itt találkoztam elő-
ször báró Mednyánszky Lászlóval, a nagy festőmű-
vésszel. Feszty Árpád jó barátja volt, így került a
Jókai-házhoz.

A kertben, a villa mögött volt a majoroslak és
az istálló, amelyben ezelőtt Jókai lovai állottak. De
mióta Feszty Árpád elvette Jókai Rózát, az istállót át-
alakították műteremmé: a jászolokat kidobták, alját
tégllával burkolták, a tetőzetet a padlóssal egybekap-
csolták és a háztetőre nagy világítóablakot tettek. Itt
festettek együtt báró Mednyánszky László és Feszty
Árpád, néha Jókai Róza is közélük állott és így telt el
a nap munka mellett. Este aztán jöttek a barátok, Bár-
sony István, Gyenes László, Tuba János és sokan má-
sok, aztán a svábhegyi bor mellett elbeszélgettek a
villa terraszán, míg meg nem virradt a nyári égbolt.

Szüreti mulatság volt, amire meghívtak. Ami ab-
ból állott, hogy a magyaros ételekhez mustot is szol-
gáltak fel a bor mellé. Vacsora után, éjjel volt a ha-

lászléfőzés a nagy fák alatt, ezt Feszty Árpád személyesen végezte, ahhoz nem engedett senkit még közlelni sem. ő Csallóköz szülöttje volt, az anyatejjel szívta magába a halászléfőzés tudományát. Elnéztem, amint csinálta. Többféle halat vett. Finom süllőt, kecségét, pontyot és egy csomó apróhalat. Az apróhalai kifőzte tüllzacskóban és mikor az úgy széjjelfőtt, hogy mikor megrázta a zacskót, átsajtólódott a túll apró nyílásain, akkor az így nyert halászlében, hagymával, paprikával, sóval fűszerezve, megfőzte az üstben a süllőt, kecségét, pontyot, így az ízletes hal szószerint véve hallében főtt.

Már éjfélfelé járt az idő, mikor jelentette: „Fiúk, készen van a halászlé!” Ekkor előkerültek a pléhtányérok és ott a fák alatt, a zsarátnok fényénél élveztük a hamisítatlan csallóközi halászlévet, a svábhegyi szőlőkert sillerbora volt hozzá az ital, amihez az ízletes halászlé jó borkorcsolyának bizonyult. Utána jött a hamuban sült pogácsa! Mikor itt tartottunk, Bársony Pista, a nagy vadász-író elővette hegedűjét és hegedült. Gyenes Laci pedig énekelt. Még most is hallom az énekét: „Esik eső csendesesen, leperreg az ereszen!”...

Mednyánszky ott ült a tűz mellett, egy fatörzsön és nézte az üst alatt kékes lángtaréllyal világító zsarátnokot. Az ő ideje még nem jött el, még hallgatóit, várta a szürkülő hajnalt, mely meghozza az ő hangulatát és az ő színeit. Feszty Árpád rá is szólt: „No, öreg kutya, beszélj már te is!” „Jó, jó, — dörmögte — majd, majd! ...”

„Talán még Párizs van eszedben?!” Ugyanis akkor jött ő haza Párizsból, ahol hallatlan sikere volt és ahol Adrien Remacle, a híres francia művészkritikus oly méltatásban részesítette, hogy az egész művészvilág felfigyelt a kritikára és dacára, hogy akkor két Salon-ról írtak a lapok, mégis a közfigyelmet a Georges Petit galériájában kiállított ötvenöt darab Med-

nyánszky-kép vonta magára és Párizs népe tódult a kiállításra. A megszólításra Mednyánszky kezével legyintve felelt: „Hol van már Párizs! Máshol járok én már!” És nézte tovább a parázs tüzet és azt a kis lidércszerű, kékszínű lángot, mely ott ugrált fel-felbukkanva a zsarátnokon. Többet aztán nem zavartuk.

Hűvös reggeli szellő támadt. Mednyánszky felállt a tűz mellől és azt mondta: „Jön a hajnal!” Erré ámentünk a kertből, a nagy fák alól a veranda előtt levő terraszra, ahonnan a várost lehet látni és a távoli síkságot egészen a Mátra aljáig. Mednyánszky a keleti látóhatárra mutatott, ahol halvány szürkesség látszott, mely tompa, gyenge hamukék színbe fulladt. „Ott van a szürkület színe, el nem téveszthető, ezt csak virradat előtt látni!” De ezt csak ő látta! Ez volt az ő kékes-szürke színe, amelyet azelőtt nem vett észre sem festő, sem emberi szem, mi is csak azóta látjuk, mióta ő felfedezte ezt részünkre. Ma már úgy hívják: Mednyánszky-szín és ez teljesen átment a köztudatba.

Kevesen tudják, hogy Mednyánszkyt, aki Beckón született — szóval hegyvidékről származó embert, — az Alföld tette festővé, egyedül a magyar Alföld, amely kiváltotta belőle azokat a lány délorosz impressziókat és azokat a színeket, melyeket a szülőföldjén nem talált meg.

Mikor az Alföldre került, maga mondta a magyar parasztra: „Most találtam meg ideálját annak, amit népnek képzelek!” Ez annyira jellemző kifejezés Mednyánszkyra, akit az Alföld végtelensége vonzott bogárhátú házaival, gémes kútjaival, komondor kutyáival és gatyás csikósaival.

Azt is mondta: „Ha a stílusérvék ki van fejlődve bennem és képeimben, ezt is az Alföldnek köszönhetem!”

Az Alföld tetézi az ő művészi szabadságát, a láthatatlanba vesző síkjával. De ugyanígy ad neki leg-

messzebbmenő szabadságot a köd is, melyet végtelenül szeretett képein felhasználni. Ez is a lelkében rejlő festői ritmust, egyik legnagyobb adottságát bizonyítja. Jól tudja ő, hogy az igazi festői ritmus abból áll, hogy az arányosságba bele kell hozni az aránytalanságot, de úgy, hogy az arányosság megnyugtató hatása érvényesüljön, ehhez nagy segítség a köd felhasználása a képeken, mert ennek segélyével bizonyos dolgokat ki-domboríthat, másokat tetszése szerint alárendelhet és így szabadon tőrekedhet ornamentális hatásra, a köd védelme alatt, anélkül, hogy a valóságot meghamisítaná.

Mikor mellette ültem a fapadon és néztük a virradást a város felett, roppant boldog volt és az idáig hallgatag ember beszélt, oly szépen, oly érdekesen, hogy sohasem felejttem el szavait:

„örülök, hogy látja ezeket a színeket, nem én találtam ki őket, csak kihámoztam a természet rejtekéből és jóformán azt sem én tettem, hanem az öntudatlan „én”-em, mert az cselekszik, mi csak mechanikus működést fejtünk ki szervezetünkkel, de az, aki tudat alatt él bensőnkben, az az „én” cselekszik alkot, formál, kigondol, valóra vált dolgokat, amire talán nem is gondolunk ... de aztán egyszer ennek is vége lesz... Tudja, egyszer elkövetkezik az életben egy bizonyosi kor, mikor az ember felfogásra, mind alkalmatlanabbá válik és akkor az a benső „én” elhallgat. A napok múlnak az ember felett és nem jön vágy, nem jön gondolat, nem jön akarás, az a benső „én” nem akar megszólalni, nem akarja a test húsát munkába állítani. Melankolikussá tesz bennünket, mert érezzük, hogy közeledik az alkonyat, a végleszámolási És jön a fájdalom a lelkünkbe, mert érezzük, hogy amit idáig nem csináltunk meg, azt többé már nem fogjuk elvégezni. Pont következik életünk végére.

Bókolni próbáltam: „Kedves Mester, önnek nem szabad még gondolni se a végre, az csak átlagemberek sorsa... ön tülemelkedett messze magasra a mulandóság fölé ...”

„Egyszerű ember vagyok, hogy milyen, arra csak a képeim tudnak igái választ adni. . . Én mentem, mentem az életen át... valami ismeretlen felé! ...”

Többet nem talákoztam vele, szavai örök emlékeim maradnak és tudom a nagy titkot, amit most már mindenki más is tud, hogy Mednyánszky ment, ment az életen át a nagy Ismeretlen felé... és elérte a Halhatatlanságot!

A MEGKERÜLT ÖRÖKSÉG.

A század elején történt; mikor az azóta jobblétre szenderült Perl Soma, megfogott az utcán és tudatta velem, hogy nagy esemény készül, Eötvös Károly munkát készül írni a Jókai nemzetségről és ezért jónéven venné, ha felkeresném. Borzasztó büszke lettem erre a hírre, otthon is nagyon dicsekedtem vele. Édesanyám segítségemre sietett, azt mondta nekem:

— Ha elmész, vidd el mindjárt neki dédapádnak, Jókai Józsefnek naplóját és mondd meg, hogy egy kis láda iratgyűjteményünk is van, amelyek mind a Jókai nemzetségre vonatkoznak.

Perl Soma igazat mondott. Eötvös Károly egy szép napon hivatott. Hónom alá csaptam dédapám naplóját és boldogan állítottam be az öreg Vajdához. Perl Soma fogadott az előszobában, aztán bejelentett, «Ire nemsokára kipördült dolgozószobájából az öreg Vajda köpcös alakja és körülnézett a szobában, aztán így szólt:

— Hol van az a Sándor gyerek?

Meghajoltam, erre ő intett:

— Gyere be, tudod-e öcsém, hogy úgy szegről-végről rokonok is vagyunk . . .

Én ugyan nem tudtam erről semmit, de azért nem mertem ellentmondani és ő leült az íróasztala elé és én az asztal mellett levő székre. Aztán megszólalt.

— Hát tudod-e, miért hívtalak?

— Igen, már megsúgták — nagyon boldogok vagyunk!

— Nahát arról van szó. Én a Jókai nemzetségről többkötetes munkát akarok írni. Évek hosszú során összegyűjtöttem minden adatot, okmányt és írást, ami erre a nemzetségre vonatkozik és az öcsém ott abban a vasládában van a sarokban fölhalmozva!

Erre én kíváncsian felálltam, hogy a vasládához menjek, de az öreg rámszólt:

— Ülj csak helyedre, ezt így úgy sem értenéd meg. Mert azokat még történelmi szempontból rendezni kell. De mondom, ami hites írás van a Jókai családra, az az én birtokomban van. Az első, egy Jókay Dorottya nemzeti asszonyra vonatkozik, akit nemes és vitézlő névvel tiszteltek 1564-ben, hát ebből azt lehet következtetni, hogy ennek már az apja vagy a nagyapja szintén nemes ember lehetett, mert asszonynépet egyszerre nem címeznek nemesi titulussal. Ezen okmányból indultam ki, mikor a Jókai nemzetség nemességét kikutattam.

— Bocsánat, Károly bácsi, mikor Laborfalvy Róza meghalt, Jókai Mór eljött anyámhoz és átadott egy faládát és azt mondta, bár gyerek voltam, de mégis jól emlékszem a szavaira; minden okmány, ami a Jókai-családra vonatkozik, ebben van, azért hozom el nektek, mert nekem gyermekem nem lesz, tehát ezek a nemességünket bizonyító okiratok titeket illetnek! — Anyám felajánlja tanulmányozásra ezeket és

egyben elküldte Jókai József naplóját, amit ezennel átadok.

Az öreg krárogott egyet és azt mondta:

— A naplót tedd le, az helyes, de a többi írást nem nézem meg, mert az mind hamisítvány. Igazi okmány csak az, amit én a vasládában összegyűjtöttem!

Ebben a percben Perl Soma nézett be az ajtón és kihívta az öreget. Amint a Vajda elhagyta a szobát, sietve a vasládához léptem. Annyira érdekelt, hogy mi lehet ott összegyűjtve. Feemeltem a tetejét és nagy meglepetésre mást mint papír átkötőt és iratfűző madzagot nem találtam benne. Lecsuktam a vasládát és visszaültem helyemre. Pár perc múlva a Vajda bejött, íróasztalához ült, megint magyarázni kezdte nekem, hogy mi van abban a vasládában. Erre én mégegyszer felajánlottam az okiratokat, amik szüleim birtokában voltak, de az öreg azokról tudomást venni nem akart. Erre aztán eltávoztam, Eötvös Károly pedig megírta a Jókai nemzetség történetét egy vaskos kötetben, hihetetlen fantáziájából. Én igazán csak hálásan gondolhatok rá, mert úgy édesapámról, mint jó anyámról, Lóránt bátyámról és rólam a könyvben a legszebben emlékezett meg.

De múlt az idő, és anyám sürgette, hogy kérjem vissza dédapánk naplóját, amely családi örökségünk. Erre újra beállítottam az öreg Vajdához és a könyvtár-szobájában arra kértem, hogy legyen szíves visszaadni, mert szükségünk van a naplóra.

Az öreg rengeteg összedobált könyvre mutatott, ami a fali szekrényekben és a fal mellett feküdt és azt felelte:

— Jó helyen van az öcsém, a között lesz az valahol.

— De mondom, nekem vissza kell vinnem, mert az nekünk családi örökségünk és várják odahaza.

— Jó, jó, — motyogott — hát majd kikeressük.

Ebben a pillanatban, Perl Soma egy újságíró-t vezetett be. Az újságíró Eötvös elé lépett.

— Károly bácsi kérem, meghalt Lopreszti.

Az öreg ránézett.

— Ki az a Lopreszti?

— Hát az az idegen, aki az Angol Királynőben lakott. Senki sem tudta származását, csak egyszerre idekerült, több mint 20 évig élt itt elszigetelve, magányosan járt, senkivel sem érintkezett és most meghalt.

— Hát én aztán mit csináljak vele? Ha meghalt, el kell temetni.

— De a főszerkesztő úr azt mondta, hogy keressem fel Károly bátyámat, mert ha valaki, csak ön tud róla adatokat és ön tudja valójában ki volt Lopreszti.

Az öreg dühbe jött.

— Már honnét tudjam én, azt sem tudom, hogy kutya vagy macska, gémmadár-e vagy kanpulyka.

De az újságíró nem hagyta magát, hanem elővett tárcájából 40 forintot.

— Kérem, urambátyám, ennek a cikknek meg kell lenni, mert a főszerkesztő úr a pénzt is elküldte előre, én meg nem megyek el addig, míg a cikk el nem készül.

Az öreg átvette a pénzt, aztán mormogott.

— De furcsa emberek vagytok ti újságírók — az- zel nekem intett, hogy keressen tovább a naplót, amit én buzgalommal csináltam is, ő meg leült az íróasztal mellé és írt. Ötnegyed óra múlva megvolt hat hasáb. Akkor odaadta az újságírónak.

— Na, itt a Lopreszti hiteles története. Minden szó úgy igaz benne, ahogy én megírtam, csak ott van a tévedések, hogy azt hittétek, idegen volt. Az egy magyar volt, ősmagyar. Szegről-végről rokonom.

Az újságíró elment, én is elmentem, mert hiába kerestem a naplót.

Két év múlva azonban Jókai Miklós öcsém nagyon türelmetlenkedett, hogy mégis vissza kell a Vajdától kapni a naplót. Erre azt mondtam neki: „Menj el magad, hozd el és ne gyere el tőle addig, míg ide nem adja!”

Sohasem felejttem el, az öreg Vajda húsvét hétfőjére hívatta magához Miklós öcsémet, déli 1 órára volt hozzánk hívva ugyanazon nap. Ő félelykor jelent meg Eötvös Károly előtt, hogy Jókai József naplóját hazahozza. Mi meg vártuk otthon ebédre, a szemünk majd kidülledt, mert bíz az nem jött meg, sem 1 órára, sem 2-re, sem 3-ra, hanem iszonyúan elfáradva és kiéhezve félnégyre állított be hozzánk.

Én természetesen idegesen rátámadtam.

— Gyere már, az Isten áldjon meg azzal, a naplóval, én már a csillagokat látom az éhségtől.

Elszontyolodva válaszolt:

— Hát én csak itt volnék, de a napló nincs itt.

— Hát hol van a napló? Hisz azt mondtam, hogy addig ne gyere el, míg az öreg Vajda ide nem adja.

— Ez mind igaz, de baj történt.

— Micsoda baj?

— Hát mikor beállítottam, Eötvös Károly azt kérdezte tőlem, hogy honnét jövök. Azt feleltem neki, Veszprémből. Erre azt kérdezte, hogy merre jöttem, Székesfehérvárnak, vagy Enyingnek. Azt mondtam, hogy Fehérvárnak. Erre ő azt mondta, hogy Fehérvárnak nem szabad jönni, csak Enyingnek szabad menni. Erre én azt kérdeztem tőle, hogy miért kell Enyingnek menni. Erre azt mondta ő, hogy az enyingi erdő világhíres. Én erre azt kérdeztem tőle, miért világhíres, ő azt mondta, mert már csak ott van koszmacska. Erre én azt kérdeztem, mi az a koszmacska. Erre ő nagyon dühös lett és azt mondta, hogy ha valaki ember akar lenni Magyarországon, annak kell tudnia, hogy mi az a koszmacska. Erre leültetett maga

mellé és 1 órától fél 4g magyarázta, hogy mi az a koszmacska. De ekkor már én olyan éhes voltam, hogy se nem láttam, se nem hallottam, hát eljöttem ide!

Összecsaptam kezemet.

— Jaj, szerencsétlen, miért nem mondtad, hogy tudod, mi a koszmacska. Most fuccs a naplónak.

Szomorúan ültünk le étkezni, a napló, Jókai József naplója, Jókai Mór apjának naplója, nem volt meg. Anyám szidott, hogy a saját örökségeket így hagyjátok veszendőbe menni, de mi tehetetlenül ültünk és nem tudtuk mitévők legyünk.

Pár év múlva meghalt Eötvös Károly és hagyatékát az azóta szintén elhalt Perl Soma rendezte, aki aztán megtalálta Jókai József naplóját, visszaküldte nekünk és a sokat bujdosott könyv így újra a család tulajdonába került.

LAGERLÖF ZELMA.

Fönt északon, Svédország földjén, közel a norvég határhoz, Mörbakában élt a nagy svéd író: Lagerlöf Zelma.

Stockholmi felolvasásom után abba a szerencés helyzetbe jutottam, hogy személyesen találkozhattam Lagerlöf Zelmával.

Értesítést kaptam, hogy fogadni fog kastélyában, mely többszáz kilométerre van Stockholm városától. A festői park közepén fekvő mörbakai kastélyban, beszélgetésünk alatt, a legszívélyesebben emlékezett meg rólunk magyarokról a közel 77 éves nagyszerű matróna. Lagerlöf Zelma most már nem igen mozdul ki kényelmes otthonából, melyet, mint mondta, saját egyéni művészelképének ízlése szerint rendezett be.

A kastélyt birtok övezi, mely Sunne nevű mezővároskától úgy tíz kilométernyi távolságban fekszik. Ez a birtok úgyszólván nemzeti ajándékképpen került a nagy íróhoz tulajdonába, mert azt az 1909. évben kapott Nobel-díjból vásárolta.

Lagerlöf Zelma, minthogy Madame Curie nincs már az élők sorában, volt a legnagyobb élő női agy ezen a világon. De egyéniségét megérteni nem lehet egyszerű nekifutamodással, hanem csakis műveinek tanulmányozásával, beosztásával, mert ezek az ő érdekes lelkének egész skáláját adják, melyben a mesemondás, az analitikai fejtegetés, a mély vallási felfogás, a romantikus idealizmus felváltva kergetik egymást. Egész kaleidoszkópszerű ez a regény- és mesehalmaz, mely mögül aztán előtűnik az ő nemes alakja.

Ha szabad hasonlattal élni, akkor talán azt lehet róla mondani, hogy ő Észak Jókaija és az eltérés a * kettő között csupán annyi, illetőleg olyan, amilyen különbség van a svéd nép s a magyar nép lelke között, vagyis a kettőjük között levő különbség tisztán fajból fakadó dolog. De a mesemondási képességük egy ugyanazon géniusból ered és valósággal csodajátéka a természetnek, hogy két ilyen kis nemzet, mint a magyar és a svéd, a világirodalmat megajándékozza a legnagyobbszerű mesemondókkal. Egyszerre hozzák az egyetemes emberiség részére a világirodalomnak Strindberget, Lagerlöf Zelmát, Gusztáv af Gejerstamot és ugyanakkor Petőfit, Jókait, Madáchot. Kis nemzetek vagyunk mi is, ők is, de azért büszkék lehetünk, mert megadatott a sors kegyelméből az, hogy a nemzet, nagy lelke révén felemeljen bennünket a nagy kultúrnemzetek közé. Ez olyan előjogokat biztosít a mi részünkre, amelyeket aztán elvenni erőszakkal tőlünk nem lehet, megsemmisíteni lehetetlenség, mert ezek bele vannak vésve az egyetemes emberiség művelődéstörténetébe.

Ha Lagerlöf Zelma munkáit olvassuk, megtaláljuk a hasonlatosságot ő és Jókai között, nemcsak abban, hogy a romantikus irány erősen kiütözik a svéd író nő munkájából, hanem abban is, hogy neki is, éppen úgy, mint Jókainak, minden sora a költői élet varázslatából fakad. Mi Lagerlöf Zelmát tartjuk Svédország lelkének, mert az ő lelkén át ismerjük meg ezt a tisztalelkű nemzetet. Lelegeredettebb munkája talán a Ludakon utazó ember, mert ezzel férfoizott legközelebb az emberiség életéhez s amelyről maga is azt mondja: „Nemcsak én találom úgy, hogy ez a legjobb munkám, hanem úgy veszem észre, ez tudott legjobban behatolni az emberek lelkébe és terjedt el legjobban a földön. Japánban épp olyan hatása van az emberi lélekre, mint a fehér fajok között. Ez a könyv a gyermekiélekre támaszkodik, a gyermekfantáziát szolgálja, de mögötte egy magasabb cél lebeg s éppen ez az, mely megragadja az olvasót.”

Ha az ember elgondolkodik a mesemondók életéről, hívják azt akár Homérnak, akár Lagerlöf Zelmának, akár Jókai Mórnak, reá kell jönni arra, hogy az emberiség lelkében kell lenni egy mesetartálynak, éppen úgy, mint ahogy tudjuk, hogy a föld nagy mélyében két petroleum-rezervoár van, egyik Európa—Ázsiában, a másik Amerikában. Éppen így a niesetartály is az emberiség nagy mélységében kettős részboi áll. Egyik a fehérfajúak mesetartálya, a másik a színesfajúaké. Ebből fakad felszínre a mese és az elbeszélők ajkán buggyan elő, a népek nagy gyönyörűségére.

Jól tudjuk, hogy a mese Keletről jött. India nagytömegű földje hozta először felszínre és több ezer évig bujkált abban a nagy emberanyagban, míg végre útrakelt és az arabok behozták Európába Észak felé, a fehér faj lakta vidékekre. Aztán egyszerre csak it volt nálunk és folytatta Jókai. Északon meg Lagerlöf Zel-

ma. ők az emberiség nagy regősei, akiknek ajkáról az ismeretlen lélekrétegből előtör a rege és megy át az örökkévalóságba, hogy soha el ne tűnjék onnan. Ezek olyanok, mint a rejtélyes patakok, amelyeket néha elnyel a sivatag, aztán újra megjelennek, még fényesebb csillogással, mint amilyenben odáig ismertük őket. Ezért van az, hogy a romantika sohasem hervad el. Dumas Sándor Monte Christója éppen úgy velünk van, mint Lagerlöf Zelma Gösta Berlingje, vagy Jókai Magyar nábobja. Ezek a mi útitársaink, kik jönnek velünk az életen. S azokat a szomorú napokat, melyeket az élet összetört, széppé és boldoggá teszük.

Lagerlöf Zelma Gösta Berling című regényében művésziesen bontakozik ki az ő romantikus főalakja, akit finoman, lélektannal boncol, anélkül, hogy a főhős romantikáját összetörné. Ott vannak regényében az aglegények, a svéd író nő nagyszerű fantáziája termelte ki őket, pedig valamennyi szinte Jókai-alak. A magyar nábob-ban a nábob unokaöccse, Kárpáthy Abellinó, hű rokona ezeknek az alakoknak, pedig az egyik Svédországban, a másik magyar földön született.

Később elszakad Lagerlöf a romantikától, mert a Császár című regénye a legtökéletesebb analízis, amit emberileg adni lehet. Oly keményen, oly biztos kézzel van kirajzolva a főalak, hogy azt sem Thackeray, sem Mayer Konrád Ferdinánd, sem Stendhal nem tudta volna tökéletesebben festeni. Csodálatos könyv, egy eszelős embernek törhetetlen hite él a főalakban, s ő, aki már ki van kapcsolva a világból, összeomlott lelki élete révén, mégis teljes szerves egészében bent van a világban s a körülötte lezajló események mind hozzákapcsolódnak s azokat ő, lelke révén, mind átéli, sajátos „módon, s azok mind keresztülmennek rajta egész addig, míg titokzatosan elmerül a habokban. Mily mély emberi dráma zajlik le ebben a megbomlott lélekben! Benső dráma, amelyről csak ő tud, amely csak az ő

világában él s amely a külső eseményekből szűrődött belé, hogy aztán megölje és öngyilkosságba hajtsa. Az a kis család, mely körülé rajzik, mind ott van előttünk, de nem a magyar nap ragyogásában, hanem az északi nap vöröses-sárga fényében. Határoltan, kimérten, de tiszteletreméltó hidegséggel.

Vallási tárgyú munkái Lagerlöf Zelmának két részre oszthatók, az egyik az Antikrisztus regéje, mely tulajdonképpen romantikus történet, de ebbe a romantikus történetbe a vallási hitnek, a fanatizmusnak olyan szárait szövö, amilyeneket nem ismertünk még a regényirodalomban soha ő előtte. De azért, ha kivesszük belőle ezt a vallási miszticizmust, akkor újra csak egy Jókai-féle romantikus történettel találjuk magunkat szemben, amelyben van egy rajongva szerető nő, van a hősök sorába lépő rablóvezér és van egy csomó olyan jelenet, melyről érezni lehet ugyan, hogy nem az élet, de mégis nagyszerű és mégis magával ragadja az embert, mert a lángész ereje üt át minden során.

Ami a Krisztus-legendákat illeti, ott már nem romantikus többé Lagerlöf Zelma, ott megint analitikussá válik, a klasszikus irodalom legtökéletesebb formájában. Ezek a Krisztus-legendák, melyekről ő írt, megérdemelnék, hogy külön tanulmányt szenteljen nekik az ember. Megérdemelnék, hogy minden sorát átvilágítsa az ember, kifejtve azt, hogy a hit, a tisztalelkűség, az emberi gondolkodás fölött lévő vallás miként van elbujtatva ezekbe a költői mondatokba. Hogy' lép elő a sorokból Jézus, hogy' hatja át bensőnket a hit érzése, míg ezeket olvassuk, hogy' emeli fel az ember lelkét az író, egy magasabb gondolkozási körbe, mint amit regényektől, novelláktól, szépprózai munkáktól megszoktunk. Itt mutatkozik legjobban Lagerlöf Zelma bámulatos tudása. Csak egy igen nagy lélek képes arra, hogy ilyen témákkal olyan hatást

Váltson ki az ember lelkéből, mint aminőt ő a Krisztus-legendákkal az olvasókból kiváltani képes.

Nem hiába készült tanítónőnek, mert ha valakin, ő rajta valóra vált hivatása. Elindult az életen, hogy tanítsa a gyermekeket, — és tanította őket; közben lelkében kiformalódtak a gondolatok, megszülettek az alakok, s mikor megjelentek írásai, az egész svéd nemzet felfigyelt arra, amire a nagy író nő észrevétlenül tanítani kezdte őket. De az az erő, az a költői hatalom, amely ezekben a munkákban volt, átvitte Lagerlöf munkáit hazája határain más nemzetek közé és élete végére ő elérte azt, hogy nemcsak a gyermekeknek és csaknem egyedül hazájának, hanem minden nemzetnek s az egész világnak tanítónője lett halhatatlan munkáival, amelyek az ő csodálatos lelkét tükrözik vissza.

De hogy betekinthessünk az ő műhelyébe, abba a csodálatos kohóba, mely az ő lelkében olvasztja ki az örökbecsű alkotásokat, vegyük kezünkbe a Legendák könyvét és próbáljuk boncolni egy-két kisebb elbeszélését, legendáját, mert hiszen ezeken át sem kap mást az ember, mint nagy kétkötetes regényei révén: viaszlenyomatott Lagerlöf Zelma lelkéről, gondolkozásáról, felfogásáról és költészetének erejéről.

Tehát a legendák könyve. Nézzük először, hogy születik a legenda, amire megtanít bennünket a nagy tanítónő, Lagerlöf Zelma. A Santa Caterina di Siena iskolapéldája annak, hogy a megtörtént történetekből hogy válik ki az az „eseménymag”, mely aztán az idők folyamán legendává magasztosul. Ebben a kis történetben Benincasa Caterina nevű leány él, aki egy vászonfestőiparosnak a leánya s akinek a lelkében a hit oly erős, hogy szent fogadalommal hiszi, hogy ő nem más, mint Jézus menyasszonya. Ezért életét csak jóra fordítja, a szegények segítségére, a betegek gyógyítására. Ekkor történik, hogy Sienában a Signo-

ria ellen lázító perugiai nemest, Tungo Nikolát, halálra ítélték. A siralomházban papok keresték fel, de nem bírtak hatni a dacos ember lelkére és vigasztalánul távoztak onnan, mert az ő hivatásuk ereje nem tudott eredményt elérni Tungo Nikolával szemben. Ekkor jött Caterina, a szentéletű leány, Krisztus menyasszonya. Nikola először azt hiszi, hogy meg fogja hódítani a leányt szerelemmel, csak amikor már vele beszélt, akkor látja, hogy itt nem testről, földi gyönyörűségről van szó, hanem egy tiszta lélek magas hivatásáról. Nikola azt hiszi, hogy a leány álmot látott, mikor azt mondja, hogy úgy szereti Krisztust, mint vőlegényét, s ekkor mondja meg neki Caterina az ő hitvallását, de ezek a szavak nem mások, mint Lagerlöf Zelmá lelkének tiszta hangjai. A leány ezt mondja a halálra ítéltnek:

„Azt hiszed, álmot látok, valahányszor őt látom? S álom volt-e az, mikor egyszer a templomban koldus alakban hozzám lépett és alamizsnát kért tőlem? Ekkor csak ébren voltam talán és el tudtam volna-e szenvedni, csak pusztá álom kedvéért, azt a sok szenvedést, melyben nekem részem volt, azért, hogy nem akartam férjhezmenni?” Nikola csodálkozva nézett a leányra és azt kérdezte: „Ha szereted Krisztust, Caterina, honnan tudod, hogy ő viszonszeret téged?” Erre a leány egyszerűen felelt:

„Nem elég, hogy itt vagyok nálad a börtönben, mit gondolsz, öröm-e egy olyan fiatal leányra, amilyen én vagyok, hogy leszálljon homályos börtönbarlangokba hozzád és más gonosztevőkhöz és céltáblája legyen minden gúnynak? Nincsen-e álomra nekem is szükségem, mint másnak? S mégis minden éjjel fel kell kelnem, hogy meglátogassam a kórházak betegeit, a szenvedőket. Nem félek-e én is, mint más, a hatalmasoktól és mégis fel kell mennem a nagyurak kastélyaiba, a gazdagokhoz, hogy lelkükre beszéljek, el kell mennem

a pestises betegekhez, látnom kell minden bünt és gonosztságot. Nos, hallottál-e még egy ilyen leányról, aki ezt mind megteszi, s látod, ezt nekem mind meg kell tennem, mert én Krisztus menyasszonya vagyok.”

Ezeket mondja a leány, ez van a lelkében, ez adja neki az erőt, hogy a halálra ítélttel legyen, a vesztőhelyre kísérje Nikolát és megfogja fejét, amikor a hóhér lesújt bárdjával, s olyan gyöngéden tartsa akkor is kis kezében, mint a börtönben, ahogy simogatva fogta selymes kezében, mikor vigasztalta hitet adó szavaival, hogy Krisztus számára megnyerje Nikola lelkét. Mikor Nikola feje lehull a hóhérbárd csapása alatt s azt Caterina, ígérete szerint, kis kezében tartja, akkor látja, mint szállnak az angyalok egyre lejjebb és lejjebb, hogy Nikola lelkét felemeljék és vigyék az ég felé.

Íme, ez egy mese, amelyből az idők árja, 500 év alatt, kiváltotta Santa Caterina legendáját s a nagy tanítómester, Lagerlöf Zelma, ebben a kis mesében megmutatta nekünk, hogyan születik a legenda.

Egy másik művében, amikor a hit varázsát, annak csodaerejét akarja bebizonyítani, elvisz bennünket, olvasókat, Chaleroi vidék hitetlen gyártelepére, ahol éppen nagy sztrájkok dühöngenek s a munkások minden törvény ellen — legyen az erkölcsi, vagy isteni törvény — izgatnak, hogy megsemmisítsenek mindent. Magát a papot, Páter Verneau-t is, csak úgy engedik a szószékre, hogy ha nem beszél Istenről, hanem egyszerűen csak emberi történetekről. S ekkor az okos páter elmondja azt a mesét, mikor Mária Terézia osztrák császárné és magyar királyné, Flandria uralkodója, végighallgatva a panaszkodóknak szenvedéseit, azt mondta nekik: „Kincsesládát adok nektek, de azal a kikötéssel, hogy megesküdtök, hogy ehhez mindaddig nem fogtok nyúlni, míg csak végső veszélyben nem lesztek.” És ezek mind megesküdték arra, hogy

ők tudni fogják, hogy kincsök van, de nem nyúlnak hozzá, hanem munkájuk után próbálják megoldani nehéz helyzetüket és a kincsesláda minden ideig csak tartalék fog maradni. Belgium virágzó állam lett a munkáskezek alatt és senki sem nyúlt Mária Terézia kincsesládájához s nem is volt szükség arra, hogy hozzányúljanak, mert nyomorúságot nem szenvedtek s később a blankenberghi plébános, aki őrizte ezt a kincsesládát, megmutatta és felfedte a rejtélyt, ami nem volt más, mint egy kis vaspántokkal ellátott faládika, melynek alján 20 Mária-tallér szorongott. Ez volt a tartalék nagy kincs, az a pár tallér, csakhogy a tallérokhöz kapcsolódott a hit hatalmas ereje, mely munkára serkentett és nagyra tett egy egész nemzetet. Íme, így mutatja be a világ tanítónője, hogy milyen csodálatos hatalom a hit, hogy a semmiből teremt csodadolgokat és a hitetleneket is bámulatba ejti, azokat, akik nem akarnak hinni isteni erőben, nem akarnak hallgatni isteni törvényekre, vallási szabályokra, azokat is megragadja a meséből felbuggyanó hit, amely az emberekben munkává alakul és csodát tesz.

De ez a hit, ami itt mesealakban megjelent, ez a hit volt meg Lagerlöf Zelmában — mikor mint egyszerű tanítónő elindult útjára, hogy, lelke révén hazája legelső asszonya, a világirodalom nagy mestere és minden népek tanítónője legyen.

Még egy kis képet kell adnom öröla, felidézve azt a legendát, mely Jézus és Szent Péter között játszódik le, mikor Lagerlöf Zelma elmondja róluk, hogy a Paradicsom nagy, pompás kertjében Szent Péter boldogtalannak érezte magát, mert anyja a kárhozat sötét poklában szenvedett, ezt Szent Péter nem tudta elvisselni és addig könyörgött a Megváltónak, míg az elküldte érte angyalát, hogy hozza fel a poklok mélyéből Szent Péter anyját, aki ugyan azt nem érdemli meg, mert az életben önző, zsugori és gonosz lélek

volt. Most jön a nagy írónő játéka, Szent Péter Lagerlöf szemével kíséri a poklok mélyébe alászálló angyalt, aki az ott sínylődő zsupori asszonyt föl akarja vinni a megtisztultak paradicsomába. Azonban mikor az angyal fölemeli, hogy elvigye a mennyekbe, akkor az a gonosz lélek, ahelyett, hogy annak örülne, hogy megszabadul a poklok kínjától, még akkor sem örömteli érzést érez, hanem gonoszságot, mert azokat a szerencsétlen lelkeket, akik belekapaszkodnak, hogy segélyével ők is kimenekülhessenek a poklok mélységéből, mind visszalöki a mélységbe, mindaddig, míg végre az angyal őt is kénytelen elejteni, hogy visszahulljon az örök kárhozatba. Ekkor sírásba tör ki Szent Péter az Úr előtt, de sírásában Lagerlöf Zelma könnye csillog át, amikor a földreborult zokogó Szent Pétert az Úr ekképen vigasztalja: „Értsd meg, Szent Péter, épp azért mentem az emberek közé tanítani, hogy szeressek felebarátaikat, úgy mint önmagukat, mert amíg nem így cselekszenek, addig nem lesz hely sem az égen, sem a földön, ahol az embereknek fájdalomban és szomorúságokban ne lenne részük.”

Íme, egy teljes tiszta líra, a vallási élet leszűrtségében, olyan eszményi csengésben, amilyenben csak a legkiválasztottabbaknak van hatalmuk kifejezni magukat. A legjellemzőbb rá, amit mondani lehet, hogy ő az összes írók közt a legfenségesebben kitisztult lélek s minden sorából a költészet mellett az emberiség legnemesebb eszméje, a hit, a lelki megtisztulás felfogása tör elő.

Mórbakai kastélyában, az első emeleten van nagy dolgozószobája, melynek közepén áll íróasztala s körülötte a fal mellett húzódó könyvtárállványokon szépen sorakozó könyvek. De ezek a könyvek nem különböző írók műveinek gyűjteményei, hanem egyesegyedül a nagy svéd írónőnek, a ma legnagyobb élő asszonynak, Lagerlöf Zelmának a munkái, amelyek kü-

lönböző nyelvek kiadásaiban jelentek meg, tehát egy könyvtár, amelyben csak egy lélek ritmusa él, s az nem más, mint Lagerlöf Zelma lelkének zenéje, amely Svédországból indulva, átjött az európai kontinensre, aztán Anglián, Amerikán, Ausztrálián s Japánon át a többi emberlakta területekre és isteni küldetésével bejárta az egész világot és mindenütt meghódította az embereket.

RUDYARD KIPLING.

Most van negyven éve, hogy visszatértem az Egyesült Államokból, ahol akkor csekély megszakítással közel két évig időztem. Érdekes társadalmi körökben forogtam, ahova Frank Nelson Doubleday, a nagy amerikai könyvkiadó és felesége révén jutottam, aki Neltje Blanchon néven szintén író volt. A dúsgazdag emberek koronként estélyeket adtak, melyekre New-York művészi előkelősége és politikai vezetőalakjai hivatalosak voltak. Egy ilyen estélyen láttam egyetlen egyszer életemben Rudyard Kiplinget, az angol „Empire”, azaz a világbirodalom költőjét; — mert Kipling az volt. Nem egyszerűen Anglia, vagy India költője, hanem az egész világbirodalom „poéta laureatusa”! Eí kell ismerni, hogy soha úgy még nem fejezte ki angol író azt a fogalmat, amit az angolok: „Empire” néven ismernek, mint ő.

Kipling angol szülőktől Indiában született, Bombayban, Angliában növekedett, kanadai nőt vett feleségül s Amerikában aratta világsikerét, bejárta a Brit gyarmatokat s végül Londonban halt meg, hogy a Westminster Abbeyben helyezték örök nyugalomra; — a költők sorába, ahol Tennyson és Dickens nyugszanak, a többi szellem-óriás, — az angol lélek reprezentánsai mellé.

1899-ben nagyon hideg tél volt az Egyesült Államokban, korán kezdődött, már november elején szörnyű hóviharak száguldottak át északról dél felé és a Grönlandi orkánok végigsöpörték New-York utcáit. Rudyard Kipling akkor érkezett családjával New-Yorkba kanadai birtokáról, a szokatlan hideg időjárás, a szeszélyes hőmérséklet megártott Kiplingnek, meghűlt és a hűlésből tüdőgyulladás származott. Kiplingek akkor a Fifth Avenue-on levő Hoffmann House-ban laktak, amely roppant elegáns, finom, úgynevezett „Family-Hotel” volt. Kipling betegsége erősen foglalkoztatta akkor New-York lakosságát és különösen annak előkelő köreit. A Hoffmann House márvány halljában mindennap kétszer ki volt függesztve a „Bulletin” a nagy beteg állapotáról. A legbefolyásosabb és a legérdekesebb amerikai emberek, szenátorok, bírók, bankárok, milliomos gyárosok, írók, színészek jöttek érdeklődni, úgy hogy a szálloda halljában valóságos társasági élet fejlődött ki, míg az érkezők és távozők a nagy beteg állapotát, felgyógyulási esélyét megvitaták. Pontosan tudta mindenki, mikorra várható a krízis és csöndben egymás kezét szorongatva hagyták el a Hoffmann House márvány hallját. Mikor aztán Kipling túl volt a veszélyen, mindenki örömmel újságolta el ismerősének, hogy miként bízott a gyógyulás lehetőségében és minő babona, fétis, jósnő, vagy spiritisztaszellem-idézés, avagy okkultista titkos jel tudatta vele, hogy Kipling fel fog gyógyulni és az valóban meg is történt, mert Kipling teljesen meggyógyult.

Doubleday, a Mac Clure és Doubleday cég főnöke akkor adta ki Kipling „Day's work” című könyvét, amelyben „007” című novellájának feltűnő nagy sikere volt. Úgyhogy a könyv egyik kiadást a másik után érte el pár hét alatt. Ugyanakkor jelent meg ugyancsak a Doubleday cég kiadásában „Jókai Magyarorszáig Dumas Sándorja” hirdetéssel „The Namless

Castle” (A névtelen vár) Yolland Artúr fordításában. Ennek is nagy sikere volt. Ezidőtájt történt, hogy Doubledayék estélyt adtak a felgyógyult Kipling tiszteletére. Itt láttam egyetlen egyszer életemben a nagy angol költőt. Sohasem felejttem el szemüveges fejét, élesnézésű szemeit és mindenekfelett azt a gyönyörű homlokfalat, mely koponyájának legérdekesebb része volt. Az ember érezte, hogy e mögött a finom homlokfal mögött egy rendkívüli, a többi embertől teljesen különböző finom agy dolgozik. Különben nem tudta volna meglátni a Jungle rejtelmét, s nem tudott volna behatolni az Indiát lakó hinduk lelki világába, úgy, amint azt a „Kim” című könyvében egy hindu fiún át megmutatta.

A Doubleday estély az amerikai kiadó elegáns házában mindnyájunk részére nagy esemény volt. Megvallom őszintén, dobogott a szívem, mikor beléptem a gyülekező nagy szalonba, a gyülekező úri társaság közé. Kipling még akkor nem volt ott. Később jött. Felesége karjára támaszkodott és leánya kísérte. Megérkezése egyszerre megváltozott a szalon képe. Minden arc feléje fordult, egy szót sem lehetett hallani, mindenki hallgatott és várt. Várt, hogy valami fog történni, valami nagy esemény. Mert hisz Kipling jelen van. S az ő lénye előírja azt, hogy valami nem köznapi történjék. Kipling nem volt ünnepélyes, sem kimért, de rendkívül komoly, s az ember érezte egyéniségén át, hogy egy nagy emberi lélek közelében van. Érkezése után azonnal asztalhoz ültünk, amely a szokott csendes hangulatban folyt le, mialatt osztrigát és „sirolion steak”-et hordtak körül, majd gyümölcsöt és asztalbontás után feketét a nagy szalonban.

Kipling ebéd után egy karosszékben ült a szalonban és tisztes távolban félkört alkottak körülötte a vendégek. A beszélgetés az irodalomról folyt s ekkor

mondta Kipling azt a rám nézve felejthetetlen pár szót: „Personification in the literature” (A megszemélyesítés az irodalomban) s valóban ez a pár szó, ez volt az ő programja. Ez volt az, ami felé fordította minden emberek figyelmét, ő épp úgy megszemélyesítette a nagy gőzmozdonyt, amely első útjára indul, mint ahogy megszemélyesítette az indiai yungle vad elefántjait s így megszemélyesített alakban közel hozta hozzánk őket és a mienkévé tette. Az az indiai világ, amelyet a „yungle” könyveiben élénk varázsol, az az ő lelke, az az ő célkitűzése, melyet fényes eredménnyel oldott meg. Moguli a nagy farkas, a magános tigris és Kim elefántja mind a mieink lettek, lelkünk részei és élnek bennünk.

Ha Kipling műveit összegezzük, akkor mi idegnek leginkább azokat bámuljuk, amelyek a megszemélyesítés révén új lelkivilágokat tárnak elének. Katonadalai és versei annyira az angol-szász fajéi, hogy azok magával tudják ragadni épp úgy a New-Zeelandi katonát, mint a kanadai harcost, vagy az indiai lovast; — de ezek a dalok a mi szívünkhöz nem tudnak olyan közel férkőzni soha, mint a yungle-ról szóló könyvei, melyek úgy betöltik a mi lelkünket is, mint a világ bármely nemzetének fiáét, mert ezekben Kipling nem angol többé, de egyetemes emberi, — minden nemzeté, az egész világé!

AKI HÓBÓL CSINÁLT ARANYAT.

Szélesvállú, nyíltarcú, derűsmosolyú fiú volt, aki mint tengerészakadémiai növendék esetenül tenniszezett az angol játéktereken. De lelke kedvessége mosoly alakjában ott ült arcán és szép barna szemében. Ez a múlt század vesén volt, aztán tizennégy év után hal-

lottam újra hírt felőle, mikor 1909-ben óriási sikerrel hazatért az Antarcicból, miután felért a 3000 m magas fensíkra, melyen a Déli sark fekszik. Írtam neki és megkérdeztem: emlékszik-e még reám? És ő a nagy ünneplések ellenére, azonnal válaszolt: „Az angol nem szokta elfelejteni barátait!” Azután négyszer is eljött Pestre.

Mikor 1911-ben volt itt és együtt vacsoráztunk, a szálloda pincére átadta a sürgönyt, amely fia születéséről hozott hírt.

Gratuláltam, ő pedig meghívott keresztapának. Nagy örömmel vállaltam el e tiszteletet. Csináltattam egy aranyserleget, amelybe bevésztetem keresztfiam, Edward Alexander Schakleton nevét. Ezzel keresztelték meg Eddy Shakletont, aki három évvel ezelőtt, az Északi sarkra vezette már az oxfordi egyetem expedícióját. Könyve a „Polar Journey” (Sarki utazás) nagy sikert aratott, nemcsak az angol tudományos világ, de a nagyközönség előtt is. Az apa misszióját így folytatta a fiú, akinek keresztapja vagyok.

Soha el nem felejttem a napokat, melyeket Ernesi barátom itt töltött nálam, Pesten. Sokat mesélt önmagáról, ő először Scott expedíciójával ment a Sarkra, de Scott kiselejtette, mint hasznavehetetlent és a sarki expedícióra alkalmatlan fizikumú embert. Ez nagyon bántotta és önállóan kelt útra, amelyben nagy segítségére volt Westminister hercege, aki áldozatkészen támogatja merész vállalkozását. Így jutott abba a helyzetbe, hogy 1907-től 1909-ig a Délsarkon fekvő nagy szárazföldön, a hatodik világrészben tartózkodhatott és behatolhatott az ismeretlen területbe.

— Tudod, — mondta ő — hatalmas érzés olyan földön lenni, amelyen ember még sohasem járt. A rejtély, a kíváncsiság, az a tudat, hogy az ember elsőnek teszi lábát arra a területre, olyan élmény, amely min-

den nélkülözésért és szenvedésért kárpótol. Én láttam meg első ízben azt a nagy hegyláncot, amely a Déli sarkon emelkedik és találtam különböző kőzeteket, közöttük lignitszenet. Boldog és büszke voltam, mikor a látvány egy nagyon hideg, de ragyogóan napfényes délelőtt elémtárult. Mikor a 3000 méter magas hegyekről a nyomasztó köd eltűnt és megláttam a csodás hegyláncolatot, azt hittem, én vagyok az ismeretlen táj királya.

— Én voltam az első, aki a sarkvidékre öszvéreket vittem és ezek kitűnő szolgálatot tettek nekem. Azelőtt szánkóval mentünk, amelyeket kutyák vontattak. Nagy segítségemre volt ez az ötletem, de ez lett balsorsom okozója is. A Déli sark 3000 méter magas fensíkon fekszik, amely dél felé lejt. Én a nagy hegyeken át felértem a fensík tetejére, de ebben a magasságban az ember nem tudja mindig megítélni, hogy biztos talajon áll-e és mi van alatta: föld, hó, vagy szikla, mert a talaj olyan keménnyé fagy, hogy az ember állandóan jégrétegen halad. Így történt, hogy mikor társaimmal fenn voltam már a fensíkon és szorongattam kezemben az angol lobogót, hogy kitűzzem a sarkra. 90 kilométernyire a nagy céltől, négy élelemmel megrakott öszvérem alatt leszakadt a jégréteg, amely egy nagy hasadék fölött fagyott keresztül. Szerencse volt, hogy a kötelet el tudtam vágni idejében, különben minden élelem ott veszett volna, ha a lezuhanó állatok magukkal rántják a többieket.

— De a játszmat elvesztettem! Kénytelen voltam visszafordulni a tengerparton levő téli szállásom felé, ha nem akartam ott pusztulni társaimmal együtt.

— Nagy pillanat lehetett ez — mondtam — és kegyetlen érzés!

— Megvallom őszintén, — mondta — könny csordult ki a szememből, mikor dél felé néztem és arra

gondoltam, hogy közvetlenül a cél előtt tagadta meg tőlem kegyét a sors. Könnyeim ráfagytak az arcomra, de vissza kellett fordulnom. És így kényszerítve visszatértem téli táboromhoz, de a mágneses sarkot s hogy a Déli sarkon összefüggő szárazföld vonul át, amelynek magassága 3000 méter a tenger színe fölött, mégis én fedeztem fel.

— Nagy eredmény, amit elértél. Neved örökké élni fog! — mondtam erre.

Mosolygott, aztán tréfásan szólt:

— Az a nagyszerű, hogy én, a szegény ember, hóból csináltam pénzt, mert ott ugyan más nincs, mint jég meg hó. Én azonban pénzt varázsoltam belőle, mert kiadóim mesés összegeket fizettek munkáimért.

— Sokat szenvedtél?

— Tudod, akármilyen furcsán hangzik, az ember mindig talál valami mulatságot még ott is. Mikor indulnunk kellett, be az ismeretlen vidékbe, azt találtuk ki, hogy az éjjeli őrseget mindig kártyaparti előzte meg s aki vesztett, az örködött, míg a többi aludt. Láthatod, hogy mindenütt szép az élet, csak kedély, lélek és szív kell hozzá. Csak egyet mondhatok neked: Utam legnagyobb ajándéka, hogy rájöttem, milyen szép az emberi lélek. Mikor a kietlen hópusztaságban négyen hatoltunk előre az ismeretlen sarkvidékre, nem volt egyéb segítségünk, csak erőnk, nem volt versengés közöttünk, csak a közös cél fűtött mindnyájunkat, s akkor távol a világ zajától, ott 3000 méter magasan a hófensíkon, olyan tisztán láttuk egymás lelkét, milyen tisztán az emberforgatagban egyik ember a másik lelkét soha meg nem ismerheti. És rájöttem, hogy szép, nagyon szép az emberi lélek úgy, ahogy isten megteremtette, ha lefoszlik róla mindaz, amelylyel a küzdő élet az embernyüzgésben beszenyezi.

A PINGVINEK ÉNEKE.

Jóbarátom és koma-társam volt Sir Ernest Shackleton, ő négy utazást tett a Délsarkon. Míg végül is az utolsónál ott lelte halálát Dél-Georgiában és ott is van eltemetve Greetwickenben, mely a bejárata az Antarcticnak, az örök hó és jég birodalmának.

Sir Ernest — ahogy az angolok hívták — sokszor volt vendégem itt Budapesten, majdnem minden utazása előtt eljött hozzám, felkeresett s itt töltött pár napot velem. Életem legélvezetesebb időszaka volt az, amelyet körében tölthettem. Mert nemcsak a nagy akaratérő, amely belőle sugárzott, hanem az egész lénye olyan kedves, olyan bűbájos volt, hogy alig tudok hozzá hasonlót embert. Az volt a nagyszerű nála, hogy mindig hozott valami új dolgot, vagy új hirt, valami olyat, amiből tanulni lehetett.

Ha most így a messze múltból visszagondolok elbeszéléseire, akkor látom csak, hogy milyen szép idők voltak azok, mikor az emberek ilyen dolgokért éltek s ilyenekért lelkesedtek. Ma is előttem áll nemes alakja, mikor elmondta, hogy mit érzett akkor bensejében, mikor ő, mint első élő ember, megpillantotta azt a nagy sziklahegységet, amelynek fennsíkján körülbelül háromezer méter magasan van a Déli sark.

— Tudod, barátom, — mondta ő — az olyan földöntúli érzés, elsőnek látni meg az emberek közt egy új földet, minden rejtelmével és ismeretlenségeivel, — az olyan érzés, amit leírni nem lehet, de még szavakban kifejezni sem, mert ez hatalmasabb, nagyobb, fenségesebb, mint amit a szó felölelni képes. Az ember abban a pillanatban átérzi a belsejében azt, hogy „teremt”, hogy a teremtés része lesz, mert hisz ad az embereknek, az egész világnak olyan valamit, ami odáig nem volt az övék. Gazdagabbá teszi az embereket lel-

kileg, kitágítja fogalmaikat és eléjük tár olyan dolgokat, melyek létezéséről soha sem tudtak mindazideig. Én bevallom őszintén, hogy úgy dobogott a szívem mellkasomban, mikor a sark ködéből kezdtek kibontakozni a hegycsúcsok, hogy azt hittem Hefaisztosz kalapál a szívemmel és üti a tüzes vasat az istenek szolgálatára ... És valóban én akkor Isten szolgálatában állottam, mert azt, amit én felfedeztem, Isten teremtette az emberek részére, én pedig feltártam nekik, létezésüket beigazoltam és berajzoltam a térképekbe, hogy merre keressék, merre fekszik az. Én az Isten útmutatója voltam akkor, de hiszen minden fölfedező az, aki ismeretlen tájak rejtélyeit megfejtí az embereknek. Nehéz, küzdelmes az ilyen expedíció. De hol van a fáradság minden kínszenvedése attól a gyönyörtől, amit az új felfedezés szerez. Az ember a mennyországban képzelet magát. És felül érzi magát minden ember felett. Ezért a gyönyörért érdemes koplalni, fázni, gyötrődni, nélkülözni, — az életet feláldozni — mert az ember az ilyen úton állandóan az életével játszik. Ez magyarázza aztán meg azt, miért ragaszkodnak egymáshoz annyira azok az emberek, akik együtt indultak el a sarki útra. Mert az élet fenntartásának ösztöne közösen nehezedik rájuk, az egymásrautaltság összekalapácsolja őket láthatatlan, de törhetetlen erővel. Kéz a kézben kell menniök, mert ha egyik elvész¹ közülük, akkor a másik is elveszett!

Ez volt, amit nagy útvjáról mondott, aztán előszedte ajándékait. A Geológiai Intézetnek közeteket hozott, melyeket a Délsark hegyeiből szedett ki, nekem elhozta gyönyörű könyvét díszkiadásban s végül elővett egy dobozt, abból egy gramfont és így szólt hozzám:

— Látni fogod, hogy gondoltam rád, mert elhoztam a Délsark muzsikáját! — Ezzel a gramfonra teli egy viaszlemezt és hajtani kezdte. Érdekes csipogás

hallatszott a gépből, mintha eleinte egy, aztán kettő, végül mind több és több madárféle csipogna. Aztán hirtelen rekedt kiáltozás, krákogás hallatszott s egyszerre nagy csend lett.

— Hát ez mi? — kérdeztem.

— Barátom, ez a Délsark zenéje. Ez a pingvinek éneke . . . felvettem gramofonra. Nem is volt olyan egyszerű, ahogy gondolod. Kellett hozzá egy kis fűfáng. Mert különben nem sikerült volna. Tudod, a pingvin is fél az embertől, mint minden vad. De ezek még sohasem láttak embert, azért nem voltak teljesen vadak, csodálkozva néztek rám és eléggé közelre bévártak bennünket. Én azonban elhatároztam, hogy megörökítem a hangjukat s ezért a következőket csináltam:

— A gramofonfelvevő gépet jó mélyen beáztam a hóba, de ügyesen, úgyhogy a tölcser szabad legyen és a gép is dolgozhasson. Most aztán napokon át halat hintettem köréje, hogy a pingvinek oda szokjanak és megbarátkozzanak a hangfelvevő tölcserrel. Mikor láttam, hogy a csalétek nyomán a pingvinek mind nagyobb és nagyobb csapatban veszik körül az én gramofonomat, akkor, hogy a felvételt megcsináljam, a szokottnál több halat szórattam el a gramofon körül s mikor közeledni láttuk a madarakat, megindítottuk a felvevőgépet. És a pingvinek szépen, tipegve jöttek. Volt közöttük óriási pingvin. Ennek a feje és a torka fekete, teste és a szárnya szürke, hasa fehér, begye sárga, volt vagy egy méter magas. Volt ott császárpingvin is. Ez majdnem embernyi, egy méter hetvenöt centiméter. Aztán odajöttek a kisebb szikla-pingvinek, az aranybóbitás pingvinek, a számár-pingvinek, meg a pápaszemes-pingvinek s ezek mind ott ugráltak az én gramofonom körül és ették a csaléteknek kitett halat, mialatt egymásközött beszéltek az ő madárnyelvükön. Ez az a csipogás, madárhang, amit te most hal-

lani fogsz. Mikor aztán azt gondoltam, hogy megállt a felvevőgép, akkor odaszaladtunk . . . erre volt az a ki-
 áltozás, ami a lemez végén hallatszik. Utána a nagy
 csend, az elvonulás!

Így beszélt barátom, Sir Ernest Shackleton, mi-
 alatt megindította a gramofont, amelyből a pingvinek
 csacsogása szállt felém. Így ő, aki felfedezte a Dél-
 sarki földet, még elhozta az emberiségnek a pingvi-
 neknek, ezeknek a különös sarki madaraknak az éne-
 két is, hogy mi is gyönyörködjünk benne.

ITT MEGSZAKAD A NAPLÓ . . .

Hogy halt meg Shackleton a Déli sark hőse.

Sorsok, életek csodálatos módon fonódnak össze
 és néha még csodálatosabb módon folytatódnak.

Mikor Shackleton utoljára Pesten járt, még a
 béke örömteli világát éltük. Terveket szőttünk, akkor
 volt indulóban Scott a Déli sarkra és Ernest nagyon
 biztatott, hogy menjek el vele. Azt mondta, ad egy
 ajánlólevelet és Cadixban csatlakozom az expedíció-
 hoz. De én őszintén megvallottam, hogy jobban sze-
 retetek 40 fokos melegben fürödni, mint 40, esetleg 60
 fok hidegben dideregni, s öregnek is érzem magamat
 ő kijelentette, hogy 45 éves korig szabad behatolni a
 sarkövbe, azon túl a vér már nem bírja a nagy hide-
 get, megfagy és a nagy lehülés következtében megáll
 a szívverés.

Jól emlékeztem szavaira és még ma is sokszor
 eszembe jut, ha rágondolok, mert sorsa éppen saját
 szavaiban telt be.

1921 őszén indult utolsó útjára a magaépítette
 „Quest” hajón, hogy a hatodik világrész, a Déli sark

alatt átvonuló nagy szárazföld határait pontosan kijelölje és az esetleg a jégbukok alatt meglapuló szigeteket megtalálja. Nagy örömmel készült erre az útra. Mikor hajójával végigment a Themzén, a gőzösök és hadihajók lobogódíszát öltötték, hogy üdvözöljék Sir Ernest Shackleton, a délsarki jégvidék nagy hőst. Akkor senkinek sem jutott eszébe, hogy a zászlódísz a búcsú, mert Shackleton nem fogja többé viszontlátni Angliát.

Mint naplójegyzetei, amelyeket a „Quest” hajón vezetett, mutatják, nagyon boldog volt, mert úgy épült a hajó, ahogyan ő kívánta és meg volt győződve, hogy jégnyomásnak ellent tud majd állni.

Meg is érkezett október közepén Buenos Airesbe, azonban a hajó gépezete elromlott. 60 fok meleg volt. Sir Ernest mindent el tudott viselni, csak éppen a nagy meleget nem. És három hónapot kellett vesztegelnie Buenos Airesben. Nagyon elkeseredett leveleket írt, félt, hogy lekési a kedvező időjárást és elmulasztja a sarki nyarat. Végre karácsony körül elkészült a gép s akkor teljes gőzzel igyekezett behatolni az Antarktikba. Meg is érkezett South Georgia Greetvicken kikötőjébe, ahol a norvég bálnahalászok, régi barátai nagy örömmel fogadták. Sokszor beszélt ezekről a derék emberekről, akik ott főzik ki a bálnaszirt és onnan bocsátják a világpiacra.

Azt mondta mindig: „Amilyen egyszerűek, olyan tisztalelkűek. A tisztalelkűség pedig a legnagyobb dolog, ami egy ember tulajdona lehet.”

1922 januárjában a „Quest” ott horgonyzott Greetvicken kikötőjében. Sir Ernest bement kabinjába és mint rendesen, nekikezdett naplójának. Kezébe vette a tollat s ezeket a sorokat írta: „A felfedező olyan, mint a gyöngyhalász. A tenger mélyébe merül alá, a nagy ismeretlenbe és onnan, vagy értékes, kincsetérő gyönggyel tér vissza, vagy soha felszínre többé

nem jön.” Idáig írta naplóját, ekkor a toll kihullott kezéből, lehanyatlott a székről. Sir Ernest Shackleton meghalt.

Egyszerű, norvég bálnahalászkok állták körül, tétét kanavász vászonba varrták és a hegyoldalba tették South Georgián, melyet a sark kapujának neveznek. Nagy kökeresztet faragtak sírja fölé.

Lady Shackleton egy hozzámintézett gyönyörű levélben írja le az egész tragédiát. A levél megragadó szavakkal ecseteli a szinte végzeteszerű véletlent, hogy akkor halt meg, mikor találó hasonlatot írt naplójába a felfedező sorsáról. A 60 fokos melegből közvetlenül 40 fokos hidegbe került. Ezt a száz fok különbséget nem bírta el a véres az esett meg vele, amit maga mondott: „Annak, aki 45 éves korán túl merészkedik a jégvilágba megáll a szíve. Ez lett az ő végzete is 46 éves korában.

Sok év múlt el közben. Majdnem egy emberöltő után kezdett újra szerepelni a Shackleton név. De most nem Ernest Shackletonot vette szárnyaira a hír, hanem Eddie Shackletonot, legkisebb fiát, aki Oxfordban végezte iskoláit, földrajzi kutatóvá képezte ki magát és 26 éves korában kivívta, hogy az oxfordi egyetem rábízta expedíciója vezetését. De ő nem a Déli sarkra, hanem az Északi sarkra indult hajójával. Grönland partjánál indult észak felé, de nem az Atlanti óceán részén, hanem a nyugati oldalon, hogy Grinell földjét elérje. Itt volt a főhadiszállása ugyanazon a menedéktelepen, ahonnét Peary indult el az Északi sarkra. Eddie Shackleton és társai az Ellesmere föld ismeretlen területeit kutatták fel és rajzolták be a térképbe. Kutymaszáncokon mentek, amit az esz kimóktól vettek, akik elkísérték expedíciójukat. Új hegyeket, hegyláncolatokat, völgyeket és folyókat fedeztek fel.

Rádiójuk volt, amellyel tiszta időben Londonnal tudtak összeköttetést kapni, akárhol tartózkodtak a jégsivatagban.

Útjáról Arctic Journay című könyvében számolt be, amelyről az angol sajtó megállapította, hogy: „A fiatal Shackleton hűen követi apjának nyomait s ha még nem is érte el annak dicsőségét, de elindult az úton, amely arrafelé vezet. . .”

Érdekes, hogy mikor a fiatal Shackletonnal találkoztam és ő beszámolt útjáról, majdnem ugyanazokat a szavakat használta, mint 20 évvel ezelőtt édesatyja: „Nem is hiszi, milyen öröm és élvezet az ismeretlenbe hatolni, ahol még soha előttünk ember nem járt. Menni és megpillantani olyan földet, melyet ezelőtt még emberszem nem látott. A gyönyör, az élvezet, a boldogság legnagyobb foka ez.” Akkor láttam, hogy mennyire egyek lélekben apa és fiú: Ernest és Eddie Shackleton.

EMBER, AKI MIND A KÉT SARKOT MEGJÁRTA.

Roald Amundsen, a jégvilág hőse.

A békevilág nagy eseménye volt, mikor híre jött, hogy Amundsen felfedezte a Déli sarkot és ott kitűzte a norvég lobogót. Az egész világ elárasztotta elismeréssel, gratulációkkal s a gratulálók között ott volt Sir Ernest Shackleton, aki a délsarki szárazföldet felfedezte és aki tisztán csak szerencsétlenségnek köszönheti, hogy 90 km-nyire a Déli saroktól vissza kellett fordulnia.

Ő nem mondhatta el, kitűzve az angol lobogót a sark fensíkján: „Hazám, Anglia nevében birtokba veszek!” Ezt a sors más részére tartogatta, Roald

Amundsen részére, aki, mikor kitűzte hazája lobogóját, elmondta háromszor a jelmondatot: „Hazám, Norvégia nevében birtokba veszlek!” Ezáltal a délsarki szárazföldet Norvégiához csatolta.

Amikor Amundsen hazatért, európai felolvasó - körútra indult és ekkor jött el 1913-ban Budapestre. Tiszteletére ebédet adtam az Országos Kaszinóban. Elmondtam, hogy mennyire bámulja az egész emberiség az ő energiáját, mellyel ezt a hihetetlenül nehéz feladatot megoldotta. Hányan próbálták elérni azt és hánynak kellett visszafordulnia. Itt van mui-gyárt Shakleton, akinek élelmet vivő öszvérei bezuhan tak egy szakadékba és nem volt mit tennie, mint a cé! előtt keserű könnyek között visszafordulnia. Amundsen erre a következőket mondta:

— Elsőnek, az igaz, hogy én értem el a Déli sarkot, azonban minden bámulatom Ernest Shakletoné, aki kétszer indult erre a nagy útra. ő, akit először Scott kiselejtezett délsarkit expedíciójából, mint alkalmatlan egyént a sarki utakra, ő volt az, aki megtalálta a mágneses Déli sarkot és felfedezte, hogy a Déli sark egységes szárazföld. Az ő sikere volt az, amely engem arra ösztökélt, hogy útra keljek és elérjem a sarkot.

A véletlen.

— Fiatal koromban egy belga expedícióval mentem a Déli sarkra. Ez volt az első utam. De ekkor semmi jellegzetes eredményt nem értünk el, legfeljebb annyit, hogy én megismerkedtem az Antarktisz rejtélyes világával. Az első sikerem az átjáró felfedezése, mely a Jeges tengertől Észak-Amerika nyugati partjára vezet. Mikor erről az utamról 1906 októberében megérkeztem San-Franciscóba, olyan ünneplésben volt részem, hogy megdobogtatta szívemet. Oslóban

Hakon király fogadott és hazám megható módon ünnepeelt. Ekkor találtam meg a 72-ik foknál az északi mágneses sarkot. Ennek köszönhettem aztán, hogy a következő expedícióhoz az egész világ földrajzi társaságának segítségét megnyertem. Hazámban Hakon király állt élére mozgalmamnak, hogy részemre új expedíciót lehetővé tegyenek. Ekkor építették közadakozásból a „Fram” nevű hajót, mellyel az Északi sarkra akartam menni.

Azonban a sors mindig másképp irányítja a dolgokat, mint ahogyan mi kitervezzük. És ebből az északi expedícióból lett a Déli sarki expedíció, mert 1910-ben levitorláztam a déli félgömb jégövébe, két évet töltöttem ott és négy társammal gyalog felmentünk a Déli sarkra . . .

Megmondom őszintén, ilyen expedíciós út tulajdonképpen szerencsejáték, mert annyi körülménytől, annyi nem ismert, váratlan dologtól függ annak a sikere, hogy tisztán a szerencse döntheti azt el, hogy lesz-e eredménye az expedíciónak. Én kutyákkal indultam neki a Sarknak, szerencsém volt, hogy a másik oldalról mentem fel és nem arról, ahol Shakleton próbálta és kedvező hátszelet kaptam. S ez a hátszél hihetetlen módon, hogy úgy mondjam, felnyomott engem a Sarkra, megkönnyítette utamat.

Mikor kitűztem ott a norvég lobogót és elhelyeztem alatta egy vasdobozban expedícióm történetének adatait, amelyet vízhatlan bőrtokkal láttam el, azt mondtam magamban: így akarta a sors . . .

A járássomat megkönnyítette az, hogy én szalmacipőben mentem. A szalmacipő megőrzi a meleget és nagyon könnyű benne a járás. A szemüvegem három színből állott, hogy a hó fénye ne okozzon szemgyuladást: sárga-szürke, halványkék és fehérszürke. Ez teljesen ellensúlyozza a szemet megtámadó fényhatásokat. Ezzel én a Déli sarkkal való ügyemet befejeztem.

Északra!

Nos és most mit akar tenni? — kérdeztem tőle.

Kedves barátom, — felelte ő — a földnek két sarka van. Az egyiket már elértem, most még el kell érnem az Északi sarkot is.

Meg is próbálta 1918-ban a „Maud” nevű hajóval, hogy Szibéria felől elérje a Sarkot. Ebben az expedíciójában a Nansen-féle teóriát követte, amely abból áll, Nansen szerint, hogy a Szibériából Amerikára áramló vízréteg a sarki jeget Szibériából a Sarkon át sodorja az amerikai partok felé.

Erről az expedíciójáról azonban csalódottan tért haza, mert kiderült, hogy a jégmező nem áramlik át a Sarkon, hanem a Sark alatt 4 fokkal elhajlik és visszatér az Atlanti óceánba.

A vég.

Amikor 1926-ban az olaszok megépítették a „Norge” kormányozható léghajót, ezzel indult el Amundsen Elsworsból, a Spitzbergákról május 11-éti és átrepült az Északi sarkon. A léghajóról norvég és olasz zászlókat dobtak le a befagyott Sarkra és azután Alaskába repültek. így járta meg Amundsen az Északi és a Déli sarkot, bebizonyítva, hogy amíg a Déli sark szárazföldön fekszik, addig az Északi sarknak tenger a területe. Amundsennak soha semmi baja sem volt és megtörte azt a varázst expedícióival, hogy a Sarkkörök emberáldozatot követelnek, ő sértetlenül jött haza úgy a Déli, mint az északsarki expedíciójáról és mégis betelt rajta a sarkkutatók végzete, mert mikor 1928 július 17-én Bergenben repülőgépre ült, hogy Nobile segítségére siessen, akinek kormányoz-

ható léghajóját, az „Itália”-t a Sarkon szerencsétlenség érte, Amundsen beröpült a végtelen Ismeretlenbe, de sohasem érte el a Spitzbergák földjét, ahová elindult, sem Nobile léghajóját, eltűnt a Sarkvidék ismeretlen homályában, elnyelte a tenger jeges hulláma, mert a sors behajtotta rajta azt a kéllehetetlen adót, amellyel azok tartoznak neki, akik föl merik lebentem az emberiség számára a Déli és az Északi sark jeges birodalmának titkait, hogy a valóságot az emberiség elé tárják ...

A DÉLI SARK MÁRTÍRJA.

Aki Scottot megtalálta.

Meghívást kaptam egy estélyre. Boldogult emlékü Lóczy Lajos, a kiváló tudós rendezte, az Országos Kaszinóban, ahová a jelzett időre a vendégek pontosan megérkeztek. Nemsokára belépett Lóczy egy borotváltkéjú, fiatalnak látszó emberrel és mindnyájunkat bemutatott neki. Evans hadnagy volt, aki a szerencsétlenül járt Scott délsarki expedíciójáról visszatért és elhozta a hiteles adatokat a szerencsétlenségről. Mikor nevemet hallotta, rendkívül előzékenyen fordult felém, megrázta a kezemet és ezt mondta:

— Örülök, hogy találkozhatom! Shackleton sokat beszélt önről és mondta, hogy itt megtalálom! Étkezés után a sárga teremben találkoztunk, leültünk egy sarokba és beszélgetni kezdtünk.

— Én most Ausztráliából, Sidneyből jövök. Scott Özvegye .odáig elem utazott. Szegény asszony! Órákig sétált velem fel s alá Sidney utcáin és mindent, de Blindent el kellett neki mondanom szerencsétlenül járt férjéről.

Megrázó tragédia! — szóltam.

Csak egy ilyen van még, a Jeanette expedíció tragédiája 1881-ben. Mikor hajójuk elsüllyedt és ők gyalog menekültek Észak-Szibériába, éhenhaltak és megfagytak. Pontosan ugyanaz a sors jutott Scottnak is osztályrészül. Éhenhalt és megfagyott. Scott élete mindenképpen nagyon tragikus. Ebben igaza van! Én is sokat gondolkoztam azon, hogy mit érezhetett, mikor elment a Déli sarkra, ahová annyi expedícióval próbált elérni és mikor végre odaért, ott találta Amundsen sátrát, aki öt héttel megelőzte. Borzasztó összeomlás lehetett ez! Én magamban mindig azt mondom, hogy Scott már ott halt meg a sarkon, az a visszafelé vánszorgás már csak egy halott lelkű embernek keserves vergődése volt. És a fáradt, összetört lelkű ember nem tudta elérni az utolsó élelmiszerraktárt, elpusztult. Jegyzeteiből láttam, hogy újra felmérte készülékeivel a Déli sarkot és azt Amundsentől eltérően másfél kilométerrel délebbre állapította meg. Természetesen az egész csak műszerkilengési különbség. Ott lent, az a három kilométeres kör, az a sarok. Az ilyet nem lehet milliméter pontossággal meghatározni ott, ahol csak egyszerű műszerek állnak rendelkezésünkre, melyeket magunkkal viszünk. Tény az, hogy úgy Amundsen, mint Scott lent volt a sarkon. Ilyen nagy dolog, ilyen emberfeletti teljesítmény nem megy áldozatok nélkül. A Déli sark fölfedezése Scott életét követelte.

Scottot valóban a Déli sark mártírjának lehet nevezni. Hősi halált halt a sarkvidék területén. Evans rámnézett, aztán közbevágott:

— Mártír! Ugyanez jutott eszembe, mikor megtaláltam sátrát a hősivatagban és felnyitottam a sátorfedőt. Benéztem alája, ott feküdt társaival. Karjával átölelte Wilson doktort, aki a hálósákban aludta már örök álmát. Scott arca szabadon volt, mert még a

hálósák elejét is felnyitotta, hogy minél gyorsabban végezzen vele a hideg, mert akkor már egyedül volt életben és sietette a halált.

— Rettenetes! — kiáltottam. — És ha meggondolom, hogy ezt a halált az az ember kapja, aki a legnehezebb célt tűzte ki élete feladatául. És aki a legnemesebb gondolkozású emberek egyike volt — szólt Evans. — Nem tudom, ismerte-e őt személyesen?

— Nem! Sohasem találkoztam vele. Mikor elindult, Shackleton biztatott, hogy menjek Cadixba és csatlakozzam hozzá. De én megmondtam Sir Ernestnek, hogy nem vállalkozom ilyen nehéz feladatokra. Sohasem lehet tudni, ki alkalmas! — felelte Evans. — Hiszen Scott 1894-ben kiselejtezte Shackleton mint hasznavehetetlent és visszaküldte Angliába. A végén mégis Shackleton fedezte fel a Déli mágnes-sarkot és eljutott a 88 fokon túl a sarki fensíkra; Scottnak ebben nem volt igaza, tévedett. De tévedett szegény abban is, hogy motorszánokat vitt a sarkra, mert azt hitte, hogy ezekkel könnyen célt ér, pedig néhány kilométer után teljesen hasznavehetetlenekké váltak. Általában Scott utolsó expedíciója a balszerencsének és tévedéseknek egész sorozata volt. Ezekből alakult ki az a rettenetes tragédia, amely ma az egész világon Scott expedíciója néven ismeretes. Elolvastam naplójának utolsó oldalát.

„Mi, angolok, mindig megtettük kötelességünket ... Többé nem remélhetünk javulást... A halál már nem lehet messze... nem hiszem, hogy tovább írhatok... Isten nevében — gondoskodjatok hátramaradottainkról.

R. Scott. “

— 1912 március 29-éről, egy pénteki napról szólt a napló utolsó sora, — beszélt tovább Evans — a feje alatt találtam. Képzelteti, mit éreztem ott a jégsvi-

tagban, mint angol és mint ember egyaránt. A tragédiát átéltem lelkem mélyén minden borzalmával együtt, azután eltemettem őket. Hóhegyek alján nyugszanak, testük csonttá fagyott és így nem indulnak oszlásnak soha. Ha ezer év múlva bontják fel sírjukat, akkor is olyan lesz a testük, amilyen elmúlásuk pillanatában volt.

— Jégbalzsam! — jegyeztem meg. Oates-ot nem találtam meg. így el sem temethettem. Szegény ember. .. elfagytak lábai és nem bírta a menetelést. Nem akart társai terhére lenni. Számolt a helyzettel és még március 16-án kibotorkált a sátorból: — Talán kint maradok egy darabig! — mondta és ezzel nekivágott a viharverte hómezőnek, ment, míg valahol elpusztult, megfagyott. Milyen hős és milyen angol! — mondtam. — Mily hallatlan erő, érzés, magasztosság van a halálban ... eltűnt a hóorkánban, abban a hitben, hogy könnyített az expedíció sorsán. Derék Oates ... Ezrede ma is büszke rá — szólt Evans. Utolsó gondolatai, a napló szerint, anyjának szóltak, ezt közöltem is a matrónával. Mélyen megrázta a hír, aztán azt mondta: — Pihenj fiam! Megtetted kötelességedet az emberiségért és Angliáért! Evans elbúcsúzott tőlem, beszélgetésünk véget ért. íme, ezt tudom Scottról és szerencsétlen társairól.

AFRIKA HŐSE.

Családunk emlékei között van egy rajz, melyet Henry Morton Stanley készített. Az egész tulajdonképpen néhány ceruzavonás, amelyet beszélgetés közben papírra vetett, mikor édesapámnak, Hegedűs Sándornak, akkoriban a szabadelvű párt egyik vezető

És valóban, ő nem volt sem Európa, ahol született, hiszen walesi származású volt és tulajdonképpen John Rowlands-nak hívták, de valójában Amerika sem. Pedig New-Orleansban, a gazdag nagykereskedő Henry Stanley fogadta fiává, mikor megismerte üzletében a fiatal gyermek ügyességét. Valószínű, a jólelkű jenkit az hatotta meg, hogy a fiatal gyermeknek sohasem volt része atyai szeretetben, sem anyai gyöngédségben, mert szülei a legkegyetlenebb módon igyekeztek szabadulni tőle. Lelenházban neveltették, ahol a legridegebb nevelést kapta. De Amerika, a szabad élet hazája, az örökbefogadás, amikor az atyai gyöngédség első jele mutatkozott, felemelte és emberrettette a keserülelkű fiút. De ő nem volt sem Európa, sem Amerika, hanem Afrika. Ez a földrész, azok az évek, amelyeket ott töltött, úgy átfórmálták, hogy egész más ember lett belőle, mint akár az európaiak, akár a jenkek.

Mikor Emin pasáról beszelt, megjegyezte, hogy nehéz vele megállapodásra jutni, mert ingatag természetű ember. Kalandos életű; születésénél fogva német zsidó és Emanuel Schnitzernek hívják. Rendkívül sokat ad a címekre és mindenre képes, hogy Equatoria kormányzója legyen és kitüntetésekben részesüljön. Rengeteg elefántcsontot gyűjtött össze, amelyet Ferida nevű kislányának akar örökölni hagyni, aki egy abesszíniai nőtől származik.

— Ez az expedíció valószínűleg most már az utolsó utam lesz, — jegyezte meg Stanley — legnehezebb része annak az útnak az őserdő, amelynek áthatalásához majdnem fél esztendő kell és ez a hosszú idő az, ami megváltoztatja és afrikai hangulatba hozza az ember kedélyét. Elnyomó, fárasztó, tikkasztó, földhözverő, minden civilizációt szétépítő, kedélyölő hangulatba. Egy tulajdonságnak kell lenni az emberben, ha élve akar kikerülni onnan: akaratra.

— Önt úgy ismeri a világ, — mondta neki apám — mint akaratszénit.

Stanley kezét szorított édesapámmal és búcsúzóul azt mondta:

— Uram, akiben nincsen akarat és nem tudja, hogy mit akar, annak szerintem nincs helye a nap alatt.

Ezzel elbúcsúztak és Stanley elindult útjára; 1886 december 31-én kapta meg a hivatalos felszólítást a kormánytól, hogy induljon. 1887 január 21-én Stanley elhagyta Londont, Egyiptomba ment, azután Zanzibárba, ahol Tippu-Tib rabszolgakereskedőtől megvásárolta a 600 málahordót, akiket hajón a Kongó folyásához szállított. Azután megkezdte expedícióját, amelyről könyvében az egész világnak beszámolt. A legkülönösebb dolog Eminnel való találkozása, akit nehezen tudott rávenni arra, hogy kiszabadítsa és vele menjen Bagamoyóba. Valóságos népszavazást kellett tartania Emin embereivel, hogy az ingatag basát döntésre bírja. De Emint mégsem tudta megmenteni, mert az újra visszament a Nyanza mellé, ahol később meggyilkolták; ő sem kerülhette el végzetét, amely meg volt írva róla a sors könyvében. Stanley Angliában képviselő lett. Nem volt boldog ember, sok keserű érzés töltötte el szívét, mert kegyetlenségéről fantasztikus meséket terjesztettek az angol társaskörökben, úgyhogy az amúgy is zord ember még komorabbá vált és rövidesen visszavonult a közéletől.

Megnősült és késő öregségére leánygyermeke született. Jellemző, hogy mikor meghalt, a Westminster papja nem engedte meg a sekrestyében való eltemetését, úgyhogy felesége a pirbreithi temetőben hantoltatta el s mázsás sziklakövet tétetett sírkőemlékül, mintha jelképezni akarná azt, amit Stanley mindig hangoztatott: „Afrika van bennem!”

1904 május első napjaiban halt meg, ugyanazon a napon, mikor nálunk Jókai Mór. Haláluk ideje között csak néhány óra volt a különbség. Stanley a zord magány volt, Jókai a lány melegség s az elbájoló szeretet. Mindkettő világhírt szerzett hazájának.

A SZTRATOSZFÉRA HŐSE.

Négyen ültünk az asztalnál a kaszinó éttermében: August Piccard és távoli rokona, Robert Gnos és dr. Wohl Gyula, Piccard tanár zürichi iskolatársa, meg én. A sztratoszféra hőse jó hangulatban volt és közvetlen modorában beszélt hozzánk. Egy szóval sem zavartuk meg, de feszülten figyelve lestük minden szavát, amelyben elért eredményeiről és élményeiről beszélt.

Piccard pedig ezeket mondta:

Ketten vagyunk fivérek, Jean és én August, még hozzá ikrek és annyira hasonlítunk egymáshoz, hogy bizony sokszor akaratlanul is komikus jeleneteket idéztünk elő. A borbély azt hitte, hogy boszorkánymesterséget üzünk, mert mikor lenyírta az egyik haját, öt perc múlva újra beállított hozzá ugyanaz az ember lobogó hosszú hajjal, vagy a gyár fölvette Jeant hivatalnoknak és mikor én mentem be előbb valami dologban helyette, engem beengedték, Jeant pedig, aki tényleg alkalmazottja volt a gyárnak, a portás ki dobta azzal, hogy egy emberből csak egy példány léphet a gyárba.

Néha a nők is mulatságosan összetévesztettek bennünket. Ez az élet tréfája. Az élet komoly fele pedig az, hogy mindketten sztratoszférarepülők lettünk. Én voltaképpen először fizikát tanultam, de aztán gépészmérnök lettem. Svájcban állami tisztviselő voltam

és abban az időben csináltam egy kalometrikus készüléket, amely a szén fűtőértékének megállapítására szolgál. Ez még ma is használatban van. Később ráadtam magam a sztratoszféra kutatására. Ebben nagyon sokat köszönhetek Lipót belga királynak, aki a nagyiparosokat felszólította, hogy legyenek a tudomány segítségére. Ezek három hónap alatt 12,000.000 belga frankot adtak össze. így az ő révükön megépíthettem sztratoszféraléggömbömet, amelynek kosarát alumíniumgömbből szerkesztettem. Ez a gömbszerkezet helyesnek bizonyult és jövő kutatásaimban is ugyanilyen formájú gömböt akarok készíteni, de ezt már nem arra, hogy a sztratoszférába felszálljak, hanem arra, hogy lebecsátkozzam a tenger ismeretlen mélységébe. Amerikában ugyanis fivérem, Jean most kísérletezik azzal, hogy a sztratoszférában 30.000 m-re emelkedjék, de ő ezt nem egy léggömbbel akarja elérni, hanem több apróbb léggömböt akar szerkeszteni és azt összefűzve, hogy úgy mondjam, szőlőfürtszerűen állítja össze a kétezer kis léggömbből álló léggömb rendszerét. Ezáltal a még soha el nem ért 30.000 m magasságba jutna. Mondom, ez Jean kísérlete, ebbe én nem avatkozom. Részleteit is tudatta velem, hogy hogyan robbantja fel gyutacsokkal leszálláskor a kisebb gömböket, de mindez az ő kísérletezési körébe tartozik.

Önök ikerhósei a sztratoszférarepülésnek, nemcsak születésüknél fogva ikrek, — jegyeztem meg, — de a sztratoszférarepülés terén is! Piccard mosolygott.

— Sztratoszféra! Sztratoszféra! Azelőtt egyszerűen csak égnék hívták, mert ismeretlen volt a fogalom, hogy abban a magasságban ember megfordulhat és a sztratoszféra légritka levegőjét, ahol semmi ellenállás sincs, föl lehessen használni az emberiség részére. Ott hat-hétszáz kilométeres óránkénti sebesség

játszva elérhető! Úgy, hogy ha az ember Pesten reggelizik, ebédre biztosan New-Yorkba érhet. Ezek olyan eshetőségek, amelyenekre sohasem gondolt azelőtt az ember!

Egyikünk megkérdezte tőle, nem érzett-e félelmet, mikor felszállt abba a hihetetlen magasba?

— Valóban nem! Annyira bíztam az általam szerkesztett léggömbben, hogy feleségem, aki akkor gyermekét várta, úgy búcsúzott el tőlem, hogy mire visszatérek, az újszülött is megérkezik. Szórói-szóra így is történt a dolog. De azért ha visszagondolok, én is megdöbbsentem és megborzongtam ott fent a 16.000 m magasban. A gömbön kintlevő hőmérő mínusz 40 fokot mutatott, a nap sütötte gömbalakú léghajó gondolámat és én a gömb ablakán át felnéztem a magasba. Valami szorongó érzés fogott el. Soha olyan sötétséget, mint a fölöttem levő ég mutatott, nem láttam. Zord, kegyetlen fekete, amely összeszorította bensőmet, mintha valami azt súgta volna: Isten végzése az, hogy a földön maradjon az ember és más planétára erről soha átmenni ne tudjon! Kis szünetet tartott, aztán mosolyogva folytatta:

— A sztratoszféra azonban a földhöz tartozik és remélem, Jean fivérem fölérkezik a 30.000 méter magasra, kísérleteivel bebizonyítja, hogy ott fönt van az emberiség számára az akadály nélküli légi országút, ahol oly gyorsan lehet haladni, hogy úgyszólván néhány óra alatt az egész földet meg lehet kerülni!

— Jelenleg a tenger mélyének felkutatásával foglalkozom. Olyan készüléket tervezek, amellyel 6 ½ km-re le tudok ereszkedni a tenger mélyére. A készülék két méter átmérőjű erős fémgömb, amely sok tekintetben hasonlít a sztratoszféraléggömb golyóalakú kosarához. Természetesen ezt a tenger mélyébe alászálló fémgömböt oly erősre kell készíteni, hogy a nagy mélységben levő víznyomás ne roppantsa össze.

A legfőbb újítás ezen a gömbön az, hogy „kormányozható” lesz, azaz nem fog függeni mindenben a kábeltől, amellyel a hajóról lebocsátották, mert fenéktérnek egész sereg acélgolyót viszek majd magammal, amelynek súlya a fémgömböt lehúzza a mélységbe. Ezeket a golyókat elektromágnesek tartják fogva. Most már a mágnes vonzóerejének csökkentésével vagy megszüntetésével az utasok több vagy kevesebb golyót bocsáthatnak el s ezzel saját maguk változtathatják gömbjük mélységét a tenger színe alatt. Ez lesz készülékemnek lényege, a tenger alatt való járásra. Ha már most az ember föl akar emelkedni, akkor egyszerűen kikapcsolja a mágneseket, mire ez a bűvargömb megszabadul minden terhétől és a tenger legmélyéből léghajószerű gyorsasággal a felszínre emelkedik. Az is tervem, hogy külön villamoskészülékkel nagyfeszültségű áramot fejlesztek, hogy ennek útjával távoltartsak a gömbtől minden kíváncsiskodó nagyobb tengeri állatot. A gömbben 24 órára elegendő oxigénkészletet viszek magammal és egy külön berendezést, amelynek révén a fent lévő hajóval érintkezhetem. A tenger mélyébe szálló gömbkészülékemet úgy akarom kipróbálni, hogy először embernélküli próbagömböt akarok lebocsátani és abból meglátom, hogy a mágneses fenékteherszabályozó jól működik-e. Valószínűleg a Kanári szigetekre megyek s annak a környékén lesz az első leszállás.

Piccard elhallgatott. Ekkor így szóltam hozzá: — Kedves tanár úr, mikor ön így beszél a terveiről, meg elvégzett kísérleteiről, az az érzésem, hogy ön Jules Verne megálmodott alakja, aki hol mint „Hódító Robur”, hol mint a „Nautilus titokzatos Nemo kapitánya” jelenik meg az emberiség előtt, hogy számára titkos vágyait és az ismeretlenségbe burkolt rejtélyeket megoldja s álmaikat valóra váltsa!

Piccard mosolygott és asztalbontás után megszorította kezemet, miközben ezeket mondta:

— Higye el nekem, a legnagyobb boldogság keresni a nagy „Ismeretlent”, a levegő, a föld és a tenger titkát feltárni az embereknek, odaadni nekik azzal az érzéssel, hogy most már mindörökre az övék, nem titok többé, de pozitívum és az egyetemes emberiség tulajdona !

EGY NAP STRAUSS RICHÁRDNÁL.

Drezdában voltam, mikor az amerikai agenturám főnöke sürgönyözött, hogy találkozni akar velem, mielőtt visszatér Európából az Unió földjére. Ezért, felkért, ha csak tehetem, utazzak Münchenbe. Az éjjeli vonattal útrakeltem és másnap reggel kilenc órakor már ott voltam a Hotel Wolf szállodában. Felküldtem névjegyemet és pár pillanat múlva izenetet kaptam, hogy a főnök azonnal rendelkezésemre áll. Nem múlt el öt perc sem és a lépcsőn lejött Miss Kauser, a Magyarországból átszármazott nagytehetségű üzleti-genie. Kezet fogtunk, szívélyesen üdvözlöttük egymást és éppen beszélgetni akartunk, mikor a távirat kihordó egy sürgönyt kézbesített Miss Kausernak. Ő átfutotta a sürgönyt, órájára nézett és idegesen szólt hozzám:

„Uram nekem azonnal vonatra kell ülnöm, ha beszélni akar velem, akkor jöjjön velem Garmischba, mert Strauss Richárd vár ott reám és a vonat tíz perc múlva indul.” Erre futva elindult a pályaudvar felé és én utána. Szerencsére a pályaudvar nem volt messze és öt pernyi loholás után szerencsésen odaértünk és be tudtunk ugrani a vonatba.

Az út beszélgetéssel múlt el, majd Strauss Richárdra terelődött a szó, Miss Kauser pár szóval így jellemezte őt, mondván:

„Ha Puccini talentum — úgy Strauss Richard genie!” Ezalatt a vonat közeledett a hatalmas hegyek alján fekvő gyönyörű Garmisch-hoz, mely csodaszép látványt nyújt, az Alpok alján meghúzódó fekvésével. Mikor a vonat berobogott az állomásra, Strauss Richard már ott állt a Perronnon, turista ruhában botjára támaszkodva. Nagy örömmel üdvözölte Miss Kausert, aki a „Salome” amerikai előadásait közvetítette és rendezte. Én vissza akartam térni Münchenbe, de nem engedtek, Strauss meghívott, hogy töltsék náluk az egész napot. Erre kocsiba ültünk, az eső úgy szakadt, ahogy az Alpok vidékén csak tud, — és mi ott szorongtunk hárman a keskeny kocsiban. Strauss szemben ült velem, én elnéztem hosszasan érdekes fejét, melyet göndör fürtök fedtek, szeme, nézése kissé bágyadt és révedező volt, mint aki a távolba tekint. Közben megérkeztünk Strauss Richard villájához, nagyon ízléses épület, a hegyoldalban fekszik és kert veszi körül. Akkoriban épült, csak pár hete készült el, — bevallotta, hogy „Salome” operájának amerikai tantímiyéből építtette. A villa belseje stílszerű volt, régi német bútorok utánzatai — modern kivitelben. Strauss dolgozószobájában óriási íróasztal terpeszkedett, mely félkör alakban futott a károsszék körül és olyképen volt megszerkesztve, mintha karmesteri polc lenne és a körüle lelapuló asztal, a zenekar. A könyvtár a falba volt beépítve és finom kivitelben alkalmazkodott a többi bútorhoz és a szoba faburkolatának vonalaihoz.

Dicsértük a lakást, viszont ő panaszkodott, hogy mennyi baja volt az építéssel és mosolyogva mondta Miss Kausernek, hogy hálásan gondol mindig Anierikára, valahányszor csak széjjel néz házában. Felesége,

kisfia is benézett hozzánk és mikor magunkra maradunk, Strauss Richard beszélt terveiről. Legközelebbi darabja zövegét újra Hugo v. Hofmannsthal írja, aki nek szinte pontosan kifaragott mondatait nagyon megszerette. Új darabja is stilizált lesz, de meséjét nem árulja el. Szeme fel-felvillant, míg dicsérte a szöveget: „Szép munka, keménykötésű mondatok, — érdeemes dolgozni vele!”

Biztosan Strauss Richárdnak volt igaza, hogy ő nem akart dolgozni más szövegíró után, mint Hugo von Hofmannsthal után, annak antik köpenybe burkolt újszerűsége felelt meg legjobban az ő muzsikájának. Ezt ő a nagy genie ösztönével megérezte és ezért ragaszkodott hozzá. És valóban Hugo v. Hofmannsthal darabjai sem drámák, hanem nagy, szélesívű drámái költemények, hogy úgy mondjuk, Aischylos-i modorban, de modern technikával és idegességgel megírva, amelyek pontosan megfelelnek a zenében Strauss Richard operáinak, amelyek nagy lélekzetű szimfóniák. Strauss Richard igazán udvarias házigazda volt hozzám, mikor Miss Kausertól megtudta, hogy magyar vagyok, bement a másik szobába és kihozott egy rajzot, melyet róla készített Berlinben, a korán elhalt Faragó festőművész. Szeretettel őrizte meg a képet és szép szavakkal emlékezett meg Faragóról. Miss Kauser roppant tapintatosan, míg én a kertben sétáltam Strauss feleségével és kisfiával, átadta „A rab” című fantasztikus drámámat a mesternek, mely akkor jelent meg az *Universal Reclam Bibliothek* kiadásában Lipcsében: „Der Mörder” címen. Strauss megígérte, hogy elolvassa. El is olvasta, mert egy félév múlva kaptam New-Yorkból Miss Kausertól levelet, melyben tudatta, hogy Strauss azt írta neki, darabomra vonatkozólag, hogy a „Mörder” lélektanilag érdekes téma, de a darabnak nincs elég lírai részlete és így opera szöveggönyvnek nem alkalmas!”

A garmischi időzés azzal végződött, hogy ő megmutogatta még kertjében ezüstfenyőit és hársfáit, melyeket mind maga ültetett. A kertben az Alpések friss levegője csapott felénk a nyári virágok között, úgy, mint mikor Strauss zenéjében a kakofoniák szinte le akarják rombolni a felidézett hangulatot, holott csak felrázzák egy kissé és erősebbé teszik. De bármely szép is egy-egy nap, mégis lepereg ideje. Esteledett, kísétáltunk a pályaudvarra, fölszálltunk a müncheni gyorsvonatra. Strauss Richárd botjára támaszkodva állt a perronon, érdekes fejével nézte az elrobogó vonatot. Olyan volt, mint Ibsen John Gabriel Borkmann-ja, amint ott állt egyedül, az ő nagy magányának erősségében.

Ecce Homo	109
Xantus és az Elnök	144
A világgjáró.....	116
A szürkület festője.....	125
A megkerült örökség.....	125
Lagerlöf Zelma.....	130
Rudyard Kipling	140
Aki kőből csinált aranyat.....	143
A pingvinek éneke.....	147
Itt megszakad a napló.....	150
Ember, aki mind a két sarkot megjárta.....	153
A Délisark mártírja.....	157
Afrika hőse.....	164
A sztratoszféra hőse.....	168
Egy nap Strauss Richárdnál.....	168